

1106 / 2
2000

საქართველოს განათლების სამინისტრო

სულხან-საბა ორბელიანის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო პედაგოგიური უნივერსიტეტი

ქართული ენის კათედრა

შრომები

5

NATIONAL
LIBRARY OF MEDICINE

RM-53079

საქართველოს განათლების სამინისტრო

სულხან-საბა ორბელიანის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო პედაგოგიური უნივერსიტეტი

ქართული ენის კათედრა

შრომები

5

თბილისი

2000

ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა

სარედაქციო კოლეგია: ზ. სარქველაძე (მთ. რედაქტორი),
ბლ. ონიანი, ლ. კვაჭაძე, ჭ. თევზაძე, ე. მარბაქაძე,
თ. ვაშაყიძე, ლ. ნიზაძე, თ. კვაჭაძე (პ. მდივანი)

რეცენზენტები: ოთარ ჭავჭავაძე
იზოლდა ნანტლაძე

© სულხან-საბა ორბელიანის სახელობის სახელმწიფო პედაგოგიური
უნივერსიტეტის გამოცემა, 2000

ISSN 1512-0228

საქართველოს
ბიბლიოთეკების
აქტიური
სამსახური

სახელოვანი იუნიტარი

მეცნიერება

დაბადებიდან 90 წელი შეესრულა ჩვენი უნივერსიტეტის ერთ-ერთ უძველეს და უაღაღასიანეს წარმომადგენელს, ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორს, პროფესორს, მეცნიერების დამსახურებულ მოღვაწეს, სკოლის დამსახურებულ მასწავლებელს, სახელმწიფო პრემიის ღირსებულს, ქართული ენის კათედრის ბურჯს, ჩვენს უბერებელ ბატონ დეო კვაჭაძეს.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფილოლოგიის ფაკულტეტის სრული კურსის დასრულების შემდეგ (1930 წ.) ბატონმა დეომ თავისი ხანგრძლივი შემოქმედებით საქმიანობა მოვლიანად ახალგაზრდობის აღზრდის კეთილშობილურ საქმეს დაუკავშირა. მოღვაწეობის პირველი და საქმიან ხანგრძლივი პერიოდი (1931-1947 წწ) მან ზემო ზეანეთისა და თბილისის საშუალო სკოლებში სასწავლო-მეცნიერებითი საქმეს მიუძღვნა როგორც მასწავლებელმა, სასწავლო-მეთოდის გამგებმა და დირექტორმა. საშუალო სკოლაში პრაქტიკულმა საქმიანობამ ათათქოს შთანთქა მეცნიერული მოღვაწეობისათვის ყველაზე ხელყოფიერი წლები. მაგრამ შემდეგ დიდმა ნიჭიერებამ, თავდადებასა და კეთილშინდისიერმა შრომამ ბატონი დეო ა. კუშკინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო ქედაგოგიურ ინსტიტუტში მოიყვანა და დიდ აკადემიკოს შანთქოთან დააკავშირა. სწორედ აქედან იწყება ბატონი დეო კვაჭაძის ინტენსიური და უაღრესად ხელყოფიერი სამეცნიერო-ქედაგოგიური მოღვაწეობა: ხედიზედ ქვეყნდება ა. შანიძის, დ. კვაჭაძისა და ი. იმნაიშვილის მიერ შექმნილი ქართული ენის სახელმძღვანელოები საშუალო სკოლის სხვადასხვა კლასებისათვის; ასევე ერთმანეთის თანხმობაზედ იტყობება დ. კვაჭაძის მშვენიერი სახელმძღვანელოები უმაღლესი სასწავლებლებისათვის, სადაც გააჩნდი ზეზუღია თანამედროვე ქართული ენის ფონეტიკის, მორფოლოგიის, სინტაქსისა და დეკლინაციო-გრაფიკული-დეკლინაციური უნიშვნელოვანები საკითხები. ყველა ეს სახელმძღვანელო მრავალი ათეული წლის მანძილზე წარმატებით ემსახურება ჩვენი ახალგაზრდობის აღზრდის კეთილშობილურ საქმეს.

22458

საქართველოს
მეცნიერებათა
აкадеმიის

სანიმუშოა ბატონი დ. კვაჭავას ურთიერთობა სტრუქტურული-განხორციელების - მიმოხივებულობა და კვალიმოსურნებში, უკომპრო-მისიონა და უანგარო მხრუხეულობა მას სტრუქტურების უბავე-მხრუხე მისწავლებლად აქცევი. დ. კვაჭავაძე, მართლაც, დიდი პედაგოგია.

დ. კვაჭავაძე ადამიანურ სიბიძისა და აღუბის არც უმცროსის აკ-ლეუბს და არც უფროსის, ამტომაც არის იგი ვარემსილი რიგობრც მიწავეუბის, ისე კიდევებისა და საცხად-მეგობრების უბიძი სიყვარუ-ლით.

ბატონი დევი დევეძე შესამუბო ენერგიით განაგრძობს სამეცნი-ერობედაგოგობურ და სასოვადიებრთვ საქმიანობას. უკსურეთი მას უანმბრთულობა, დედეგრბეულობა და უამრავი შემოქმედებითი წარმატება თავის მშეენიერ სოჯახთან ერთად.

აღდექსანდრე თნიანი

ქართული ენის კათედრის გამწე

ლევ. კვაჭავაძე

პრედიკატული განსახლეობა ხმაშეწვევით

პრედიკატული განსახლეობა, როგორც ცნობილია, შემსახველის შემწვევი და პირმითარი წევრს (ქვემდებარეს ან დამატებობიბექტს) განსახლეობას ხმით გამოხატულ დროითან მიმართებით. მაგ.: მონადირე დიდ ხანს გაფითრებული თჯაი (ვაიო-ფშაველა) დიდით კარაგი დაცხრილული ნახვს (ერ. აბაშიძე). „გაფითრებულა“ ქვემდებარის პრედიკატული განსახლეობაა, „დაცხრილული“ – პირმითარი დამატებობა.

პრედიკატული განსახლეობა ხშირად პირმითარი წევრსაც განსახლეობას და ხმა-შემსახველით გამოხატულ მიქმედების პრაციესაც, ე.ი. პრედიკატულ განსახლეობას ვითარების გარემოების იერი გადასკრავს. პრედიკატული განსახლეობის ეს თავისებურება ნათლად წარმოსჩდება, თუ ერთმანეთს შევადარებთ ერთსა და იმეუ ხმა-შემსახველთან დაკავშირებულ ვითარების გარემოებასა და პრედიკატულ განსახლეობას. მაგ.: კატკატო გაოცებობა შესყურებდა რაციებობისა და შურთხების გუნდსა (ვაიო-ფშაველა) გაოცებული შესყურებდა კატკატო ამ დიდრან კლდეებს (ვაიო-ფშაველა). „გაოცებობა“ (ხაჩურისი) მხოლოდ შემსახველისადმი დაქმნებობარებული წევრია და განსახლეობას ხმით გამოხატულ მიქმედების პრაციესს. იგი ვითარების გარემოებაა. „გაოცებულა“ არ წევრთან არის დაკავშირებული – ქვემდებარისა და შემსახველთან. პრაციელთან შეთანხმებულაა ბრუნვაში და განსახლეობას მის ხმა-შემსახველით გამოხატულ მიქმედების დროითან მიმართებით: კატკატო გაოცებული იყო, რაცი იგი დიდრონ კლდეებს შესყურებდა. ამისთანავე „გაოცებული შესყურებდა“ გაოცებით ყურებასაც გულისხმობს. ე.ი. პრედიკატულ განსახლეობას ამ შემთხვევაში ვითარების გარემოების გამოხატვის ყუნქცია ერთისი.

პრედიკატული განსახლეობის სემანტიკური ნაორყვობა თქმულით არ ამითწერება. მის შემთხვევებს სხვადასხვა ხახის იერი გადასკრავს. აქ დავსებთ მხოლოდ იმის, რომ პრედიკატული განსახლეობის ყველა შემთხვევისათვის ხავრთათა მისი კავშირი არ წევრთან – შემსახველთან და წინდადების ერთ-ერთ პირმითარი წევრთან. პრაციელს უკავშირდება ხმით გამოხატულ დროითან მიმართებით, მყარებს კი სინტაქსური ყუნქციათა და გრამატიკული ფორმით – ბრუნვასა და რაციესში შეთანხმებით. ხშირად პირმითარი წევრია არ არის წარმოდგენ

ნილი, იგი იგულისხმება, ასეთ შემთხვევებში ისეთი შიამულგონეობა რჩება, თითქოს პრედიკატული განსახედვების ბრუნვის ციკლისას სწრაფი შემსახერხებელი უშუალოდ განსახედვადეს. პრედიკატული განსახედვება ფართოდ არის გაერთიანებული თანამედროვე ქართულში, განსაკუთრებით მხატვრულ ლიტერატურაში. შიამულგონეობის შემთხვევებში არცთუ იშვიათია ძველ ქართულსა და ქართული ენის დიალექტებში. თუ როგორ არის მიღებული ეს სინტაქსური ერთეული, ცალკე გამოკვლევის საგანია. ირკვევა, რომ სხვადასხვა ენაში ამ სინტაქსური ერთეულის წარმომავლობას ხაერითი საფუძველი განაპირობებს. პრედიკატულ განსახედვებასთან დაკავშირებულ პრობლემათა მართლებულიად გადაწყვეტისათვის არსებითი მნიშვნელობა აქვს უწყველობა ენათა მონაცემების გათვალისწინებას.

სვანური უწყველობა ენაა. პრობლემა შესწავლილ იქნა იმ მასალის მიხედვით, რომელიც გამოქვეყნებულია სვანური პროზაული ტექსტების პირველ (1939), მეორე (1957) და მესამე (1967) ტომებში, სვანური პოეზიის პირველ ტომში (1939) და სვანური ენის ქრესტომათიაში (1978).

პრედიკატული განსახედვების სმარების შემთხვევები აღმოჩნდა სვანური ენის ვეულა დიალექტში. საჭის ეთარება მეტწილად ისეთ წარმოდგენილი, როგორც ეს ქართულ ენაში გვაქვს, ე.ა. ხაერთი კინოზომიერებებზე დაფუძნებული გეხედება შემთხვევება, რითაც სვანური ენის მონაცემები რამდენადმე განსხვავდება ქართულისაგან.

პრედიკატული განსახედვება სვანურ ენაშიც სწორად ვნებითი გვარის მიხედვით არის გადმოცემული, იშვიათად სახედითაც. დავახახედებთ სათანადო მკვლევარებს თარგმანიურთა:

ა. მიმდევობა პრედიკატულ განსახედვებად:

1. კაში ვიცარ ღვდგარ ახხიოდ (2, 134, 27).
დილას ვერის მკვდარი დახვდა.
2. ...ქი ქაში ღვდგარ ხევერან ღარდაისვა (1, 179, 22).
იმიხი ქმარიც მკვდარი ვედო რთახში.
3. ენხან დარ მეტხელი ღვიანთ (1, 214, 7).
იქიდან არიენ დაბრუნებულია ცოცხალი.
4. ...გქხალ ღვიანთ დანხან (1, 340, 36).
... შეილი ცოცხალი დაუბრუნდა.
5. ღვეან ღვხრინე ატან ქორთე (2, 200, 14).
ღვეანი გაბრაზებული დაბრუნდა სახლში.
6. ათხიღენ ა შარა, ქორთე მნხადარ ანტან (2, 328, 19).
გაუხარდა ამ კაცს, სახლში შიარული დაბრუნდა.

7. ეჯნარ გამარჯვებულ ანტანხს ქართუ (2, 137, 36).
იხინი გამარჯვებული დაბრუნდნენ სახელში.
8. ანქნდ დეაქარ ავითუ, ქორ ღუშის ესხვიდ (1, 337, 4).
მოვიდა ევაქარი შინ, სახელი დამწვარი დაუხედა.
9. [დაქნარ] ბარე ნატხაუნდუე ამო ესერ ღუფუშორ დახტეხა (2, 323, 36).
თხები ორი კვარის შემდეგ ასე გამრავლებული დამიბრუნდათ.
10. ვერუ დაქნალ ღუფუდარე დოქ ახხექნან (1, 40, 10).
ორი თხა დაგდუჯილი დახევედრიათა.
11. ღუქნანში ყორენდ ღუფუტრე ასოხვიდა (ქ. 325, 22).
კვლევითს კარები დამტერეული დახვიდა.
12. ღუფუდუდუე ახახვიდას მინე დაქნარ (ქ. 344, 33).
დაგდუჯილი დახვიდათ მათი თხები.
13. თამარ დედაფანდ შუანთუ ნაშნტუ ამქვედელი (1, 16, 16).
თამარ დედაფანდი სვანეთში ოტებული მოხულია.
14. ხამქარ ღუჯურ სორთარ ეშხვიდს (3, 158, 23).
ქალიშვილები შეკრებული დამხვედნენ სორთარში.
15. ანტანხს აღმინ გადდუტრად (3, 172, 33).
დაბრუნდნენ ვხენი გადდუტრადი.
16. ანქნდ ალა, სურანდ, ზეთუე ღუხხდე (1, 287, 6).
მოვიდა ის, ქალი, შინ ვახარებული.
17. ნაბუს ანქნდ ზეთუე შევა ღუწხეავე (1, 291, 22).
სადამოს მოვიდა შინ ძაღვიან შეწუხებულად.
18. ღორდუ-ღიზეე ნატხანმე ეშხვიდ (3, 114, 72).
სახელკარობა მომატებული დამხვიდა.
19. ქნე ხოფეშედას ქართუ დუსქენარ (3, 62, 12).
გაუშვიათ შინ დახამქარებული.
20. ანქნდ მინა ქანშ ნაბუსს ზეთუე ი შესხეფ ალა ღუდიბ (1, 218, 7).
მოვიდა მინი ქმარი სადამოს შინ და დახვიდა ის დაკლული.
21. ნაბუსს ანქნდს დაუშვიდა ქართუ მნადნარ (1, 40, 10).
სადამოს მოვიდნენ ძმები სახელში მშვიერი.
22. ვერენი ამულუა ადინე, ზეხო ღუქნარ დოქ კედენი (3, 255, 32).
ვინც აქ გაიღოს, აქეთ დატრალი დაბრუნდებათ.
23. ყატარს დგი ასოხვიდა (ქ. 325, 23).
ქვრანგი წადებული დახვიდა.
24. აღუქსი ღუფუდარე ახტეპ (1, 257, 20).
აღუქსი მკვდარი იბოვა.

ქრელიკატული განსახდერება რამდენიმე მაგალითში გად-
მოცემულია ოთული სატყუთ, რამდელიც ვნებითი გვარის მამლეობას
შეიცავს:

1. [ლახვიძე] შესხმა დუი გვიმწკვიშოებარ ანტანხს ქორთუ (2, 2256, 25) კმეხი მესამე დამეს გულგატეხილი დაბრუნდენ სახელში.
2. ანმარეს ეშხე ძაძრა დუევისი თხეიმღვთღვრე ზეესიგხ (2, 269, 28). გაამზადეს ერთი ტომარა საგზადი და თაემოკრული დადგეს.
3. ნაბუნს ანტანდ დნე ავითე ი მინა დანნლ თხუმარ-დუქტორე ესხვადხ (1, 310, 21).
სადამოს მოუღია დუეი შინ და თაფისი ქალიშვილები თავებშიტორილი დახედნენ.
4. ანტემ ეს დანკოდ [ალ ნადეიურ] ი ტეიბისტი ლეადკანტ თერბარ – დღე ხბერე (2, 29, 22).
ანან ადლო [ეს ბიტი] და ტბაში ჩააგდო თეადლებდავხებუელი.
- ბ. სახელი ი პრუდიკატულე განხაზღვრებად:
 1. ჟოშორ ადგნარხ მუღანარ (1, 21, 16).
მრავალი მოკლეს მუღახელები.
 2. [მეთხეიარ] ავითე ცარაელ დემ ტეხნი (კ. 283, 23).
მონადირე შინ ცართიელი არ ბრუნდება.
 3. ჟოქერ ხნღვანახ ხვნი (3, 127, 22).
ოქროს მქონიათ ბეერი.
 4. ეჩა ხელწიყდ ეჯ დუთი ვარუდარ შავ ეანხეატ (1, 280, 30).
მაშინ ხელმწიყემ ამ დამის ვარაუდები ყველა ამოწვიტა.
 5. ეხარ მარა ზო ხეაწმინე (2, 20, 27).
მოკოოებს ყველას დაგპატიებს.
 6. ენარაულ ხოუშორა ხნგან (1, 280, 33).
ვარაუელი ბეერი ადგა [თავის].
თუ მისამართი პირისმართი წყერი მრავლობითში დგას ან ამ რიცხეში იგულსისხმება, პრუდიკატული განხაზღვრება ქართულში ბრუნვისთან ერთად ლეულებორე რიცხეშიც ვიანხმება:
მაჩეები დამოქალეები იდგნენ დითეის წინაში (ვაჟო-ყმაველა);
დუდოყლები ხმაგაკმენდილნი ისხდნენ (თ. რაზიკაშვილი);
კარგა ხანს ისხდნენ გარინდებულნი (ა. ყაზბეგი).
სეანურ ენაში ამ მხრეე სხვა ეითარებაა: პრუდიკატული განხაზღვრება ყოველთეის მხოლობითში დგას:
ეჯარ გამარჯეებულ ანტანხს ქორთუ (2, 137, 36).
დღეცდღედე ახახეიდახ მინე დაკარ (კ. 344, 33);
სიმქარ დღე ზურ ჩორთარ ემხეიდხ (2, 158, 23).
მრავლობითში შეიძლება იდგეს რორული სიტყუთი ვადმყოველი პრუდიკატულე განხაზღვრებაში შემავალი არსებითი სახეული, როგორც ეს გვაქვს ზემოთ დასახელებულ ერთ-ერთ მაგადლითში („არხემარდუქტორე“).

პრედიკატული განსაზღვრება შეიძლება იფასოს სამხრეთგანსაზღვრებლობის, მოთხოვნისა და მკაცრობის სახედობით პრედიკატულულობისა და პირდაპირი დამატების სახითი პრედიკატული განსაზღვრება სვანურში, მსგავსად ქართულისა, ხშირად სწორედ ამ პრედიკატულულობის სახედობითი საკუთრივ ქვეყნობის პრედიკატული განსაზღვრებაში დასაშვადი პრედიკატული განსაზღვრება ქვეყნობისა, ხოლო მკაცრობის დასაშვადი ქვეყნობისა თუ ირთი დამატებისა შეუძლებელი არ არის სვანურ ენაშიც, მაგრამ ჩვენს ხელთ არსებულ მასალებში დასაშვადი ქვეყნობის მკაცრობისა არ აღმოჩნდა, პირდაპირი დამატებისა კი არცაა იშვიათია. ზემოთ დასახელებულ მკაცრობის ირთიდეს გარდა ქვეყნობის პრედიკატული განსაზღვრებაა. მერე სიტყვათაგანის ქვეყნობისა და პირდაპირი დამატების პრედიკატული განსაზღვრებაა შეჩვეულ მკაცრობის არასრულად აღკვეთისა და დასახელებით.

- ა. პრედიკატული განსაზღვრება ქვეყნობისა:
 - 1. მის ქსერ გოორგი ღვდგბორ ესხეიქა (1, 270, 13);
მის გოორგი მკედიარი დახედიარი.
 - 2. ...მთა ახე ნუ ხაკვარა ქეხენსუ ღვდგბორ (ქ. 338, 32);
მთა ცოლი გოთა იქით მკედიარი.
 - 3. თელადან ღვდგბორ დორ მკედიარი ახე (1, 340, 11);
არახდორის ცოცხალი არაქის მოხედა აქეთ.
 - 4. [ხელწიფს] გოთ ღვდგბორ, ანტის ღვდგბორ (2, 318, 3);
ხელწიფს ქსენა, დაბორუნდა უქან გაჯადებულელი.
 - 5. ღვდგბორე დორ ახეიქანს იქორე დავიქ (ქ. 285, 21);
დაგდგბორე დავიქათ იქორე ირთი თხა.
 - 6. ცოლი ქსერ სოლდაგბორ დანდა, მარე დი ღვდგბორეორ იმტეს (2, 59, 8);
ქეთა მომკედიარი დღეს, მარე ამ თს ცოცხალი დაბორუნდათ.
 - 7. თხე ანქანდ ალა, მთა ჭამ, ი ხეხე ღვდგბორ ესხეიქ (1, 81, 34);
ახედა მოხედა თს, მთა ქსარი, და ცოლი მკედიარი დახედა.
 - 8. დი მარე გაკხენსუ ღვდგბორ ახეიქა (ქ. 333, 10);
ეს კეთი ნეკის ქვეშ ცოცხალი დახედა.
 - 9. მთს მამელ ღვდგბორ ახეიქ (2, 134, 24);
დიდას მამელი მკედიარი დახედა.
 - 10. ...ათს ქსერ დემ ტენი ღვდგბორ (1, 397, 22);
ახედა უქან დაბორუნდათ ცოცხალი.
- ბ. პრედიკატული განსაზღვრება პირდაპირი დამატებისა:
 - 1. ტარიულ ღვდგბორ მხეკმბხ (1, 61, 15);
ტარიული მკედიარი ნახეს.

2. [ზურნალ] ენე ჩეაფგანის, ჩეაფგანის ღვგანის ცხეცისცა (I, 150, 29);
ქალი მოკლეხ, დატოვეს მკვდარი ტყეში.
3. დადიანის ჯარი ღოსზაზა ხეაი (I, 248, 10);
დადიანის ჯარი გაუფ ზაენია ბვერი.
4. დაბედ ჩეაფგანის კორეალ მგანარ (ქ. 325, 33);
დაჯისა დატოვა კარები გადებულა.
5. ამხინეგ-მარე მანგ ჩუ ხოყენა (კ. 94, 22);
ამხანაგები ყველა დაუწყენია.
6. ქანე ხოფმშედახ ქართუ ღუნსქენარ (კ. 62, 12);
გაუშეათო შინ დახაშქრებულა.
7. ღვაფარ მანგი ენე ხოხვიტახ (კ. 62, 22);
ვაფები ყველა ამოუხოცავთ.
8. აღანარ მანგ ეანხეიტხ (ქ. 236, 10);
ესენი ყველა ამოხოცეს (მოსიპეს).
9. ...მესამე ნათი დემ აცივორს ღვანარ (I, 397, 22).
მესამელი ნაწილი ვერ დატოვეს ცოცხალა.
10. იურხი ნაქიმინ ხეაის ქედე (ქ. 236, 10);
ზოგიერთი შენაძენსაჲ ბვერს მოიტანს.
11. მინს ესერ სასქენარს ხაძედის ხეაის (I, 3, 2);
ნათო ხანუქარს აძლევენ ბვერს.
12. ესქახ დავარ დემის ფიშედეხ ღვანარს (I, 212, 26).
მაშინ დევეები არ გაუშეებენ ცოცხალს.
13. ი ეჯ ვერბ... ღვანარს ესერ ღან ფიშედეგ (I, 397, 23).
ის ვერბი... ცოცხალს არაფის უშეებსო.

პირველ ცხრა მთავალითში პრედიკატული განსაზღვრება სახელთობით პრუნებაში მდგომ პირდაპირ დამატებას მიემართება, მიმდევრობითში – მიცემითში დასმულს.

საზღვრული პირმიმართო წვერი წარმოადგენილია არსებითი სახელთობით ან ნაცვალსახელით, ან კიდევ იტულისხმება კონტექსტისა თუ ხატუაჯიის მიხედვით. პრედიკატული განსაზღვრება ყველა დისახელებულ შემთხვევაში წინადადების წვერის (ქვემდებარის ან პირმიმართო დამატების) მომენტური განსაზღვრებაა.

პრედიკატულ განსაზღვრებას ქართულ ენაში არცთუ იშვიათად ახლავს მიხდაში დაქვემდებარებული სიტყვები (უბრალო დამატება, გარემოება...):

მზეში გახვეულს ეხვდაედი თიანეთის ქელს (ს. კლდიაშვილი).
ის შწარედ დადონებულა იჯდა ასე გაუნძრველად (ნ. დომოიერი).
არსენა უწინდელ ზე უფრო მაღალი გამოშნდა (მ. ჯავახიშვილი).

მსგავსი შემთხვევები სვანურ ენაშიც გვხვდება:
ნაბოხს ანქანდ აგთაუ მუეა დუწხავე (1, 21, 22).

[დაქან] ბარე ნაგ ხაუნდუე აშიე ესერ დეფეშირ დახატე ხა
(2, 323, 36).

დედეს ძეგეა ხონბაე, შავგარ შეხიერ ათადა (3, 86, 70).

გაიხადისხდა ახამდე მავალითი. პრედიკატულ განსახდერებად 41 სიტყვაა გამოყენებული. ამთიგან 10 სახელია, 31 – ვნებითი გუარის მიმღეობა. ხშირად ხმარების ავადსახარისხით უკრაფდების იქცევის „დეგანო“ (კოაცხადი) და „დედგანო“ (მკედარი). სვანურში ეს სიტყვები ცალ-ცალკე იხმარება, ქართულში – შერწყმითაც („კოაცხად-მკედარი“). გამოირჩევა, რომ 650 ქართულ წინადადებაში „კოაცხადი“ ნახშირია 13-ჯერ, „მკედარი“ – 10-ჯერ, „კოაცხად-მკედარი“ – 7-ჯერ, ხამივე ერთად – 10-ჯერ, ხოლო სვანურის 99 წინადადებაში „დეგანო“ – 21-ჯერ, „დედგანო“ – 18-ჯერ, ორივე ერთად – 39-ჯერ. განსხვავება ძალიან დიდია, რაც არ არის შემთხვევითი.

შემსამყნდად ჩვეულებრივ ხმნათა წარსვლი დროის ფორმებია, ხოლო ახლანდელისა და შამაველის ფორმები ირთიდე წინადადეგებში აღმოჩნდა. შკრიცე წყვეტილია ან უწყვეტელი, იშვიათად პირველი თურმეობითაც, ხშირი ხმარებით გამოირჩევა ხმნებთ: ტეხნი – ანტახ, ეხხიდე, ქუენი – ანქანდ, ხაკვარა.

პრედიკატული განსახდერების ადვილი ქართულის მსგავსია: იგი ჩვეულებრივ შემსამყნდის წინ დგას უშუალოდ ან შესვლვ უფრო ხშირად პრეპოზიციურია. რამდენიმე წინადადებაში სიტყვათა განლაგება სხვაგვარია, სახელდობრ: პრედიკატული განსახდერება – მოხამართი პირმომართი წვერი – შემსამყნელი: დეგანო ესერ დახ ფიშდე (1, 197, 23); ან: შემსამყნელი – ქვემდებარე – პრედიკატული განსახდერება: ხეხხიდე ალა დეგანო (1, 218, 7). პირმომართი წვერი ორივე შემთხვევაში ნაცვაელსახელით არის გადმოცემული, ასე რომ „დედგანო“ და „დეგანო“ მიმღეობათა პრედიკატულ განსახდერებად მიჩნევის არაფერი აბრკოლებს.

სქნათ აღინიშნა, რომ მიმღეობით გადმოცემულ პრედიკატულ განსახდერებას ხშირად ვითარების გარემოების ოფრი გადასტრავს ამის გამო იშვიათად პრედიკატული განსახდერება სახელიობითი ბრუნვის ნაცვლად ვითარებითში დგას და ვითარების გარემოებად აღიქმება. მაგ.: ბეფში ი სურანდ დეგრმდ რთხვაახ (3, 62, 23). მიმღეობა აქ ჩვენი აზრით, სახელიობითში უნდა იდგეს პრედიკატულ განსახდერებად, ვ.ა. დასახელებული წინადადება ასე გაიმართოს: „ბეფში ი სურანდ დეგრმდ რთხვაახ. წიგნში წარმოადგენელი თარგმანიც ჩვენს ვარაუდს უტერს შხარს: „ბაეში და ქალი დატყრილი წაუყვანიათ“.

ორთიდან სიტყვა პრედიკატული განსახედვების (ატრიბუტული განსახედვებისა) მიხედვით:

1. თუ მისამართი პირმისართი წევრი წინადადებაში წარმოდგენილია არსებითი სახელით, ადგილის შეცვლით პრედიკატული განსახედვება შეიძლება გახდეს ატრიბუტული: „ბევრ მირს ღვთებზე ხაყვარა“ → ღვთებზე ბევრ მირს ხაყვარა; „ღვთის ღვთებზე ატან ქართე“ → ღვთებზე ღვთის ატან ქართე.

2. თქმული თმასაც გულისხმობს, რომ ატრიბუტული განსახედვება ადგილის შეცვლით შეიძლება გახდეს პრედიკატული: „ემსუ ღვთებზე თხერე ხაყვარა შუკისიკა“ → ემსუ თხერე ღვთებზე ხაყვარა შუკისიკა.

3. თუ მისამართი პირმისართი წევრი ნაცვალსახელით არის წარმოდგენილი ან იტულისხმება, პრედიკატული განსახედვების შეცვლა ატრიბუტულით არ შეიძლება:

1. პატარ ვხევა უგვარ[ვ] ევგმარს (3, 38, 28);
ფესში შეელი მიყავარ უგვარო ზემეღვებ.
2. მესმა დეო გვმმქშოვარ ანტანხ ქართე (2, 256, 25);
მესამე დამეს გულგატეხილი დაბრუნდენ სახელში.
3. ქმან დმრ მეტხელი ღვებრ (1, 214, 7).
იქიდან არავის დაბრუნებულა ცოცხალი.
მიმღობა ყოველთვის არ არის ამა თუ იმ სახის განსახედვება.
თუ „სოგავრ შედგნილი შემახმენდის სახელადი ნაწილია“
ღვთებზე დეოშე ღვებრ ღახე ი დეოდ შე ღვთებრ (1, 296, 7).
ხემა თეე ღვთებზე ღვებრ ხე! (3, 223, 36).

დასასრულ დავსენით, რომ პრედიკატული განსახედვება, რამდენადაც სენთვის არის ცნობილი, გავრცელებულია შვედურ-ქართურ-სიც. მატ. „გურგოსიფილი“ პრედიკატული განსახედვებაა შვედურ წინადადებაში: „გურგოსიფილი გავორდი თეე“ (გულგახეოქილი ვადეკო იქ).

თამარ ვა შავიძე

აბნენის ბაგოხატვის ზრმა საპოთხინათვის ქართულში

მოგონაც ხეცვალური დიტერაიტურიდან არის ცნობილი, ტერმინით „აგენსი“ აღინიშნება სიტუაციის მონაწილე ხელაგრო წყრო, რომელიც გვევლინება მოქმედების შეტანულ ინსტრუქტორად, ასრულებს მოქმედების, აკონტროლებს სიტუაციას და არის ამ სიტუაციის ენერჯის წყარო.

აგენსის პრობლემა სიტუაციისადაა შესწავლილი უცხოელ თუ ქართველ ენათმეცნიერთა მიერ. სენ შუეცებთან მხოლოდ სოვ ზაკობის აგენსის გამომხატვასთან დაკავშირებით ქართულში.

ბუნებრივია, რომ აგენსის ფუნქციას ყველაზე ხშირად ასრულებს გარდასავალი სმნა-შემსამუნელი სუბიექტი. მაგ.: „დავითმა წერილი დაწერა“; „დავითმა შეიღეს წერილი დააწერინა“; „დავითმა დედა გაამწარა“, ხაშივე შემთხვევაში დავითო (სუბიექტი) მოთაგეა (ინსტრუქტორი) მოქმედებისა, მაგრამ მათ შორის (სუბიექტებს შორის) დასწდება მნიშვნელოვანი სხვაობა. ერთ შემთხვევაში („დავითმა წერილი დაწერა“) დავითო (სუბიექტი) არის მოქმედების მოთაგე და შემსრულებელი (ვ. ი. ტომოური აგენსია); მეორე შემთხვევაში („დავითმა შეიღეს წერილი დააწერინა“) დავითო არის მოქმედების მოთაგე, მაგრამ ფაქტობრივად ამ მოქმედების თიბი თბიექტი ასრულებს, თუმცა სუბიექტი მისე იღებს მინაწილეობას სმნა-შემსამუნელი გამომხატული მოქმედების შესრულებაში. ბუნებრივია, როცა „დავითო შეიღეს წერილს აწერინებს“, სუბიექტი ან სთხოვს თბიექტს გარკვეული მოქმედების შესრულებას, ან თბიექტს, ან ეხმარება მის და ა. შ. მამხატვამე, თიბი თბიექტი ამოქმედების თწყებს მხოლოდ სუბიექტის მოთაგეობით. ვ. ი. „აწერინებს“ ტიპის სმნებთან სუბიექტი არის მოქმედების მოთაგე და მისი ნაწილეობრივი შემსრულებელი თიბი თბიექტთან ერთად. ანალოგიური ეთარება გეაქვს მესამე შემთხვევაშიც („დავითმა დედა გაამწარა“). აქაც სუბიექტია მოთაგე მოქმედებისა, რომელსაც ახლა უკვე პირდაპირი თბიექტი ასრულებს (პირდაპირი თბიექტი განიცდის).

საინტერესო ნაჩს აგრეთვე „მოგონარს“ ტიპის სმნებთან დაკავშირებული აგენსი, რომელიც სიტუაციის ენერჯის წყაროდ გვევლინება. ერთი შესედეით ამ ტიპის სმნებთან აგენსი უნდა იყოს

მოცემით ბრუნვის ფორმით წარმოდგენილი სახელი, ე. ი. ის, ვისაც „შეყარს“, „სძულს“, „სძავს“ და ა. შ., მაგრამ მოქმედების მოთავე იყო ეგრე იქნება, მაგ.: წინადადებაში „მე შეყვარს დედა“ „მე“ არ არის მოქმედების ინიციატორი, იგი არის მხოლოდ „განმცხველი ობიექტი“ სახელადებითი ბრუნვის ფორმით წარმოდგენილი სახელის („დედა“) მიერ გამოწვეული გარკვეული განცდისა, გრძნობისა, ემოციისა. „შეყარს“ ტიპის ზმნებთან „საყუაცის ენერჯის წყაროდ“ გვევლინება სახელადითობრუნვისფორმიანი სახელი, რომელიც შეიძლება უხელოც იყოს („მე შეყვარს წიგნი“).

ახვე გვიჩვენა ადენიშნით, რომ ქართულშიც, ისევე როგორც სხვა ენებში, გამოიყოფა „პორტენციური აგენსების“ ჯგუფი. „პორტენციური აგენსი“ უხელო სახელია, მაგრამ მას შესწევს ძალი, უნარი იმისა, რომ გარკვეული მოქმედება შეასრულოს. მაგ.: „წინამ დამსხველა“, „თუღმა დაფარა დედამწა“ და სხვა. ბუნებრივია, ამ ტიპის აგენსები მნიშვნელოვნად განსხვავდებათ ინსტრუმენტ-აგენსებისაგან, რომლებიც ასევე უხელო სახელებია.

შვინიშნება ერთი საინტერესო გარემოება აგენსის გამოხატვისთან დაკავშირებით ქართულში. აღსანიშნავია, რომ არსებობს გარკვეული ხარისხობრივი სხვაობაც აგენსებს შორის. მაგ., სასუბიექტო ან საობიექტო ქვევისფორმიან ზმნა-შემასმენელთან დაკავშირებულ აგენსის დაინტერესება მეტია. შერ.: „გოთრგი სახლს იშენებს“ (სუბიექტური ქვევის ფორმით), მაგრამ „გოთრგი სახლს იშენებს“ (სასუბიექტო ქვევის ფორმით) ან „გოთრგი სახლს უშენებს შეიღს“ (საობიექტო ქვევის ფორმით). ამ ტიპის აგენსებს (ე. ი. სასუბიექტო ან საობიექტო ქვევისფორმიან ზმნა-შემასმენელთან დაკავშირებულს) ჩვენ ვწოდებთ „ინტერესის აგენსს“.

როგორც ჩანს, აგენსის რაგვირობის განსაზღვრისათვის გადაწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება როგორც თავად სახელის, ისე მასთან დაკავშირებული ზმნა-შემასმენლის სემანტიკას. აქედან გამომდინარე, შეიძლება გამოთქოს აგენსის სხვადასხვა სემანტიკური ჯგუფი. ერთ-ერთი მათგანი იქნება, ადბათ, სემით წარმოდგენილი „ინტერესის აგენსი“ („გოთრგი სახლს იშენებს“, „გოთრგი სახლს უშენებს შეიღს“). გამოიყოფა აგრეთვე „ინფორმანტი აგენსები“ („დავითმა უთხრა, მოახსენა მცობარს ამბავი“, ან კიდევ: „დავითმა შეუთვალა, შეიტყო ობინა, აცნობა, გააგებინა მცობარს ამბავი“), „დექტატორი აგენსები“ („დავითმა ბრძანა, მოთხოვა ამ საკითხის გადაწყვეტა“) და მრავალი სხვა.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ აგენსის ტიპის დაღიან ხშირად განსაკუთრებს წინადადების სემანტიკა. მაგალითად ინტანი ენებითის ფორმით წარმოადგენილ სმნა-შემასმენვლთან დაკავშირებული სუბიექტი ერთ შემთხვევაში შეიძლება იყოს „ტიპური აგენსი“ (ე. ი. მოქმედების მოთავე და შემსრულებელი), ხოლო სხვა შემთხვევაში – მხოლოდ უნებლიე შემსრულებელი მოქმედებისა. წინადადებაში „პატარა კახა ერთი წამით სფორთვში დაიძალა, რის გამოც მიწში შეიკრა“, კახა (სუბიექტი) მოკლებულია მოთავეობის ფუნქციას, რაც იგი უნებლიე შემსრულებელია მოქმედებისა, ხოლო წინადადებაში „პატარა კახა ისე ისტატურად დაიძალა, დღამ ვერც კი შენიშა“, კახა (სუბიექტი) ტიპური აგენსია, მოქმედების მოთავეცა და შემსრულებელიც.

მოთავეობის ფუნქციას მოკლებულია „ვახეელებ“, „ვაძეხიკეებ“, „ვამტარებ“ ტიპის სმნა-შემასმენვლთან დაკავშირებული სუბიექტიც ისევე და ისევე იბის გამო, რომ იგი უნებლიე შემსრულებელია მოქმედებისა, ხოლო, თუ ეს მოქმედება განზრახ არის შესრულებული, მაშინ სუბიექტი „ტიპურ აგენსად“ მოგვედინება, მაგ.: „შე დღეს მიველი დღე ვახეელებ, რომ თავი მოვათავადყოყო“.

ქართულში შეიძლება გამოიყოს აგენსის შემდეგი სახეები: 1. აგენსი, რომელიც არის მოქმედების მოთავე და შემსრულებელი (მაგ., „წერს“ ტიპის სმნებთან დაკავშირებული აგენსი); აღსანიშნავია, რომ აღნიშნული ტიპის აგენსი შეიძლება იყოს არა მხოლოდ გარდაიძივლი სმნა-შემასმენვლის სუბიექტი (შერ.: „პატარა კახა ისე ისტატურად დაიძალა, დღამ ვერც კი შენიშა“); 2. აგენსი, რომელიც არის მოქმედების მოთავე და მისი ნაწილობრივი შემსრულებელი პირდაპირ ან ირიბ ობიექტთან ერთად („ამწარებს“ და „აწერიხებს“ ტიპის სმნებთან დაკავშირებული); 3. სიტუაციის გამომწვევი აგენსი („მოყარს“ ტიპის სმნებთან დაკავშირებული); 4. მხოლოდ შემსრულებელი აგენსი („ბეჭდებს“, „შეგანდება“ ტიპის სმნებთან დაკავშირებული); 5. უნებლიე აგენსი („ვახეელებ“, „ვაძეხიკეებ“ ტიპის სმნებთან დაკავშირებული); 6. პოტენციური აგენსი („წვიმამ დამახეელა“ ტიპის შემთხვევები); 7. ინსტრუმენტ-აგენსი და სხვა.

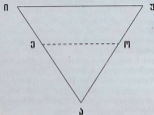
როგორც ჩანს, აგენსის გამოხატვის საშუალებანი ნაირგვარია ქართულში. ჩვენ მხოლოდ ზოგ მათგანზე მოვახსენეთ.

ალექსანდრე ონაანი

ხმოვანთა სისტემა თანახმოებში სალიტერატურო ქართულში

თანახმოებში ხმოვანთა სისტემის ქართულის უკიდურესი, რიგობრივ ცნობილია, ხუთი ხმოვანი ფონემისაგან შედგება: ა, ე, ი, ო, უ. ტრადიციული გაგების მიხედვით, ეს ხუთი ხმოვანი სამი არტიკულაციური დიფერენციალური ნიშნით უპირისპირდება ერთმანეთს. ეს ნიშნებია: რიგა, ენის აწეულობა და ბაგისმიერობა-არაბაგისმიერობა. გამოთქოფა სამი რიგი: წინა (ა, ე), შუა (ი) და უკანა (ო, უ); ენის აწეულობის სამი საფეხური: დაბალი (ა), საშუალო (ე, ი), მაღალი (ო, უ) და ბაგისმიერობა-არაბაგისმიერობით ერთმანეთისაგან განსხვავებული ორი ფეხეუ: ბაგისმიერნი (ო, უ) და არაბაგისმიერნი (ა, ე, ი). ამ ნიშნების მიხედვით დაპირისპირებას ახახავს ქართულ ხმოვანთა დაპირისპირების ხეცა, რომელიც სამკუთხედის სახელწოდებით არის ცნობილი [ახედევიანი, 1949, 71-72].

I ხეცა

ამ სამკუთხედის ძირითადი განხილვებები განხილვებულა რადიო განსხვავებული ხმოვნები: მარცხენი ფრენის რიგის ხმოვნები (ა, ე, შუაში - შუა რიგის ხმოვანი (ა), ხელს მარჯვენა ფრენის რიგის ხმოვნები (ო, უ); ვერტიკალურ განხილვებზე კი განხილვებულია ენის აწველობით განსხვავებული ხმოვნები: ქვეით - დაბალი აწველობისა (ა), შუაში - საშუალო აწველობისა (ე, ი), ხელს ზევით - მაღალი აწველობის ხმოვნები (ო, უ). თუ ამ ორი ნიშნის მიხედვით დადირისძირებს სქემა ნათლად ახსნავს, მუხამე ნიშნის (ბაგისმიერობა-არაბაგისმიერობის) მიხედვით ოპოზიციის შესახებ ის, არსებითად, ვერაფერს გვეუბნება.

სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებობს ამგვარი სქემის გამარტივების ცდები (სიმარტივე კი, როგორც ცნობილია, ნებისმიერი სქემის დროსებაა). გამარტივების საფუძვლად უდევს ერთ-ერთი დიფერენციალური ნიშნის (რიგის ან ბაგისმიერობა-არაბაგისმიერობის) არაარსებით ნიშნად მიხსნვა. ნ. ტრუბეცკოი, მაგ., ენათა ერთ ნაწილში (რუსულში, არაბულში, ისტიაკურში) არსებით დიფერენციალურ ნიშნად მიიხსნევს დაბალიურ ოპოზიციას, ე. ი. ხმოვანთა დადირისძირებას ბაგისმიერობა-არაბაგისმიერობის მიხედვით, არაარსებით ნიშნად კი - ღონგვადურ ოპოზიციას, ე. ი. ხმოვანთა დადირისძირებას დოკალური რიგის მიხედვით; ენათა მეორე ნაწილში (მაგ., თათურში), პირიქით, ღონგვადურ ოპოზიციას თვედის არსებით ნიშნად, დაბალიურს კი - არაარსებითად. ხაკოთხის ორხვე გადაწყვეტას, ცხადია, სათანადო არგუმენტაცია ახლავს [ტრუბეცკოი, 1966, 112-114].

ამ თეორიის გათვალისწინებით ქართულ ხმოვანთა პარიფრაზული სისტემის ფონოლოგიური დახახითაების გამარტივება სხვადასხვა მკვლევართან სხვადასხვაგვარად ხდება: გ. ნებისძის აზრით, ქართულში ღონგვადური ოპოზიცია არის რელევანტური (არსებითი), დაბალიური კი - არარელევანტური (არაარსებითი) [ნებისძე, 1965, 201-203], თ. უაურგაიძის მიხედვით, პირიქით, რელევანტურია დაბალიური ოპოზიცია, არარელევანტური კი - ღონგვადური [უაურგაიძე, 1976, 6-12].

ცნობილია, რომ არტიკულაციური თეორიის მიხედვით ქართული ხმოვნები რადიკალურ განსხვავებებთან ერთმანეთისაგან და ბაგისმიერობა-არაბაგისმიერობითაც, ამიტომ ხმოვანთა ფონოლოგიური ოპოზიციის დახახითაებლად შეიძლება ნებისმიერი მათგანის გამოყენება;

2045

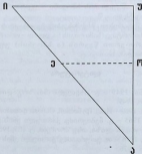
2. ქართული ენის კოდექსის შიგნით

მაგრამ, თუ ამასთანავე, ამ დაპირისპირების დახახათება შეიძლება რომელიმე ერთი ნიშნის (რიგის ან ბაგისმიერობა-არაბაგისმიერობის) გათვალისწინების გარეშე, ხქების ამ გზით გამარტივება, რასაკვირველია, მისაღებია. ვ. ნებიურბისა და თ. უთურგაძის შტკიცებებიდან ნათლად ჩანს, რომ ქართულ ხმოვანთა ხისტების ისეთი დახახათება, როდესაც ყოველი ხმოვანი ყოველ მეორე ხმოვანს ერთი ჯოჯორენციადური ნიშნით მიიხვ უპირისპირდება, შესაძლებელია როგორც რიგის, ისე ბაგისმიერობა-არაბაგისმიერობის არაარსებით ნიშნად მიხსნეის შემთხვევაში, და მაშინ, სულ ერთია, რომელ მათგანს მივიჩნევთ არსებითად და რომელს – არაარსებითად. ეს კი ნიშნავს, რომ საქმე გვაქვს არა ისეთ შემთხვევათა, როდესაც ორი შეხუჯულებიდან ერთი აუცილებლად მისაღებია, ხოლო მეორე – აუცილებლად მიუღებელი, არამედ ისეთთან, როდესაც ორივე შესხედულებას აქვს სათანადო საფუძველი და, ამდენად, ერთი მათგანი მეორეს პრინციპულად არ გამოირჩევა ამიტომ აქ მხოლოდ არსეიანის საკითხი დგება და ჩვენ ვიჩნევთ იმ გაგებას, რომლის მიხედვითაც არსებითია დიკადური რიგი, არაარსებითი კი – ბაგისმიერობა-არაბაგისმიერობა; ვიჩნევთ მხოლოდ და მხოლოდ იმიტომ, რომ მეორე გაგებისაგან განსხვავებით, ის ხმოვანთა სამკუთხედის შენარჩუნების საშუალების იძლევა, სამკუთხედისა, რომელსაც ჩვენს მეცნიერებაში დიდი ხნის ტრადიცია აქვს.

ქართულ ხმოვანთა ხისტების პარადიგმატული დახახათება ასეთ შემთხვევაში დაემყარება მხოლოდ იმ არტიკულაციურ დიფერენციადურ ნიშანს: ენის აწეულობასა და დიკადურ რიგს. ამ ორი ნიშნის მიხედვით დაპირისპირება კი, როგორც სემიოტიკა თქვა, კარგად აისახება ქართულ ხმოვანთა ტრადიციულ სამკუთხედზე (იხ. I ხქმა). აქ, როგორც ვხედავთ, ენის აწეულობის სამი საფეხური ნაჩვენებია ვერტიკალურ განზომილებაზე, სამი რიგი კი – პირიზონტალურ განზომილებაზე. რადგანაც ბოლო ხანებში დამოუკერებლად იქნა ნაჩვენები, რომ ქართულში ა არის არა შუა, არამედ უკანა რიგის ხმოვანი [რობინსი, 1968, 146-147, 152; ბაქრაძე, 1960, 15; უთურგაძე, 1976, 6], ამიტომ შესაძლებელია ხქების კიდევ უფრო გამარტივება და სამი რიგის (წინა, შუა, უკანა) ნაცვლიად ორი რიგის (წინა, უკანა) გამოყოფა. წინა რიგში მოთავსდება ი, ვ უკანა რიგში კი – უ, ო, ა და მაშინ, ხქმა ასეთ სახეს მიიღებს:

II სქემა

ამ სქემის მიხედვით, ა დახასიათდება როგორც უკანა რიგის დაბალი აწვეულობის ხმოვანი, ე – წინა რიგის საშუალო აწვეულობის ხმოვანი, ი – წინა რიგის მაღალი აწვეულობის ხმოვანი, ო – უკანა რიგის საშუალო აწვეულობის ხმოვანი, ხოლო კ – უკანა რიგის მაღალი აწვეულობის ხმოვანი.

სქემაზე წარმოდგენილი ყოველი არი ხმოვანი ერთი ნიშნით მანც უპირისპირდება ერთმანეთს, მაგრამ რადგანაც დაპირისპირების დახასიათება ემყარება მხოლოდ რელევანტურ დიფერენციალურ ნიშნებს (ე. ი. ამ ნიშნებს, რომლებითაც დაპირისპირების წვერები ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან) და ვურადღებს არ ექცევა არარელევანტურ ნიშნებს (ე. ი. იმ ნიშნებს, რომლებითაც ისინი ერთმანეთს ემსხვევებიან), ამიტომ ხმოვანთა ზოგი წვედი მხოლოდ ერთი ნიშნით დაუპირისპირდება ერთმანეთს, ზოგი კი – ორივეთი; მაგ., ე ი-ს უპირისპირდება როგორც საშუალო აწვეულობის ხმოვანი – მაღალი აწვეულობის ხმოვანს, ო-ს როგორც წინა რიგის ხმოვანი – უკანა რიგის

ხმოვანს, უ-ს რიცხოვრე წინა რიგის საშუალო აწვეულობის ხმოვანი – უკანა რიგის მადალი აწვეულობის ხმოვანს, ხელი ა-ს რიცხოვრე წინა რიგის საშუალო აწვეულობის ხმოვანი – უკანა რიგის მადალი აწვეულობის ხმოვანს და ა. შ.

1 სქემასთან შედარებით ამ სქემის უპირატესობა არის არა მხოლოდ მისი ერთგვარი სიმარტივე (სამი რიგის ნაცვლად – ორი რიგი), არამედ ეპოზიციის ერთ-ერთი წევრის (ა ხმოვნის) უფრო ზუსტი არტიკულაციური დახასიათება.

ლიტერატურა

1. ახვლედიანი, 1949 – გ. ახვლედიანი, ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, 1949.
2. ტრუბეცკოი, 1960 – Н. С. Трубецкой, Основы фонологии, М., 1960.
3. ნებიერიძე, 1965 – გ. ნებიერიძე, ქართული ენის ფონოლოგიის ფონოლოგიური ანალიზი, თსუ შრომები, ტ. 105, 1965.
4. უთურგაიძე, 1976 – თ. უთურგაიძე, ქართული ენის ფონემატური სტრუქტურა, 1976.
5. რობინსი, 1968 – ჯ. რობინსი და ნატალი უიტერსონი, შენიშვნები ქართული სიტყვის ფონეტიკის შესახებ, მიმოხილველი, 4-5, 1968.
6. ბაქრაძე, 1960 – Т. В. Бахрадзе, Экспериментальное исследование гласных фонем немецкого и грузинского языков (საკანდიდატო დისერტაციის ავტორეფერატი), 1960.

შუბამ სარყველაძე

კვლევი ქართული წიგნიწიგნიანი კონსტრუქციის ცნობები
დასაბუთებარქართული ტომების შესახებ

ქველამოსიხველურ და დასიხველურ (ბერძნულ, ღათინურ) წიაროებში შემინახულა მუტად მნიშვნელთიანი ცნობები ქართულური ტომების, მათი ყოფის, სახელმწიფოებრივი მიწობის შესახებ. ეს მსიხველ არაერთგზის არის გამოქვეყნებული და სხეადსიხველ დროს იგი ყოფელა განხილვის (ზოგჯერ დასკულიათა) საგანი [Luckenbill 1926; Меликшвили 1939; Меликшвили 1960; ურუშიძე 1948; თ. ყაუხჩიშვილი 1957; თ. ყაუხჩიშვილი 1960; Боргунов 1947; ნარკვევები I და სხე].

ძველ ქართულ წერილობით ძველებში დასტურდება დასიხველური ქართულური ტომების, აგრეთვე ამ ტერიტორიაზე არსებული ტერიტორიული ერთეულების აღმნიშვნელი სახელწოდებები.

დასკულიწიგნიარ ქველამსე აღრე გეხელა მუტრულ-სახელთ აღესრულა კერძიხველთი შამქალი სტეფანოს, ღმრთისა მიერ ქართულთა და მუტრულთა ვრისთაე-ვრისთაეათა უყალი, ატვანბ 835 წ. წარწ.

ეს ვინონიშე შემღვამში არაერთგზის გამოვლინდება: იეს მანაკო მათი ცხენისწელთაგან ვიდრე აყხაზეთამდგ და გამოისურა ცისენი და ქადაქნი და აღაოტრნი და უეაღ და უეაღურ-ყო ქაყენანი მუტრულთა და აყხაზთაი, ავ. ძველ III 258,8

იეს აღობრა და დაიბინაკა ქადაქნია ღიხანქვედისისა, ქვეყანისა მუტრულთასა, ხანახუხი ჭყინდისისა, რომელ არს მუტრულთა ენისა მუტა ღიდი, ატყე 258,8; რანთა და შიფაკნელთა, ქერთა და დეკთა, მუტრულთა და კეკელიანთა, ამით თუხთა ვრთი იეს მანა, სახელთ თარგამის, ქართლ ცხოვრ 1,3,4; ხიღო ანდრთა შოატყენა მუტრულნი და წარვიდა გ ზასა კლარჯეთსა, ატყე 38,25; შოიწია ანდრთა ქადაქად ტრაბიზონად, რომელ არს ქადაქი მუტრულთა, ატყე 39,2; ესმა მუეუხა აღურკის მუტრულთაგან სჯულისა დატყება, განუწურა და წარავლინა ვრისთაენი მანთი, და იხუღებით კუელამდე შოატყენა მუტრულნი, ატყე 42,10-12; (ფარნავას) ვამითი ვამად შივიდის ვგრისის და კლარჯეთს და შოაკითხნის მუტრულნი და კლარჯნი, ატყე 23,17;

„ქართლის ცხოვრებაში“ დასტურდება აგრეთვე მუტრ-ეარბანტა

ოესთა და მფერთა გარდამოვლეს მთა მცორე და შევრბეს ოესნი და ერისთავნი ქართლისანი განფრამდენი, ქართლ. ცხოვრ. 157, 4.

არა ვინ იძიეა ვეყოფნითა მათ ხათია შინა ბერძენთა, ხომეხთა, ოესთა და მფერთა და ქართველთა მარტოღმბრძოდი ამისხისისი, იქვე 57, 18.

მეგრნი დადგეს ერთგულობასა ფარსისების ძისასა, იქვე 53, 20.

XI საუკუნიდან გეხვეება სუან- ეთნიონი:

წარიყვანეს სუცესი ანასტასიოს ციხესა სუანთა სოფლისასა, დიდი ხუნაქს 526, 10-11; მეცოდვილმან გრიგოლ სუანმან, შემოვსწორე ურდიადწმადასა პორტისა დმბითხმშამუელსა, სტ.-130 239 (ანდერსის) შემდგომად თავადთა ამის სამეფოსათა ნიანია ქვაბულის ძემან და ივანე დიპარიტის ძემან და ვარდან, სუანთა ერისთავმან, რვეია თუ ივლეს რამუ სურმით გოორგი მეფისათ, და აქმადეს ქვეყანა, ქართლ. ცხოვრ. 1365, 15-366, 1.

ოესმან, მთიულმან და ყიფაყმან და სუანმან ვერ იკადრიან პარეა, იქვე 369, 5-6.

ვარდან გადგინნა სუანნი, აესისა მოხარკულნი, იქვე 316, 3.

„ქართლის ცხოვრებაში“ დასტურდება ვერ-ის-ვერ- და სუან- ეთ- ტომონიშებთ: მისცა ქუჯის ქვეყანა ვერისწყადსა და რთანს შუა, ზღუთგან მოამდგ, რომელსა შინა არს ვერისი და სუანეთი, ქართლ. ცხოვრ. 124, 3-4.

საურმაგ .. ხსენა დახსნა მთიულეთის, დიდოეთითგან ვადრე ვერისამდგ, რომელ არს სუანეთი, იქვე 27, 9-10.

გქონდეს საუსუყესოდ: ვერისი, სუანეთი, თაკურთა, არგუეთი და გურთა, იქვე 241, 3-6.

მეფობდა ესრეთ მირიან მეხეთით გადმარათ ქართლს, სომხთს, რანს, პურეთს, მოვაკანს და ვერს, ქართლ. ცხოვრ. 65, 22-23. ადერკის მეფობასა შინა ათორმეტთა წმადათა მოციქულთაგანნი ანდრია და სემონ კანანელი მოვიდეს აფხაზეთს და ვერისს, და მუნ აღესრულა წმადე სემონ კანანელი ქალაქსა ნიკოფსიოთასა სასდვარსა ბერძენ- თასა, ხოლო ანდრია მოაქციენა მფერულნი და წარვიდა გზასა კლარ- ვეთისა, იქვე 38, 25.

მამა მათი გარდაცვალებულ იყო და დამარხულ ვერსა შინა, იქვე 235, 10-11.

ოვლეს ორბელნი გადგეს, ქონი, კონი იყო სამხალისმოცდასდმეტა, და აფხაზეთი, სუანეთი და ყოველი სამოქალაქი აქუნდა დაწინარებთა, იქვე 367, 25-26.

ცხადია, რომ ვერ-ის ტომობაში ნაწარმოებია ვერ-**ქვეყნის** სახელისაგან. გეოგრაფიულ სახელთა ამგვარი წარმოება დამახასიათებელია ქართველობისთვის [შახიძე 1953, 114-115; 129]. ორკვეთა, რომ ეს წარმოება ხაერთო-ქართველური ფუძე-ენისათვისაც იყო დამახასიათებელი [Ornatia, Capatzeanaru 1973, 172-174]. შატბერდის კრებულსა და „ქართლის ცხოვრებაში“ გვხვდება ვერის-წყაღ- პიღ-რანში:

თანაბვეანდა აღექხანდრეს მუფცხა აზოა, ძმ არიან ქართლისა მეფისა, და მას მოუბოძა მცხეთას საჯდომად და საზღვარი დაუდგა მას იერეთი, და ვერისწყაღი, და ხომიითი და მთავა ცროლისა, შატბ კრებ 320, 20-22;

მისცა ქუჯის ქვეყანა ვერისწყაღსა და რიანს შუა, ზღუთგან მთადმდე, რომედსა შინა არს ვერისი და ზუანეთი, ქართლ. ცხოვრ. / 24, 3-4;

ვერისწყაღს ქუჯით დარსა ბერძენთა, იქვე 24, 1;

XI საუკუნიდან დასტურდება სამეგრელო ტომობაში, რომელიც მ-ვერ-ელ- ფუძისაგან იწარმოება:

მიწია ტრაპეზუნდად, ქალაქსა მას სამეგრელოთხასა, A-1103 234r-3-5r; მიწია რაი ტრაპეზუნტელსახახებთა მათ სამეგრელოთხათა, A-500 316r, 6-8; ესრეთ გვეშუღისი ექორთა-ყენეს სამეგრელოთ, სთ-74 326, 1; A-193 289r, 20-21; H-886 234r; შტრ: მიწია რაი ტრაპეზუნტელ-სახახებთა მათ სამეგრელოთხათა, უშუა ძმ, რომედსა უწოდა ერაკელა მოყკაი კონსტანტინტაოლისთხაი 48, 30-32;

ერთადერთ შემთხვევაში დასტურდება ოდ-მ- სახელწოდება: დნერთისან უწყობ, კარგად ქჩხასა და ხომართელესი დია მოუქიორცე, მგერა დედაი ოდიშს დაწერილი იყო და სიტყვისა სცვალებდა, H-1345 201r-201v

საუფრადღებთა, რომ ძველ ქართულ წყაროებში არ გვხვდება ეთნობრივი ტანი, ხანი, ან ღაზი. ტან- დასტურდება ხომხურ წყაროებში, ღაზ- კა - ბერძნულსა და ღათონურში (ეთნობრივი ღაზი პირველად მოიხსენიება პლინიუსის (I ს. წვ. წელთაღრიცხვისა) თხზულებებში). როგორც ჩანს, ეთნობრივი მეგრელი გამოიყენებოდა როგორც მეგრელის, ისე ღაზის აღხანიშნავად (იგივე ითქმის ხომხურ და ბერძნულ წყაროებში დიდასტურებული ტერმინების შესახებ). ამას მოწმობს ის გარემოება, რომ სამეგრელო აღნიშნავს ერცულ ტერიტორიას, რომლის ფარგლებში შუაის ქალაქი ტრაპეზუნდი (მასაღა თხ. ზემით) ეს მასაღა წარმოადგენელია ბერძნულიდან თარგმნილ თხზულებებში

და გარკვეულად ეხმიანება ძველი ბერძენი ისტორიკოსების (ქსენოფონტე, სტრაბონი ...) ცნობებს, რომლებიც მოიხსენიებენ, რომ კოლხების სამხრეთი საზღვარი ტრაპეზუნდამდე აღწევდა.

მ-ვერ-ელ-** ვინაობა აღდგება ქართულ-სახური ერთიანობის ხანისათვის. მისი კანონისმიერია სახური შესატყვისია მ-არგ-აღ-ი. ცხადია, **მ-ვერ-ელ-** ვინაობის საფუძვლად უდევს **ვერ-** გეოგრაფიული სახელი, ამ სახელის კანონისმიერი შესატყვისი არგ- (არგ-**) შემოახსენია მ-არგ-აღ- ვინაობაში.

ამ ფუნქციის იწარმოება **მვერ-ულ-** სახელი (შობადობისთვის იყო **ვერ-ულ-ი**) მას კანონისმიერად შესატყვისება **მვერ-ული მ-არგ-აღ-ური** (***მ-არგ-აღ-ური**). ეს იმას ნიშნავს, რომ ეს სახელი აღდგება ქართულ-სახური ერთიანობის ხანისათვის.

ვინაობაში **სუნან-** (***სუნან-**) აღდგება საერთო-ქართველური ფუძე-ენისათვის (შდრ: მვერ-ული შინ-***შუნ-**; შინ-ი „სეანი“; სხანური **შუნ-** მუ-**შუნ** „სეანი“; **შუნ** „სეანეთი“; დუ-შ-უ „სეანური“). სხვათა შორის ის გარემოება, რომ ვინაობაში ***სუნან-** აღდგება საერთო-ქართველური ფუძე-ენის დონეზე ხილვა ***მ-ვერ-** ქართულ-სახური ერთიანობის ხანისათვის, წარმოადგენს კიდევ ერთ, დამატებით საბუთს გურმარდ დეიტერსის სექციის სასარგებლოდ, რომლის თანახმადაც, საერთო-ქართველურ ფუძე-ენას მიჩვეულად სხანური გამოიყუ, შემდეგ იქტაშე კი - ქართულ-სახური [Doeters 1930, 2]. ფურჯერობით არსებულ თვალსაზრისთაგან ეს არის უფლაზე დამაჯერებელი და მისი გადახინჯეისათვის არავითარი სერიოზული საფუძველი არ არსებობს.

ოდ-იშ ტოპონიმი, ა. კლიმოვის თვალსაზრისით, შესაძლოა უკავშირდებოდეს სხან. **აღ-რამად-რა** „azalea (pontica)“-ს **აღ-მაღ-** ძირს. მისი აზრით, ეს ფუძე უნდა შეიცავდეს მცენარეთა ხიმრავლის გამოშატეველ -რა სუფიქსს [Klimov 1998, 1]. მისივე ვარაუდით, ამავე ძირს უნდა უკავშირდებოდეს სხანური ტოპონიმი **აღ-იშ-ამად-იშ-ი**. მვერ-ული **ოდ-იშ-ი** ნაწარმოები ნანს **ოდ-** ძირიდან, რომელიც, საფიქრებელია, სხან. **აღ-** ძირის კანონისმიერი შესატყვისი იყოს. ამდენად, ამ ტოპონიმის ძირი შესაძლოა, აღდგეს საერთო-ქართველური ფუძე-ენის დონეზე [Klimov 1998, 1].

ძველ ქართულ წერილობით ძეგლებში დასტურდება დასავლურ-ქართველური ენობრივი ფორმები (ცალკეული დექლინური ერთეულები, აგრეთვე ტოპონიმები).

ბორკ-, რომელიც წარმოადგენს ქართული ბორკ- ძირის მვერ-ულ-

დაზურ შეხატუების (კინოაშუილი 1940, 394), დასტურდება უწყვეტ ქართულ წერილობით ძეგლებში: შუკრა ავი ბორკილითა, ფურცლი 39,17 ო; დაამზადრეს ბორკილითა ფურცლი მისი, ყხაღვი 106,18; განმზადრეს ფურცლი ბორკილითა მისი, ოხუ ზარაქ 6,25 ო; უბრძანა შუკრეთა მისი და ბორკილითა შესხმია ფურცლი მისი, შუკ 6,20; რომელი კრულ არს სტკივის, და ბორკილითანი აგრძინობს, ხაღვი განებაი შუკრულ არს და ვერ აგრძინობს, მამ. სწავლ. 276,16-18 და მისი, უწყვეტ ქართულ წერილობით ძეგლებში არ გვხვდება ბორკი-ბორკი პირიანი 'ზინა' (შერა მცურული ბორკი 'ყვიხი'; ვ-ბორკი-უნქ-ყვიხების ვერცაქ); ვ-ბორკი-ყვიხები მცურული; ბორკი-ყვიხების შუკრა; ბორკი-ღ-ო 'მცურული'; ო-ბორკი-ღ-ო 'ბორკილი' და სხვ. [იხ. Kunitsaze 1914, 206].

ქართული ფრცხ-ბორკულ აღმომრეც კინონ-სომეხრად შუხატუვისება მცურული ბორკი- ('**ბ**რცხ-**ბ**-ს ვოკალიზაციის შედეგად ნამოყალიბდა ურ მიმდევრობა, რომელიც შედგაომ უ^ა პრაცესის შედეგად ორ კომპლექსად გარდაიქმნა) და და'ხ. ბუცხ- ('**ბ**ურცხ-**ბ**რცხ- (საერთო-ქართულური მარცხელური **ბ** სონანტის რეკლექსების შეხატებ მცურული და სეანურში იხ. გამყრელიძე, მატკი-კართანი 1965, 96). აღხანიშნავია, რომ მცურულში წარმოდგენილია ბუცხ- ვარსატიყ: აკ-ბუცხ-ა 'ხაღვიან მკირე' (ეტიმოლოგიურად: 'ყრმხილითოღენა', იხ. სიჭხაია 1938, 62); შერა: ძველი ქართული ფრწხილითოღენობა 'სიმკირე მკირეწდოუახება'; ხაღვითოღენ და ფრწხილითოღენობათგან მართლმადიდებლური ეართ, *სი-151 161/1-2*.

მცურ. ბუცხ-**ბ**ურცხ-**ბ**-ს დაკორეგით, ოხუ რეგორეც და'ხ. ბუცხ-ბუცხ ქართულ წერილობით ძეგლებში დასტურდება ფრცხუ-ქანგალი'. რეგორეც ხელხან-ხაბა მეთითოებს 'ესე არს კოყული რტინა, ქეპითა ქორცთა ამოსაღებელი': ამან ქინა ვოყელითუ იგი სახანოყავე ბურტკური საკერათხეცელისა', ხარისხა მისი, და საყცხუბური მისი და ყხაღვი მისი, და ფრცხუბები მისი რეგადისა, გამოსხლუვათა 18,23 ო; მაშინ მოყდა ყრმით ერთი მღვდელისა აღმოღებად ქორცისა მის და ჯღვთა აქუნდა ფრცხუ სამიონა, და შოაყვის იგი ხაღვი, ვინა ქითანსა, ვინა ქეპისა და პორეკილ რაიცა მოყმთხუთ ფრცხუსა მის, იფიცა წართლის მღვდელისა მის, / შუკ 2,13-14 ო; წართლეს პოღენსი იგი პაბიღვონდ, და სოაქ-ქეპინი ოგი და ფრცხუნი და ავა'ხანნი ოგი

¹ მცურული ფრწხები ოაქს ოქენს ვურულში, ბურულში და წარმოდგენს ზანიზმს.

და ტაშტები იგი და საგულდონი იგი და ყოველი ყველაწმინდის
სამხახურებედისა. IV წყუ. 25,140.

ეს სიტყვა „სატანჯველ თარაღსაც“ აღნიშნავს: ფუცხუთა
ხუეტილთა მოკუდაეებისა სიზრქე განაგდეთ, კარაკლავ. 52:19-20:
იხილა ნეტარმან ამან, რამეთუ სამართთა ფუცხუთა წარსკიდა ანგე-
ლოზმან სული მისი, დიდი სენაკს 239,10-12; დამოსკადეს და ფუცხუთა
რკინისათთა ხუეტეს, აქვე 453,18-19; გამოვიძიოთ ფუცხუთათეს
რკინისათთა, თანე აქროს ატვე. 104,12-13 და სხვ.

ფუცხუ წარმოადგენს ქართული ფრცხ-ელ-ან *ფრცხ-ელ- მიხლ-
ობის კანონზომიერ ხანურ შესატყვისს, ნახესხებს ძველ ქართულში
[სარჯველადე 1968, 303-307]. ეს დექსემა შემოსული ნახს ქართულ
საღვთისმეტყველო ენაში VIII-IX საუკუნეებში, მას შემდეგ, რაც
საღვთისმეტყველო ქართული ენა ინტენსიურად ეთარაღება სამხრეთ-
დასიდელო საქართველოში.

ძველქართულ წყაროებში გამოყენებულ ტომონიმთაგან,
უპირველეს ყოვლისა, ყურადღებას იქცევს არტანუჯ-ი იხილა კლდე
შუაკლარჯეთისა, რომელსა ერქუა არტანუჯი, ქართლ ცხვირ 1177,
19; სიხოვეს არტანუჯი საკუდილისა ქაღებთა, აქვე 302,3.

ა. მახიტის მოხაზრებით, არტანუჯ- ყუყუ ხანურის ნიდაგზე
უნდა აიხსნას: არტანუჯ-*არტან-მე-ყუჯ*- [შანიძე 1960, 225-226].

XI საუკუნიდან გვხვდება ტყონ-დიდ-: არს მამულსა მისსა
(ზადგრატიისა) წარმინებულს სამღვდელთმთავურთა საყდართა შორის
სამეურეთსა მისისათა საყდარი ტყონდიდისა, სადა-იგი მრავალთა
წმიდათა მარტულნი დაუსუენების, ეთორეთ მთაწმ ცხვირ 139,2-4;
თუანეს ვიტყუ ტყონდიდედსა, მისა ნეტარისა პეტრე პატროკისა,
აქვე 83,12-13; სუენ ეპისკოპოსმან ტყონდიდედმან არა განეტყუენა,
აქვე 161,1-2; ნეტარმან პეტრე და მამან მისმან თუანე ტყონდიდედმან
ეგრეთ განაწესეს, აქვე 201,10 და სხვ.

აღსანიშნავია, რომ უკვე ძველ ქართულშივე გვხვდება ამ ტომო-
ნიმის სუსტი ახსნა ეს განახინა მძღავრმან წმიდათა მათეს და
თუთ აღიძრა და დაბინაკო ქალაქსა ჯიხანქუჯისსა, ქუუანასა მგ-
რედთასა, რომელ არს მგვრულთა ენთა მუხა დიდი, და რამეთუ
იყო მანაკო მათი ცხენისწყალითგან ეიდრე აყხასუთამდე, ავ. ძველ
III 258,6-9.

აქ პირველად არის მოხსენიებული მგვრული ენა.

სენათ მოყვანილ ციტატაში საყურადღებოა კიდევ ერთი ტომო-
ნიმი – ჯიხანქუჯ-ი, რომელიც ქართული ციხ-ე (*ძიხ-ე) ფუძის
კანონზომიერ ჯიხ-ა შესატყვისს წარმოადგენს. ჯიხანქუჯ-ი

ენობრივად „ქუჯის ციხეს“ წმინდა ხობა პირველ კომინუნტად შუაის აგრეთვე ბერძნულ წყაროებში (თეოდოსიოს განმარტება VII ს.) დადასტურებულ ტომონიმში Ζეჯაგ რთს.

დახვედყო საქართველოს ერთ-ერთი მხარის სახელწოდება მუხურში დასტურდება პრიკოპი კვლავილის (VI ს.) თხზულებაში (მოცუაი) ძველი ბერძნული და ძველი ქართული წყაროები აშკარად მიუთითებს იმას, რომ ქართულ-საბერძნო ურთიანობა უკვე დიდი ხანი აღარ არსებობს [შერა ფურტკარაძე 1999, 159]. თ. გამყრუელისის მოსახრება ქართული ტყვე ბირის შესატყვისად არგონაეტების თქმუდუბაში დადასტურებულ ათათ-ს მონეტის შესახებ [Гамурашвили, Нантос 1984, II, 908-909] ამ პრიკოპის ზეგნს წუღთადმოცხადებდნ II ათათწუდუდში მომხდარად გვაფიქრებინებს.

ლიტერატურა

- Georgika, I-VII, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ს. ყაუხჩიშვილის რედაქციით.
 ვინააშვილი 1940: თ. ვინააშვილი, ლექსიკური შეხვედრები ჩინურისა ქართველურ ენებთან ენოკის მოამბე, V-VI, თბილისი.
 ნარკვევა I: საქართველოს ისტორიის ნარკვევა, I, გ. შველიძეშვილის რედაქციით, თბილისი, 1968.
 სარკვევადე 1968: ზ. სარკვევადე, ზანურიდან ნახესებები ერთი სიტყვა ძველ ქართულში: საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, 51, 2, თბილისი.
 ურუშაძე 1948: ა.კ. ურუშაძე, ათილის რიგისხელის „არგონაეტრიკა“, თბილისი.
 ფურტკარაძე 1999: ტ. ფურტკარაძე, საქართველოში ენობრივ-ენოკური სიტუაციის ისტორიული დინამიკისათვის: ქუთაისური საუბრები, VI, ქუთაისი.
 ყაუხჩიშვილი 1957: თ. ყაუხჩიშვილი, სტრატონის გეოგრაფია, ცნობები საქართველოს შესახებ, თბილისი.
 ყაუხჩიშვილი 1960: თ. ყაუხჩიშვილი, სტრატონის ცნობები საქართველოს შესახებ, თბილისი.
 შანიძე 1953: ა. შანიძე, ქართული გრაზიტაკის საფუძვლები, თბილისი, 1953.

- შაბოძე 1960: ა. შაბოძე, ჯ ბერძნული წარმოშობის წყაროებზე კარტველურ ენებში: საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, XXV, 5, 1960.
- Болтунова 1947: Болтунова А. И. Описание Иберии в "Географии" Страбона (XI, 3, 1-6): ВДИ, 4, Москва.
- Гамкрелидзе, Иванов 1984: Гамкрелидзе Т.В., Иванов В.В., Индоевропейский язык и индоевропейцы, Тбилиси.
- Кипшидзе 1914: И. Кипшидзе, "Грамматика мингрельского (иверского) языка с хрестоматией и словарем": "Материалы по афетическому языкознанию", VII, Санкт-Петербург.
- Латышев 1893-1906: В.В. Латышев, Scythica et Caucasica. Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказе, Москва.
- Меликишвили 1959: Меликишвили Г.А., К истории древней Грузии, Тбилиси.
- Меликишвили 1960: Меликишвили Г.А., Урартские клинообразные надписи, Москва.
- Онiani, Сарджвеладзе 1973: Онiani А.Л., Сарджвеладзе З.А., Против извращения вопросов грузинской топонимии: მეცნე (ენისა და ლიტერატურის სერია), 1971, 3, თბილისი.
- Deeters 1930: G. Deeters, Das kharthwelische Verbum, Vergleichende Darstellung des Verbalbaus der südkaukasischen Sprachen, Leipzig.
- Klimov 1998: G. Klimov, Etimological Dictionary of the Kartvelian Languages, Berlin/New York.
- Luckenbill 1926: D. D. Luckenbill, Ancient Records of Assyria and Babylonia, vol. I-II, Chicago.

მურმან ხუციშვილი

ძველი ქართულის ვარჯ- ვარჯის შესატყვისის ძიებისათვის

3 არჯ- ღვექსებას სულხან-ლიპა ორბელიანი ასე განმარტავს: ვარჯი – კაცთ ქმართი ვინა ხუთ შეენიერა რტო. მათათუბელთა ესეცოდესი 24-ე თავისი 23-ე მუხელი. ვარჯი ბიბლიის გვლათურ ვერხაში დასტურდება: და ვარჯნი თქვენნი თავთა ზედა თქვენთა და კამდნი თქვენნი ვერკთა შორის თქვენთა [ეზეკ. 24, 23 ო]. იერუსალიმურ და ოსკურ ხელნაწერებში (C რედაქცია) ვარჯს უნაცვდება „ტრბელი თმა“ [ეზეკ. 1976] პერძულში სათანადო მუხელში რქნაო 1. თმა, კვდული, 2. ფოთოლი... [H. X. Дворецкая, 1938] იკითხება: και οι κναιι άμασ έπι τής κρησής άμασ, και τς σασίμκαστα άμασ έσ τοίς ποσιν άμασ.

ვარჯ-ს საბა თმა სიტყვის ბუნდემოც განიხილავს და აკონკრეტებს მნიშვნელობას: ... ეავთა თმათა გრძელთა და სრულთა – ვარჯი [საბა, 1991]. საბას ამ განმარტებას იმეორებს ნ. ნუბინაშვილიც [ნ. ნუბ., 1961].

საბა იმარტებს აგრეთვე ვარჯ- სიტყვით შედგენილ მართულ- მსახდურელთან შესიტყვებას ვარჯის სადგმელი [39, 26 გამოხ.] რაც, ღვექსიკორთაყის განმარტებით ხოთბს ნაშნაეხ. თავად ხოთბი ასე განმარტება: ესე არს ხაქადო და ხავეთ თაქსახურთა გურგენსაეთა. „სიტყვის კონიში“ დამოწმებულია ოვან სუფიქსთან ფორმაოც – ვარჯ- თვანი: ხუნი რტო შეენიერნი, ვინა ქმრთანი [17, 2 იურ.] ესრეთ, ოღვესკა მიაქსუნენ ძეთა მათთა ხაკურთხეველთა მათთა და სერტყთა მათთა ხესა შორის ვარჯოანსა [მცხ. ხელნ., 1985]. საბას ღვექსიკონის ხელნაწერების მიხედვით ვარჯ- სიტყვახთან ბიბლიის სხვა წყენებიცაა დამოწმებული:

და შოხუნა შედნი იგო კოწილნი თავისა მიხისანი და დიაქსიენა იტინი ვარჯითურთ [შხაჯ. 16, 14].

მოსპოვლით მიხანე ყოველნი იგო აფგიდნი სამხახურებულნი წარმართთანი, რამელსა ვსახხურთოს სამხახურებულნი იგო ბიღწებისა ზედა მათთა მადელთა და ბორცუთა და ხეთა ქვეშე ვარჯოენთა [II ხჯ. 12, 3 ABES], G ხესა ვარჯოანსა.

ვარჯი, ვარჯთვანი სათანადო განმარტებებითა და ოღუხ- ტრაციებითა შეტანილია იღ. აბუღადის „ძველი ქართული ენის

ლექსიკონშიც: ვარჯი – ქაშარი, „თხემ“: „აღმიღო მე ვარჯეთა თაგისა ზემისა“ O, „აღმიღო მე თხემთა თაგისა ზემისათა“ მხ. ვხეც. 6. მ. „მზრდელი ვარჯხა თმთა თესათა“ G, რიცხ. 6, 5, შდრ. 5 რედაქც.: (წმიდა იყოს) მიუტუოს სიგრაჟე თმთა თაგისა – შრად შთაი ურქავ აძმარ ურქა აუდასჯ.

ეს კონტექსტები (აღმიღო... ვარჯეთა, მზრდელი ვარჯხა თმთა...) ვარჯ- სიტყვის მნიშვნელობად თმის სიგრძეს, გრძელ თმის გულისხმობენ.

ძველ ქართულში დასტურდება კომპოზიციური ყორმა ვარჯ- პარსული, რაც „თსკაკპარსულს“ ნიშნავს „დადალებდით კაცთა ზედა ხელდისათა ვარჯპარსულთა“ O, ივრ. 48, 31.

– უფან ხუფიქიანი ვარჯ-ო(ვ)ან-ი ძველი ქართულის ტექსტებში ძირითადად საბაზეული განმარტებით (ხენი რტო შუქნიერნი...) დასტურდება. ეს მნიშვნელობა ჩინს ი. აბულაძის მიერ „ძველი ქართული ენის ლექსიკონში“ წარმოადგენილ სათანადო ილუსტრაციებშიც: „ხესა ქეცე ვარჯოანსა“. G, II შჯ. 12, 2; „ეთარცა უურცელი გამოცრებული ხესა ზედა ვარჯოუანსა“ O, სორ. 14, 19... ადამიანის მისამართით ვარჯოვანი („თმახშირი, ბაღნიანი“) ნახშირთა ამონიოს ერემისას თხზულებაში – „მოხაჭხენებელი „ხუთთა კმათადში“ პირყირი ყელისიოფისისათა“... ძელ-მაც სიკრატისი მტერადცა და ვარჯოუნად ზედ მიჯორება“ 72, 11 [ამონ., 1983].

მართალია, ვარჯ- ყუძე და მისგან ნაწარმოები სხვა სიტყვები ხანმოკლე ტექსტებში არ დასტურდება, მაგრამ ის მაინც ძველი ქართულის უძველესი ფონდის სატყეია (გვხვდება ძველი ადოქმის წიგნებში). სიტყვის ფუნქციონირების გარკვეულ პერიოდს გულისხმობს მისი ხემანტიკური და გრამატიკული თაგისებურებანი: პოდისემიურობა (თმის ხახვობა და ხის რტო, შდრ., ამასთან დაკავშირებით დ. ზუბინაშვილის განმარტება: ვარჯი – ქაშარი კაცთა, თმის მოსკაცხებით დანიშნავს შეფურცელილთა ხეთა), სიტყვაწარმოებაში მონაწილეობა (ვარჯოვანი, ვარჯპარსული, ვარჯის სადგმელი), ფონეტიკური ვარიანტები (ვარჯოვანი/ვარჯოანი).

აღსანიშნავია, რომ ვარჯ- ყუძე არ დასტურდება ლეონტი მროველისა და ჯუანშურის თხზულებებში, „ვეფხისტყაოსანში“, „არსუდანიანში“ და ა. შ. დ. გურამიშვილის ერთხელ აქვს ნახშირი ვარჯოვანი:

„მის მუშურნესა ბორველიდ არა აქენდა-რა ძაღვბი, **ვარჯიშის**
გამოთინა ბოლო დროს ფარული დანაკრძაღვბი“

გვიმტკუნება, ხორცი თეთი ჭამა, ლეწ მთავითარა ძაღვბი,
სე ვარჯიშობანი დაგვიხმბი, აყოენა ნაკრძაღვბი“

[გურ., 1980, 148-381. 4]

ვარჯ-ი გვხვდება ბესიკის მიძღვნაში „ახონისთავის“:
სახელი გუდვბთა ხაიქტრო გუდგენის გმობსაღვ ტანთა,
ნარდთისნ ვარჯენი დუღარჯნიღლი დუღამბრებ ანატანთა...“

82, 22

ერთ-ერთ ანბანთქებაში ვარჯიშობანი-ც არის ნახმობი:
„ვარჯი(ტ)ნის მშუღვლხა მიქებდენ, ვაზის თხარსა ყროთინაღვ.“
[ბესიკი, 1962]

ვარჯ-ი დასტურდება „ქილილა და დამანაშაც“: „ვარჯთა ნოაენი
სუნხვლითა მიძღვბად არ მოკლეზუღვი“ [ქილ., 368, 29] „მისა ქრომანქოში
გაბმული ვარჯებო დიღის ნოაენა მიგრეს-მოგრესხით ზავშისაღვით
დაღვანინა“ [ქილ., 936, 27] და ა. შ.

ამ დროისათვის ვარჯ-ი უკვე არქონია. სხვათა შორის, ეს ხატევა
არ შეუტანია თ. ზაგრატიონის თაყის ხატევიანში „წიგნნი ლექსი-
კონითანი“. ახად ქართულში ვარჯ-ი ტერმინად გამოიყენება და არის
„ის განშტოებობანი ნაწილი ბორველი ტორტებიდან ეწწურთმდგ – ის
ქანობი: „დუენკანი ძლიერ მოხარდი ხვა, ნახვერად სეკროსიებური
ვარჯით, ტყავისებური მშინაღვი ყოთღვბით“ [ქილ., IV]

ახლავეტი ვ-თი დაწეებული მხგავბი ფონოლოგიური სტრუქ-
ტურის სიტყვბი (სახელი, ზმნა) ძეღვლხა თუ ახად ქართულში სხვაც
დასტურდება (ვარჯულ-ა ვაშლ-ა ვერახ-ა ვერძ-ი ვარჯ-ა ვახშ-ა ვაშტ-ი,
ვერძ-ი...) [შ. ანდრ., 1966], ზოგჯერ ხატევის (მთა შორის, ადრეულ
ნახესობადაც) სხვა ქართველურ ენებშაც ექებნება შეხატევისი, მაგ-
ქართ. ვარჯულ- : სვან. დუარჩ, ქართ. ვერძ- : მეგრ. ვრჯ, ქართ. ვერახ- :
მეგრ. ბინეს [ი. ფენრ., ხ. სორჯე, 1990].

ეყიქრობთ, რამ ძველი ქართულის ვარჯ- ფონის შეხატევისი
შეიძლება იყოს ზან. ბუ(რ)ტე, შდრ. მეგრ. ბუტგუა, ჭან. თ-ბუტგ-უ / თ-
ბუტგ-ინ-უ „აქორგა, ბეწვის აშლა“. ეს ზმნა ხათანადო ფორმებთა
დამოწმებულია ი. ეყვიმბის ლექსიკონში: ბიძგუა, ბუტგუა, გობიძ-
გვინაფა, oamamaten, ებიბიბუტქ, გოვბიბგონდგქ, გოვბიბგონდი,
ნაბუტგუდუუ amama, noaocaa, შდრ. აგრეთვე: ბუტგურთა – ბუტგი,
ბუტგუბი, ვინგელი [ი. ჭარ. 1997], ბუტგურთა – თმის აბურტგენა შიშინაგან
[დ. ფაყ. 1999], ზუგდიდურში დასტურდება ბურტგა (რ თანხმოენიანი)
ვარიანტიც „თმიაბურტგინდის“ მნიშვნელობით.

არსებითი ხანძარის ფორმები უნდა აღიქვას ქართ. ვარჯ- ზან ბუ(რ)ძე- და კავშირებისათვის თითქოს არ არსებობს. ქართ. ვარჯ- ფუძის თავიკოდურა /ჯ/-ს შეხატვისივდ ზანურში შეიძლება /შ/ წარმოვიკოდვს შდრ.: ქართ. ვენაჯ- : მეგრ. ბონჯ, ქართ. ვაჯ- : მეგრ. თბ- (*ვთბ-ს ზან ბთნ- (ანდაუტში /ცა- /ბ/ მონაცვლეუბა ქართულის დიალექტებშიც დასტურდება: ვარცხნა /დიალ. ბარცხნა). ქართულის /ა/ სმოიანს ზანურში /ო/ შეხატვისივდა, მეგრამ ბაგისმოვრ /ბ/-სთან მესობლეობაში ტ. გუდავას ცნობილი კანონის თანახმად, /ო/ > /უ/: *ზო(რ)ძე- > ბუ(რ)ძე- [ტ. გუდ., 1960, 121], ქართ. /ჯ/-ს ზანურში /ჯგ/ შეხატვისივდა, მეგრამ ამ ფუძეში დიხომილაციური გახისინების შედეგად *ჯგ/ > /ძგ/ - *ბუ(რ)ჯგ- > ბუ(რ)ძგ-, ისევე როგორც /ქ/ > /ცქ/, შდრ.: ქართ. ხდეცა > მეგრ. *ხარძქუა > ხარცქუა [თ. გამყრ., 1959, 77]. იდონდ ესაა, რომ გახისინების მიზეზი, ფუძისკუდი /რ/ ზანურში ხპირადეუდად მონც ეძენს თავს - ბუ(რ)ძგ ზაერთოდ კი ზანურისათვის რ-ს დაკარგვა უცხო არ არის, შდრ. ბუცხ. // ბორცხ-, ბორცხა „ყრნხილ“, ისევე როგორც /უ/ > /ო/ პროცესა: ბუბგ- > ბობგ-.

თუ ხეენი დაკავშირება მართებულა, მაშინ წინამოედი /ჩ/-ს გაყდენით ვრუფშენიერი (ქართ. ხდეცა > მეგრ. *ხარძქუა > ხარცქუა) და მდური შიშინა აყრიკატის (ქართ. ღორჯ-ნ-ა : მეგრ. ღორძგ-ონ-უ-ა < *ღორჯგ-ონ-უ-ა [მ. ხუბ., 1997, 147-148]) გახისინების ფაქტებს კოდეე ერთი მაგალითი დაქსატება (ქართ. ვარჯ- : მეგრ. *ზორჯგ > ბუბგ).

ზანური ბურძგ-/ბუბგ- ფორმის წარმომაყდობის შესახებ ხამცენიერი ლიტერატურაში სხვა თვალხანრთი არსებობს. ზ კლი- მოიეი ზან. ბუბგ-ს უკავშირებს ქართ. ბურძგ- ბარს, რომელაც ბურძგ-ნ-ის, ბ-ბურძგ-ნ-ვბ-ა, ბურძგ-ნა, ა-ბურძგ-ნა, ა-ბურძგ-ნ-ი-დ-ი... სმნურ და ხახვდ სმნურ ფორმებში გამოიყოფა (ბურძგ-ნ-ი-ბ - წეწავს, სრეეს, ბშდის (თმახ, ბადანხ...), [ქეგელ., 1, 1950] და ქართულ-ზანური ერთიანობის ხანისთვის აღადგენს *ბურძგ- და *ბურძგა არქერაქებს [ზ. კლიმოუ., 1973, გვ. 361]. ამ ერთიანობისათვის დაკავშირებით გარკვეული კითხვები წნდება. ჰ ფერნახისა და ს. ხარჯველადის ერთიან- ვთურ დექსიკონში თმის აღდგენილი *ბურძგ- ბარის მიმართების საკითხი ხაერთი ქართულ-ზანურ *ბარძგ-თან, რომელაც, ქართ. (დიალექტ.) ბარძგ „ეკლიანი მცენარე“ და მეგრ. ბუბგ-, ბუბგა „კლუბი წაბლის ქვქუე“ ფორმათა შეპირისპირებით არის აღდგენილი (ქართ. ბარძგ- : მეგრ. *ბორძგ > ბურძგ-). ფორმითა და შინაშენელობით მეგრულის თენტური ფორმები, რომლებიც გურულ დიალექტში დასტურდება - ბურძგ-ი „კლიდ“, ბურძგადა-ი „წაბლის კლიანი ვან“, ბურძგ-ატ-ა-ი / ბუბგ-ატ-ა-ი „ეკლიანი ბადანხ“... ისევე როგორც სობის

მიერ დამოწმებული ბუბტი „პატარა ძღობი“, ბუბტ-ურ-ი „ეკლით დაბარდული“ აქ ხანიშქებადაა ჩათვლილი [მ. ფერიხა, წ. სარჯული, 1990, გვ. 66, 46].

ფიქრობთ, რომ ხანურიდან ნახევრებ ბუ(რ)ბტ- (რომელიც ქართული ბაბტ-ის „ეკლიანი მცენარე“ შეხატუვისია) ფუძოვანაა ნაწარმოები ქართ. ბურბტადი, შტრ. ბერბტადი ავშლება, ხიცოვე აბტანი, ბუსუსი ავშლება (ხიცოვეთ, შიშით), ბურბტედა... ხიცოვისაგან კანზე ბუსუსის აშლა, ბურბტლიანი... ბურბტდის მქონე, ბურბტლით დაფარული // ბუსუსებთან... [ქველ. II] ხვინტუკური პარალელისათვის შტრ. ბურბტდავს... ტანზე ბუსუსი ავშლება, ამბურბტება [ქველ. III, 1933]..

თუ ეკლევას ამ ვხით წარვმართავთ, მაშინ ფორმისა და მნიშვნელობის გათვალისწინებით ასევე ნახევრობად უნდა ჩათვალოს სვანურში (და მხურსა და ღერტეხურ დიალექტში) დამოწმებული ბუბტ წუ – ბუბტა, მცენარის ნაყოფის ეკლიანი სავარი ბურბტუნდარ (ბ.ს. ღ.შ.) „ბურბტლიანი“, [ხვან., 2000], შტრ. ღუხ. ბუბტე „წაბლის ეკლიანი სავარი“ [ილაკ. 1938].

სავულისხმია, რომ ბურბტ- ძირს არ ხანს არც ძველსა და არც შემდგომი პერიოდის ქართულში [„ვეფხისტყაოსანი“, „ვისრამიანი“, „ახინდარეჯანიანი“, „რეხუდანიანი“, ბეხიკ, გურამიშული...] დ. ბაგრატიონის „აიღიარ დაუღმ“ ხევა სამკურნალო ბაღას-მცენარეებთან ერთად ნახევრებია ბურბტლიანი ბაღასი [იდიკ., 613, 27], შტრ., საბა: ბუსუსიანი ბაღასი.

ბურბტ- ძირს ხევადახევა გაფარებით დამოწმებულია ნ. და დ. წუბინაშვილების დექსიკონებში: ბურბტა (ვბურბტა, ვაებურბტა) – ცუდად გაწეწა თმათა, трепать, расстрепать волосы [ნ. წუბ., 1961]; ბურბტა (ვბურბტა) – ცუდად ვწეწ თმათა, трепать волосы, ბურბტლი... ცუდი და გაწეწილი თმა, дырой волос, шерсть, ბურბტლიანი... волосатым, ბურბტი... шерсть, – ავშლება ашепшутса, ბუბტი... ბეწეა... და ა. შ [დ. წუბ., 1984].

სავურადღებო ფაქტია, რომ ბურბტ-ამბუბტი- არაა დასახელებული „თმა“ სიტყვის ბუდეში არც ნაკო და არც დათო წუბინა-შვილთან.

ეკლითვის მიერ აღდგენილი სავართო ქართველური *ბურბტ-ძირიდან მომდინარე ქართ. ბურბტ- ძირის (ბურბტ-ნ-ა, ბურბტ-ნ-ი-ს, ვა-ბურბტ-ნ-ი-ი-ი...) დაკავშირებას შტრ.-ტანურ ბუბტ-უ-ამბუბტ-უ-ა, რ-ბუბტ-უ/რ-ბუბტ-ნ-უ ფორმებთან ფორმადური სახითის ერთი არსებითი დაბარკლება ახლავს – ხეუდებრივ, ბურბტ-ნ-ა (ბურბტ-ნ-ი-ს) ტიპის სტრუქტურის შეხატუვის ხანურ ფუძეებში -ნ (-ონ) დანდება, -ნ დანდება შეხატუვის ხანურ ფუძეებშიც:

ქართ. ბრდღენ-ა : მეგრ. გო-ბურდღ-ონ-უა

ქართ. ღრდენ-ა : მეგრ. ღირდ-ონ-უა

ქართ. კიკენ-ა : მეგრ. კიკ-ონ-უა, ჭან. კიკ-ონ-უმ-ს „კენკაეს“

ქართ. ფრცქენ-ა : მეგრ. ფურცქ-ონ-უა

ქართ. ბბძენ-ა : მეგრ. ძეიბძ-ონ-უა, ხვან. და-ღ-ძგ-ენ-ა „ღუტვა“

ქართ. ფშენ-ა : ხვან. ფურშენინ და სხვ. [პ. ყენი., ხ. ხარჯე, 1990].

ქართ. ბურძენ-ა ფორმის შესატყვისად ამ მოდელის მიხედვით *ბურძენ-ონ-უა უნდა აღდგეს. აქ კი ბუძგ-ონ-უა/ბბძენ-უა გვაქვს (ჭანურში: ო-ბუძგ-უ/ო-ბუძგ-ინ-უ „ვაბურძენა“).

ფორმის თვალსაზრისით ქართ. ბურძენ-ა ფორმის სუსტი შესატყვისი ჩანს ჯ. ელიაშვილის მეგრულ-ქართულ ლექსიკონში დამოწმებული ბურჯგ-ონ-უა „ბურჯგენა, ხელყოფა, ხელის ყათური“. ბურჯგ-ონ-ენ-ს „ბურჯგენის“ [გ. ელიაშვილი, 1997] ამ ფორმის რეალურობას ადასტურებს გურ. ბურჯგენა „ხელთა ძებნის დროს ნიეთების არევა სკოლაში, განჯინაში და სხვ. [გ. შარაშ.] ხემანტიკური ხხვაობა ქართ. ბურძენის „პრეეს, პშელის“ (თმახ, ბაღანს) და მეგრ. ბურჯგონენს „აყათურებს, ურჯეს ხელს“ მნიშვნელობის დაეიწროება-გაფართოებაში გამოიხატება. თუ ეს დაკავშირება რეალურია, მაშინ საერთო ქართულურში *ბურძენ(ნ) ფორმა აღდგება – ქართ. ბურძენ-ა : მეგრ. ბურჯგ-ონ-უა.

დამოწმებული ლიტერატურა და წყაროები

- ი. აბულაძე, 1973 : ი. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი (მასალები), თბ.
- აღაი, ლექს., 1938 : მ. აღაიძე, ლექსუმური ლექსიკონი. „ქართულურ ენათა ლექსიკა“, 1, პროფ. ვ. ბერაძის რედაქციით, თბ.
- ამონ. : ამონიოს ერემისის თხზულებანი ქართულ მწერლობაში. ტექსტები გამოსაცემად მოამზადეს ნათელა კეკელიძემ და მათა რაფაელმ. გამოკლეეა, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო მათა რაფაელმ; თბ., 1983
- შხ. ანდრ., 1966 : შხია ანდრონიკა შვილი, ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან, 1, თბ.
- ბესიკი, 1962 : ბესარიონ გაბაშვილი, თხზულებათა სრული კრებული, აღ. ბარამიძისა და ე. თოფურიას რედაქციით, მეექვსე გამოცემა, თბ.
- თ. გამყრ., 1959 : თ. გამყრელიძე, სიბიღანტოა შესატყვისობანი და ქართულურ ენათა უძველესი სტრუქტურის სოფი ხაკიოხი, თბ.
- ტ. გუდ., 1960 : ტ. გუდაია, ო-ს უ-ში გადახელის სოფიერთი შემთხვევა

- ზანურ (მეგრულ-ქანურ) ენაში, საქ. მეცნ. აკად. მოამზეტ. XXV, N1, თბ.
- დ. გურამ, 1980 : დავით გურამიშვილი, თხზულებათა სრული კრებული; კრებული შეადგინა და შესავალი წერტილი დაურთო ხ. ცაიშივილი; თბ.
- დუარ., 1958 : Древнегреческо-русский словарь, составил И.Х. Дворецкий, под ред. члена-корреспондента Академии Наук СССР проф. С.И. Соболевского; С приложением грамматики, составленной С.И. Соболевским, М.
- ესეე : ეზიკიულის წიგნის ძველი ვერსიები. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და დექსიკონი დაურთო თ. ცეიტო-შვილი. საქ. სსრ მეცნ. აკადემია - ენციკლოპედია "აქადემური ტექსტის დამზადენი კომისია, თბ.
- გ. ვლიავ, 1997 : გ. ვლიავა, მეგრულ-ქართული დექსიკონი (შახალები). პროექტორ ქ. ჯანელიას რედაქციით, მარტული - თბილისი
- ივრემ : წინასწარმეტყველება ივრემიანა, მეცხოური ხელნაწერი (ეკლესიასტ. სიმონე სოლომონისა, ქება ქებათა სოლომონისა, წინასწარმეტყველათა წიგნები - ესაია, ივრემია, პარუქი, ვსუკიელი), გამოსაცემად მოამზადა ე. ჯონანაშვილი, თბ.
- მაჯ., : წიგნი ძველისა აღოქემისანი, ნაკვეთი 3 (ისი ნაკვეთი, მოკვდითა, რუთისი). ყველა არსებული ხელნაწერის მიხედვით გამოსაცემად მოამზადეს დი გამოკვლევა დაურთეს ც. ქურციკიძემ და უ. ცინცელიანმა. - ძველი ქართული მწერლობის ძეგლები, XI, საქართველოს მეცნ. აკადემია, გ. კაკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, თბ.
- ხაბა : სულხან-ხაბა ორბელიანი, დექსიკონი ქართული, ავტო-გრაფიული ნუხხების მიხედვით მოამზადა, გამოკვლევა და გან-მარტებათა დექსიკონის საბეგელი დაურთო ილია აბულაძემ, თბ., ტ. 1, 1991, ტ. 2, 1993.
- ხვან; 2000 : ე. თოფერია, მ. ქაღდანი, ხვანური დექსიკონი, საქარ-თველოს მეცნიერებათა აკადემია, არნ. ნიქობაიას სახ. ენათ-მეცნიერების ინსტიტუტი, თბ.
- ხუხ., 1997 : მ. სუხიშვილი, გარდამავალი დრჯნ-ი-ს ფუბის მეგრული შესატყვისისათვის, გიორგი როგავას (საიუბილუო კრებული); საქ. მეცნ. აკადემია, არნ. ნიქობაიას სახ. ენათმეცნიერების ინსტიტუტი - სუგდიდის დამოუკიდებელი უნივერსიტეტი, თბ.
- II ხვ. : წიგნი ძველისა აღოქემისანი, ნაკვეთი 2 (დევითკლთაი, რიცხუთაი, II ხვულისაი), ყველა არსებული ხელნაწერის

- მიხედვით, გამოხატულად მოამზადეს ი. აბულაძემ ბ. გიგინეიშვილმა, ნ. ვოგუაძემ და ც. ქურციკიძემ მეველი ქართული მწერლობის მეგობრები, XI, თბ.
- ბ. ყენრ., ზ. ხარაჯე., 1990 : ბ. ყენრისი, ზ. ხარაჯეელაძე, ქართულურ ენათა ეტიმოლოგიური დექსიკონი, თბ.
- დ. ფოფ., 1999 : დანიელ ფოფია, მეგრულ-ქართული სადექსიკონო მსახედი, თბ.
- ქედი : ქართული ენის განმარტებითი დექსიკონი, რვა ტომიდი, არს. ნიქომბაგის ხერხით რედაქტიით (1955-1964 წ.წ.)
- ქიდი., 1975 : ქიდიდი და დამანი, სიარსულდიდი თარგმნიდი მიუდი ეასტანე მეექსისი და სულხან-საბა ორბელიანის მიუდი ტექსტი დიდიდი, შესაქიდი, კომქსტარი და დექსიკონი დიუროსი ბ. თიდიდი, თბ.
- დი. დლინტი., 1984 : დი. დლინტი, ქართულ კიდი-თქმათი სიტყვის კონი, შემდგენელი დი. დლინტი, II გამოცქმა, თბ.
- ი. ყიყმ., 1914 : И. Кипушани, Грамматика Мингрельского (Иверского) Языка, С.-Петербург
- დი. სუბ., 1984 : დ. სუბინაშვიდი, ქართულ-რუსული დექსიკონი, მიორე გამოცქმა; სასტამბოდ მოამზადი და წინახიტყვიობი დიუროსი ბ. შინიქმ, თბ.
- ნ. სუბ., 1961 : ნ. სუბინაშვიდი, ქართული დექსიკონი რუსული თარგმანიითური, დი. დლინტის რედაქტიითი და გამოცქმედი, თბ.
- ბ. ჭარ., 1997 : ბ. ჭარი, მეგრულ-ქართული დექსიკონი. ი. ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, სამეცნიერო-კულდიითი დიდიორატორიი „ორთინი“ – ს.-ს. ორბელიანის სახ. თბილისის სახელმწიფო კედიკოდი. უნივერსიტეტი, ქართული ენის კიორდრის შრომიები, 2, თბ.
- Septuaginta : Verkleinerte Ausgabe in einem Band, 1935, 1979 Deutsch Bibelgesellschaft, Stuttgart. Printed in Germany by Biblia druck, Stuttgart.

იონა მარბაქაძე

ტრაგიკული რიტორიკა და ნორტიტორიკის დინამიკური მიმართულება

სიტყვა აზრისაგან, როგორც სული სხეულისაგან
არ შეიძლება გამოიყოს, ჩათვა არ წავართვას
საკუთელი არც ერთს, არც – მეორეს!”

ილიკოანი

ილიკოანის ამ სიტყვების გაგრძელებაა თითქოს XX საუკუნის უდიდესი ფრანგი მოაზროვნის ჟან-პოლ სარტრის ნააზრევი, როდესაც ის მსჯელობს „გამონათქვამის“ შესახებ. „წინადადება სიტყვათა კომბინაციაა, ამ სიტყვებად ისინი მხოლოდ კომბინაციის მეშვეობით იქცევიან. ამას კარგად ვრძნობდნენ დინგიეისტები და ფსიქოლოგები, ... ისინი თვლიდნენ, რომ ვახსენეს წრე „მეტყველების მოქმედებაში“, – ამისათვის, რომ ილაპარაკო, საჭიროა იცოდეს შენი აზრი. ... მაგრამ როგორ უნდა იცოდეს ეს აზრი, თუკი ის არ გამოიქვით? მაშასადამე, უნა ვგაუზიანო აზრებისაგან, აზრი – ენისაგან...“ [სარტრი, 2000, 525].

ეს სიტყვები ადისტი ფილოსოფოსის ეს აზრი მინდა დავაკავშირო ნორტიტორიკის პრობლემატიკასთან, რომელიც ასე მრავალფეროვნად გახდა ახალ ენაქანში. ტრადიციულად ეს რიტორიკა ენციკლოპედიის მიხედვით ასე განიშარტება: „რეტორიკა (ბერძნ. *rhētorikē*), ორატორული ხელოვნება, მოხერხება მკვერმეტყველების, საორატორო ხელოვნების წესებისა და კანონების შესახებ. წარმოიშვა ძველ საბერძნეთში ანტიკური კულტურის დაცვამდე ძველი წ. აღ-ის V ს-ში, როგორც მკვერმეტყველების თეორია. საბოლოოდ ჩამოყალიბდა ძვ. წ. აღ-ის III-II სს-ში. რიტორიკის პირველი სახელმძღვანელო, რომელსაც ჩვენამდე არ მოუღწევია, დაწერილი უნდა ყოფილიყო ძვ. წ. აღ-ის V ს-ში. მის ავტორებად სირაკუსელი ბერძნები კორაკისი და ტეხიასთელებიან.

მკვერმეტყველების ხელოვნების საფუძვლების შემდგომი განვითარება დაკავშირებულია სოფისტების, კერძოდ, ისორატეს

სახელთან, რომელმაც შევერმეტიველება აქცია 'სოციალ-დემოკრატიული' და არისტოკრატიული, რომელმაც თავის 'რიტორიკაში' მეცნიერული საფუძვლები შეუქმნა მას.

ანტიკური რიტორიკის გამოყენილი თეორეტიკოსები იყვნენ ციცერონი და კვინტილიანუსი. ანტიკური დემოკრატიული (პოლიტიკური საბერძნეთის) დაცემასთან ერთად (ძვ. წ. აღ-ის IV ს-ის დასასრული) რიტორიკამ თავდაპირველი, პოლიტიკური ხასიათი დაკარგა.

პროზაული ლიტ. ეაზრების გაჩენისთანავე რიტორიკაში და პოეტიკას შორის ზღვარი წაიშალა. რიტორიკის ცენტრალური ნაწილი – მოძღვრება სიტყვიერი გამოხატვისა – შეერწყა პოეტიკას და გახდა ლიტ. თეორიის შემადგენელი ნაწილი სტილისტიკის სახელწოდებით.

ჩვენს დროში რიტორიკულს გარეგნული ეფექტის მატარებელ უშინაარსო სიტყვას უწოდებენ.

დაახ. რიტორიკამ განაცადა კრიზისი, – ის გახდა მხოლოდ ფორმა, „ღამა-სიტყვაობა“, დაცლილი აზრისაგან სიცოცხლე დაკარგა აზრმა და სიტყვა იქცა აზრის სასაყდომოდ, რომელსაც უკვე აღარ შეეძლო ადამიანთა სულში ჩახელება, ადამიანთა სულის აღუღება და როგორც ხელოვნური ყვავილი, რაგინდ ღამა-სიტყვა არ უნდა იყოს, ვერ შეეძლოს ჩამდვილ სურნელთან ყვავილს, ახვევ ღამა-სიტყვაში ჩახსმული სიტყვა ვერ შეეძლება სიტყვას, – რომელშიც ადამიანის სული და აზრი იყო გაერთიანებული. აღბათ, ამის შესახებ გეაფროხილებდა უძველეს დროში ციცერონი, როცა წერდა: „სიტყვა აზრისაგან, როგორც სული სხეულისაგან, არ შეიძლება გამოიყოს, რათა არ წაერთყას სიცოცხლე არც ერთს, არც – მეორეს.“ – ეს გახლავთ ყველა დროის კლასიკური რიტორიკული დოქტრინა.

და მინც – რა არის რიტორიკა? როგორ განმარტავდნენ მას?

უძველეს თხზულებებში შემონახულია ცნობები რიტორიკის დღეისაებრივ წარმომადგენლობაზე: თუპიტერმა თავისთან მიიხმო მერკური და უბრძანა, ხელხისათვის მიეცა რიტორიკა – ამ მითის თანახმად, რიტორიკა არის ადამიანთა ცივილიზაციის დახაწყისა.

ბერძნული ხელოვნება რიტორიკას განსაზღვრავდა, როგორც „დარწმუნების ხელოვნებას“, რომელი ცივილიზაცია – „კარგად თქმის ხელოვნებას“, შუა საუკუნეებისა და აღორძინების ხანისათვის რიტორიკა იყო „მეტყველების გაფორმების ხელოვნება“ და სხვა. აღნიშნული განმარტებები ისტორიული ხასიათისაა და თავისი დროისათვის ყველა ტყეშმარტი იყო.

რიტორიკა აყალიბებს აზრს, რომელსაც პასკალი ამბობს: ის მართავეს ხამჭაროსს!

იყვლება ეპოქა, იყვლება საზოგადოებრივი აზრი და იყვლება დამოკიდებულება რიტორიკასთან, რა არის მეტყველების ფუნქცია — ზეგაიყვლება? დარწმუნება? მართლა თუ კიდევ სხვა რამ? და რაც ყველაზე მთავარია, რატომ ახერხებს ამას ორატორია, მხოლოდ ტრამპული მეტყველება და რიტორიკის კარგი ცოდნაა მეტყველების ეფექტურობის განმსაზღვრელი?

და ხანამ შეცნობრებაში არსებობს კითხვა „რატომ?“, შეცნობრება ვითარდება და ეძებს კითხვაზე პასუხს, ასაბუთებს, ხსნის, განმარტავს, გამოაქვს დასკვნები, უარყოფს, აღიარებს და წინ მიდის, ხან წინ მიდის და ხან წერდება, ხან ვითარდება და ხანაც ჭაობში იყვლება, მაგრამ ეპოქა ყოველთვის მოუღობს მიწქაღვლეს, დაეცა უღეს, დაეცნობრება და ახალი სიმწვავეთ წარმოადგენს მის პრობლემას.

XX საუკუნემ თან მოიტანა ახალი ხელოვნება, ახალი ფილოსოფია, რომლებმაც შექმნეს წინაპრობა რიტორიკული იდეების აღორძინებისათვის. XIX საუკუნის ევროპაში საზოგადოებრივი აზრი ორიენტირებული იყო „ანტირიტორიკაზე“, თუ ამ დროის რიტორიკა ჯერ კიდევ რჩებოდა უმადლესი ფილოსოფიური განათლების სისტემაში, ეს ხდებოდა მხოლოდ იმერციით, გასული საუკუნის შეცნობრებაში არ შეინახა ადგილი რიტორიკისათვის. ორატორული ხელოვნება აღარ ატარებდა პროუესიონალურ ხასიათს [ბენშენოვა, 1991, 113].

ზოგადი კონტექსტო რომელშიც აღორძინდა რიტორიკა, გახლავთ ყორმული ხმის განმტკიცება შეცნობრებაში და ხელოვნებაში, რომელსაც ადგილი აქონდა XX ს-ის დასაწყისში, თუმცა სოსიური უშუალოდ არ ეხებოდა რიტორიკის საკითხებს, მაგრამ მისმა იდეებმა არსებითი გავლენა იქონია რიტორიკისადმი ინტერესის გაღვივებაში.

მეტყველების შესწავლის ინტერესმა განაპრობა ნეორიტორიკის ჩამოყალიბება.

ახალი რიტორიკის განვითარება იწყება 70-იანი წლებიდან, ლიეფის სკოლის ერთ-ერთი დამაარსებელი დიუბუა ამტკიცებს, რომ ნეორიტორიკა წარმოიშვა სტრუქტურალისმის, ხემოიდოციისა და ახალი კრიტიკის სახელორზე.

როგორც რიტორიკის თეორიისა და ისტორიის მკვლევარი ბენშენოვა მიუთითებს, სტრუქტურალისმის ზოგადოთი მეთოდის გამოყენებამ ნეორიტორიკაში და თვითონ კლასიკური რიტორიკის სისტემურმა ხასიათმა შექმნა ფაღბი შთაბეჭდილება ახალი რიტორიკის სტრუქტურალისტური ხასიათის შესახებ. სინამდვილეში ნეორიტორიკა ჩამოყალიბდა, როგორც სტრუქტურალისტური იდეოლოგიის რამზიცია [ბენშენოვა, 1991, 119].

„ტრადიციული“ ღინგვისტიკის დონიდან გადასვლა შეტყუველების ღინგვისტიკაზე, ბარტის მიხედვით, – ეს არის გადასვლა პრუდონკაციის „სუფთა“ ანალიზიდან რეფერენციული ფუნქციის განხილვაზე, დისკურსის ანალიზზე, წინა პლანზე მიდის კონტექსტი, გამოჩაქვამის სიტუაცია.

სიმბოლოს თეორიიდან ამოსვლათ განხილავს ნეორიტორიკის პრობლემატიკას მეიზერსკი, იგი წერს: XX საუკუნეში სიმბოლოს პრობლემა გახდა მთავარი საგანი მრავალი დისკუსიისა, რომლებსაც აწარმოებდნენ ფილოსოფიური სკოლები როგორც პერმენენტული (კასირერი, დელთაი, ჰაიდეგერა, გადამერი), ისე სტრუქტურალისტური (ბაშლიარი, დერიდა, რიკერი...) შამართულებებისა. შამშენდოიანი ადგილი დაიკავა სიმბოლური ფორმების შესწავლამ ფსიქოანალიზის ფილოსოფიურად არჩევნობრებულ ვარიანტებში და კულტურულ ანთროპოლოგიაში (ე. დაკანი და ლევი-სტროსი) [მეიზერსკი, 1991, 9].

ინტერესი აზროვნებისა და კულტურის სიმბოლისტური ორგანიზაციისა შემთხვევითი არ არის. საქმე ეხება სემანტიკის მთავარ პრობლემას – სიგნიფიკაციის პრობლემას, – რომელიც ფართო სემიოტიკურ კონტექსტში ხდება მომცველი კომუნიკაციის როგორც საკუთრივ ღინგვისტიკური, ასევე ინფრა- და ექსტრალინგვისტიკური პარამეტრებისა.

მკვლევარი დასძენს, რომ არამორდაბთი აზრის რიტორიკული ანალიზი ავლენს სიმბოლიზმის ფუნქციონირების პრინციპულად ახად ასპექტებს [მეიზერსკი, 1991, 10].

ღინგვისტურ და დიფერენტულ მიმდინარეობებს შორის, რომლებმაც ნიადაგი მოუმზადეს „ნეორიტორიკას“, შეიძლება გამოვიყო ტრანსფორმაციული ღინგვისტიკა (ზ. ხერობი), იელმხლევის კონსტაციის თეორია, იაკობსონის შრომები და ბრუსელის რიტორიკული სკოლა (პერელმანი), რომელმაც შემოიტანა ტერმინი – „ახალი რიტორიკა“.

1960 წელს პარიზში დაფუძნდა ფრანგული ენის შესწავლული საზოგადოება, რომლის ბაზაზეც ჩამოყალიბდა პარიზის სემიოტიკური სკოლა. თავიდანვე ამ სკოლაში შეინიშნებოდა ორი მიმართულება – დიუბუას ვგუფი, რომელიც თავის კვლევებში იყენებდა დისტრიბუციულ მეთოდებს და ღინგვისტო ალტერნატიული ვგუფი (გრევიმასი), რომლის წევრებიც ისწრაფოდნენ სიგნიფიკაციის ანალიზისას გამოუმუშავებინათ სუფთა დეფინიციური მოდელები.

1970 წელს ბელგიაში, ლიევის უნივერსიტეტში, ჩამოყალიბდა ლიევის ნეორიტორიკის სკოლა (დიუბუა, ველინი, კლინკენბერგი და

სხე.) ეს სკოლი გერმანულად და კონცეპტუალურად დაკავშირებული იყო პარიზის სემიოტიკურ სკოლასთან.

ნეოარტიზმის ტიპოლოგია ურანგული სკოლის ბაზაზე შედგენილია მიერ ამგვარად არის წარმოდგენილი:

I. არგუმენტაციური რიტორიკა (პერველმანი)

II. მეტარიტორიკა:

ა) რიტორიკის ტექსტები

ბ) რიტორიკული კრიტიკა

(ბარტი, ტოდოროვი, კოენი, ენერტი, კენსი, არიექ)

III. სოციალი რიტორიკა

(ლივეის ნეოარტიზმული სკოლა - დიუბუა, ედელინი,

კლარკენბერგი, მენგე, კირი, ტრინონი...)

IV. პარაარტიზმული

„რიტორიკა სამედიდოდ წარმოადგენს ურანგული სტრუქტურული სკოლის ხელოვნულ შეიღბ“ [დიუბუა, ედელინი, 1986, 16].

რიტორიკული დიქტონის თანამედროვე ინტერპრეტაცია აისახა მრავალ დექსიკონში, მათ შორის, გრეიმასისა და კურტეხის დექსიკონში, რომელიც გამოიცა 1979 წელს. განმარტებაში მოითხოვებოდა, რომ რიტორიკა წარმოადგენს ტექსტის (დისკურსის) მექანიზმებს მდებარეობს, განპირობებულს იმ კულტურული კონტექსტებით, რომლის წარმოებშიც ის ვითარდებოდა. ხევის დროში რიტორიკის აღიარებოდა აისხნება სემიოტიკის გადგენით, ტექსტის პრობლემატის ხაზში ინტერპრეტით. ძველი რიტორიკის სოციალური თეორიული მხარე შეეხება მდებარეობს აქტუალურ ამოცანებს და სატორიკებს გადახედვას.

რიტორიკა, ოდითგანვე განსახლებული რიტორიკ „სწორი“ მეტყველების ანუ „დარწმუნების“ ხელოვნება, იკვლევდა მხოლოდ ტექსტის ერთ სახეობას - ტექსტებს, რომელიც მექანიზმითა და ხელოვნებითა და სოციალურად ურანგული. რიტორიკის ერთი ნაწილი, ინტენციად წოდებული, მოითხოვს დრამა შეხვედრას, ხილი რიტორიკის მეორე ნაწილი - ელოკუცია, ეს ის დარგია, რომელიც დღეს განიცდის გაახილება სრდადებს...“

მხოლოდ დინამიკის ტიპის ურანგული რიტორიკული გადაწყვეტებით გახდება შესაძლებელი, რათა ელოკუცია ჩაერთოს ტექსტის თეორიაში ტექნიკურად თანასწორუფლებიან საწყისებზე.

რიტორიკული ხახიათის კვლევებში გასათვალისწინებელია ენოქა, რომელმაც ახლებურად ჩამოაყალიბა კომუნიკაციის თეორია, პერველმანის აზრით, ენობრივი კომუნიკაციის თანამედროვე პირობები

გავლენას ახდენს რიტორიკაზე, ამ აზრს მრავალი თეორეტიკოსი იზიარებს.

ლენინორდმა და იდგმ ამ პირობათა განსხვავებანი ძველი და თანამედროვე სამყაროს მიხედვით ასე წამოიყალიბეს:

კლასიკური რიტორიკა	თანამედროვე რიტორიკა
იდეალიზმი – რაციონალური არსება	იდეალიზმი – სიმბოლო-წარმომავალი შემოქმედების სუბიექტი
იდეალიზმთა საზოგადოება – პარამორული	იდეალიზმთა საზოგადოება – ფრაგმენტული
იდეალიზმში მთავარი – გონება	იდეალიზმში მთავარი – ემოციები
დამოკიდებულება რიტორიკასა და აუდიტორიის შორის – ანტაგონისტური	დამოკიდებულება რიტორიკასა და აუდიტორიის შორის – კომპლერსული
კომუნიკაცია – ელემენტარული	კომუნიკაცია – რამბორული
მიზანი – ფარწმუნება	მიზანი – ინფორმაცია

როგორც ცხატან ტოდოროვი წერს: „რიტორიკას აინტერესებს მეტყველების ფუნქციები და არა მიხი სტრუქტურა“ [ტოდოროვი, 1999, 55].

მეტყველების კომპლურობის მიხნით რიტორიკამ უნდა გაითვალისწინოს ენობრივი კომუნიკაციის თანამედროვე რიტორიკული მოდელები, ისეთი კატეგორიება, როგორიცაა – გაგება, თანამშრომლობა და თრმშრივი კომუნიკაცია. ამ მიმართულებით მუშაობს რიტორიკის ერთ-ერთი მიმართულება – დინგუოპრავმატიკა.

დინი აღნიშნავს, რომ პრავმატიკა, ისევე როგორც რიტორიკა, სწავლობს მიწიქნელობას ენობრივ სიტუაციასთან დამოკიდებულებაში. ენობრივი სიტუაციის კომპონენტებია: კომუნიკანტები, კონტექსტი, მეტყველების მიზანი, იდოკუციური აქტი, გამოჩათქვამი, მეტყველების დრო და ადგილი. პრავმატიკის პრინციპები მოტივირებულია კომუნიკაციის მიხნით.

თანამედროვე რიტორიკა არის პრინციპულად ახალი დისციპლინა, ანუ, უფრო ხესტად, სამეცნიერო ძიების მიმართულება, რომელიც აერთიანებს კუმანიტარულ დისციპლინათა მოელ ჯგუფს [შეიხერსკი, 1991, 181].

„სიმბოლოს თეორიის“ ზოგადი ორიგინალური ახმექტების დამუშავების პრავდელურად ამ მიმართულებამ გამოიმუშავა საკმარად

მხედარი ანადოხის მეთოდები „ტექსტის“ დამოკიდებულებისა და კულტურულ-ანთროპოლოგიურ კონტექსტთან.

- ახალ რიტორიკას მიაქვს აზროვნების ახალი სტილი, ახალი დამოკიდებულებები, ტექსტის გადაფასება, სიახდის დანერგვა: - ეს კი გლახილური პროცესია. იმისათვის, რომ გაუგო მკითხველს, არა მარტო სიტყვები და ნიშნები უნდა ახსნა, არამედ უნდა შეხედე მოველ მის ხამპროსი [მამარდაშვილი, 2000, 288]. ისევ ციციკრონს მოვიშველიებ: მოძებნო, შეარჩიო და გამოათქვა! - ტექსტიდან დიდებული სიტყვა, თითქმის სული სხეულშია...

დამოწმებული ლიტერატურა

1. ბენშენიეა, 1991 - Безменова Н.А., Очерки по теории и истории риторики, М.
2. დიუბუა, ვედელინი, 1986 - Дюбуа Ж., Эвелини Ф., Общая риторика, М.
3. მამარდაშვილი, 2000 - Мамардашвили М. "Эстетика мышления", М.
4. მეიზერსკი, 1991 - Мейзерский В.М., "Философия и неориторика", Киев.
5. ხარტრი, 2000 - Сартр Жан Поль, "Бытие и ничто", М.
6. ტოდოროვი, 1999 - Тодоров Цветан, "Теория символа, М.

გურამ კარტოზია

სწავლისა და ზანუბის ურთიერთობისათვის ისტორიისათვის

მეგრული და ლაზური ქართველურ ენათა ოჯახის ზანუბ ენათა ზგუფს ქმნიან ტერმინი ზანუბი შეხილია ა. ჩიქობავამ იმ ენის აღსანიშნავად, რომლის დიალექტებად მიიხსენიება მეგრულსა და ლაზურს (ჩიქობავა 1936, 3-4). მათთვის, ვინც მეგრულსა და ლაზურს დამოუკიდებელ ენებად თვლის, ზანუბი აღნიშნავს თუთოვლად პოსტულირებულ ენას, რომლისგანაც მომდინარეობენ მეგრული და ლაზური ენები (გამყრელიძე, მაჭავარიანი 1965, 15-16).

ზანუბის ხიზონიად ლიტერატურაში იხმარება კოდზურიც. ეს უკანასკნელი, ეყიქრობ, უმჯობესია ზანუბ-სვანური ერთობის აღმნიშვნელ ტერმინად გამოიყენოთ და კოდზური ეწოდოთ ხაერთო-ქართველური ფუძეების დახვედურ დიალექტს, რომლის კოდოკაეებს წარმოადგენდნენ ზანუბი და სვანური ენების წინაპარი ენობრივი დანაყოფები (ხაერთო-ქართველური ფუძეების დიალექტური დანაწილებები, მისი აღმოსავლური („სიხინა“) და დახვედური („შიშინა“) არეალები და ერთიანი ზანუბ-სვანური დიალექტური წრის შესახებ იხ. გამყრელიძე, მაჭავარიანი 1965, 4-10).

ქართების ტომის მიგრაციის შედეგად ზანუბი ენობრივი არეალის ორად ვახდენის შემდეგ თანამედროვე ხოფურ-ჩხადური დიალექტის¹ წინაპარი მეტყველება მოხსნიდა მეგრულს (უფრო ხწორად, მის წინაპარს – ზანუბი ენის ჩრდილოურ დიალექტს) და მოჰყვდა თანამედროვე ლაზური ენის დახვედურ დიალექტებს, უფრო ხწორად, მათს წინაპარს – ზანუბი ენის სამხრულ დიალექტს) და მასთან ხაერთო მრავალი გრამატიკულ-ლექსიკური სიახლე განივითარა (Kartozia 1998). ხოფურ-ჩხადურის „კადაზურება“ უფრო

¹ მეგრული ენის ხედილურ-სამტრზეანულსა და ლაზურის ენურ-არტაბულ დიალექტების შტაქად, მეგრულს სვანურისა და ლაზურის ხოფური და ათინური დიალექტებისთვისაც უმჯობესია კომპოზიტური სახელწოდებანი ვახმაროთ (შემაღვანელი კოდოკაეების ვითვალისწინებით): სვანურ-მარტვილური, ხოფურ-ჩხადური, ათინურ-ართაშურული (იხ. Kartozia 1998).

ვაწერ-არქაბუღთან დაახლოებით გამოახატა. მუწებროფა, თავის მხრივ, ხოფერ-ჩხადურს ვაწერ-არქაბუღსეე მოხედინა გავდენა ამის შედეგი უნდა იყოს ის, რომ ათხურ-არამაშენული რიგი ვნობრევი თავისებურებით ხოფერ-ჩხადურსეგანაც განსხვავდება და ვაწერ-არქაბუღსეგანაც, ეს თავისებურებებია:

1) ე. წ. ვაწერ-არქაბუღის ხმოვნების (ა და ე-ს) დართვა თანხმოვნით დაბოლოებულ სიტყვებზე (იხ. სიტყობაგა 1939, XXV; კარტოზია 1970, 214-215)¹.

2) ინტერვოკალურ პარხაიაში ა ფონების ხმოვარე (განსხვავებით ხოფერ-ჩხადურსეგა და ვაწერ-არქაბუღსეგან, რომლებსაც აღნიშნულ პარხაიაში ა-ს დაკარგვა-დასუსტება ახახათებო).

3) ბ-ს დასუსტება-დაკარგვა სიტყვის ბოლოში (სიტყობაგა 1936, 28-30²).

4) ხმოვნის მუორეუდი ხოკომირება ააფერ-„თაყელი“, კაბრ-„გბელი“ ტიპის ყუბებში (ვაწერ-არქაბუღსე, მატეგარაბანი 1965, 123).

5) ბ-ს განვითარება ყუბისეუდი ბ-ს შენეფე (ათხურე „თხმედი“ > თხმამე; რბურე „ტყემადი“ > რამბრი)³.

¹ ვაწერ-არქაბუღის ხმოვანი არამაშენულთან ერთად ათხურის ზოგი თქმსათესაც (მაგ., სოფლებს განათოს, თორეგათოს, მელათოს სეკადრა მუტეველებსათეს) არის დამახასიათებელი (იხ. კარტოზია 1993, 221-226). საბუნებრივად მოეჩინა ერთ ნაწილს ათხურე ტექსტთან (მოქველი - მელათელი პოლიოქაქე): „აფესო (აფესო) მოფთში დო თაღსში მუტელი ეტელო (ეთელო). თაღსი დო მოფთი არკადში ტეფსო (ტეფსო). აფესი, აფესო (აფესო). აფესო, მუკათი აფესო (აფესო). მუტა დ მუკომათო (აფ მუკომათო)“ ნენბი ათხურე (ათხურე). ამა თაღსისო (ათაღსისო) ე ვაღე, მელათოს (ამოფათოს) უწეხო: „მა ვა ებლურე (ეფლურე). სინო (ისინო) ეხო დო მათი...“ (კარტოზია 1993, 224). „აფესო დათესი დო მელას ზღასის ეამბობი, მელა დო დათე შეამბანეფენ, იარეს, იარეს იარეს, მუტამ მომუტადი, რა ექამბო?“ კარტოს ზე ნახეს, მუტამ მელა ვერ იფედა, დათესი უბრა: „მე ვერ იფელ, შენ იფი დო დამუტადე...“

² აქ ეს მოვლენა არამაშენულისთვის არის შენიშნული. შემდგომ მოპოვებული ტექსტები (იხ. კარტოზია, 1993) მოწმობენ, რომ ბ > ვ და ბ > მ პარხაიეს ათხურის რიგ თქმსაც ახასიათებს.

³ ესა და წინა პუნქტში აღნიშნული მოვლენა ვაწერ-არქაბუღსე და მელი საბუნებრივია, ეს ვაწერის საბუნებრივია, ათხურ-არამაშენულის ვაწერ-არქაბუღსეგანაც. თუ ვაწერ-არქაბუღსე ლაზურისთვის წინამდებოლად არქაბუღსე მოვლენებია, რომლებიც არქაბუღსე ხოფერ-ჩხადურის ვაწერ-არქაბუღსეგანაც შეეცადა შეგროვლთან საერთო ფორმების.

6) შესამუ პირის წყნებითი ნაცვალსახელებისა და კიდევითი ნადა „რომელი“ ნაცვალსახელის შრავლობითი რაცხვის ფორმების უჩვეულო წარმოება (პ-ნი „ესენი“, პ-ნი „სინი“, ნ-ნი „რომლები“. შდრ. ეიწ-არქ, ხოყ-ჩხად, კამ-თ-ეყუ | ან-თ-ეყუ „ესენი“, კემ-თ-ეყუ | ენ-თ-ეყუ „სინი“, ნამ-თ-ეყუ „რომლები“).

7) ათინურ-ართაშენულში მოთხრობითი და მიცემითი ბრუნვები მომდის გზაზე დგას სახედობითის ფორმა მოთხრობითისა და მიცემითის ფუნქციითაც ინმარება. ასევე გარჩეული არ არის მიმართულებითი და დაშორებითი ბრუნვები: -შა| -შუ-დაბოლოვებანი ფორმები ორივე ამ ბრუნვის შინაარსს გამოხატავენ.

შეკად ხაგრძნობია ათინურ-ართაშენულის სხვაობა ხოყურ-ჩხადურისა და ეიწურ-არქაბუდლისაგან ღვექის თვალსაზრისით. შდრ. ხოყ-ჩხად, ეიწ-არქ, ელოარი „ხადლი“, (შოთა „სია“, კა „ქარგი“ - ათინ-ართაშ დავა შურანი, ვარნი | ვარია, მხოლოდ ათინურ-ართაშენულში გვაქვს აბვა | აბვა „მდინარე“, აღომქვ „უყვარს“, იჭურს | იჭუა „ამბობს“, ტუვა „ცხელი“.

ქართველური ენების სკელეგარო უყურადღებოდ არ დაუტოვებიათ ათინურ-ართაშენულის სოციურთი თავისებურება, რომლებითაც ეს დიალექტი სხვაობს როგორც ეიწურ-არქაბუდლისაგან, ისე ხოყურ-ჩხადურისაგანაც და დიდ მსგავსებას აყენს სვანურ ენასთან. ეს თავისებურებებია:

1) ველარულ ხშულთა პლატაიზაცია წინა რიგის ხმოვნებისა და პლატადური თანხმოვნის წინ: გ > გ_პ, ქ > ჰ, კ > ქ (პერვი „ათინი“ > პერვირ გენი „ხში“ > ჩხუენი მჭერნი (ხოყ-ჩხად, არქ მჭერნი) „მედი“ > მჭერნი ვარი „საჭმელი“ > ვარი, თილქი (< თ. თიქი) „მედი“ > თილნი, მჭერნი „უქიდი“ > მჭერნი, ქაყი (< თ. ხხ) „ძირი, ხოყიქიდი“ > ხოყი, კაბნი „ქიდი“ > ქიბნი, კეერი „ხედი“ > ქეერი, მკაიფუ „ტურა“ > მჭაფუ შდრ. სვანურის ანალოგიური მაგალითებზე ვეი „სის“ < *ვე < *ვეს ზე „ქაშ“ < *ჩვე < *ჩვეს ზეშ „ქმარი“ < *კაში < *კაში (მაჭავარიანი 1965, 61-64, 114).

2) თანხმოვანი კომპლექსების გარდაქმნა:

ა) კომპლექსის გამარტივება პირველი წევრის - ღვრადური ხშულის - დაკარგვით: *დგუთ „დგომა“ > გუთ | *დოადგუთუ > დოგუთუ „დადგა“ (მაჭავარიანი 1938, 268-269). ხოყურ-ჩხადურსა და ეიწურ-არქაბუდში კომპლექსი უცვლელად არის დაცული (დოადგუთუ იგივე დგ > გ გადახვლა განხორციელებულა სვანურში (Климов 1964, 70; Klimov 1998, 38): დგგ < *დ-დგ-აქ „დგას“ (მაჭავარიანი 1965, 86). შდრ. აგრ. სვან. *ოქქ > ქქ | დი-ქქ-ისე „თქმა“

(Klimov 1960, 25; 1964, 96; Klimov 1998, 75; Schmidt 1962, 115; ანტონის ხარველიძე 1990, 154)].

ბ) კომპლექსის პირველი წევრის – აფრიკატის – სპირანტიზაცია (მჭენი > შჭენი | შჭენი „სყენი“, მჭუნჯი > მჭუნჯი „ხარი“). შდრ. სვან. გუშუჭუა „სყენი“ < *გუშუჭუა < *გუშუჭუა მჭრსჭუნჯ მარხუენი“ < *შჭრსჭუნჯ < *შჭრსჭუნჯ < *შჭრსჭუნჯ (მაჭავართაძე 1965, 40–41).

განსაკუთრებით ხანტურესია ეს კომპლექსის გარდაქმნათა ერთგვარობა დასურისი აფრიკატულ დიალექტსა და სვანურში. ათინურ-ართამუნულში ამ კომპლექსის გარდაქმნის იური შესაძლებლობაა რვაღმსებულად: 1) იკარგება კომპლექსის მჭრსჭუნჯი [ხან. ტკომ „ტკადა, დატკადა“ > ტად (ქონტკადუ „მატკადა“ > ქონტკადუ), დახ. (ვიწ-არქ.) მჭუნჯი „მჭადი“ > მჭუნჯი, დახ. (ვიწ-არქ.) დუშჭუნჯ „ჭიანჭუნჯი“ > დუშჭუნჯ *დუშჭუნჯი (შდრ. ხოყ-მხადლ. დუშჭუნჯი) „ჭიანჭარი“ > *დუშჭუნჯი > ტკუნჯი]; 2) სპირანტიზაციის განხორციელების კომპლექსის პირველი წევრი [ხან. ტკომ „ტკადა“ > შკომ (ოტკომუ „შუჭადა“ > ოშკომუ), დახ. (ვიწ-არქ.) ტკომ „ტრა“ > შკომ (ტკომუნს „ტრის“ > შკომუნს)], ასეთხვე ცუდღებების განხორციელება სვან მიღებული მჭრსჭუნჯი ეს კომპლექსიც. მაგ. დახ. (ხოყ-მხადლ. ვიწ-არქ.) ეს „დაწყება“ (შდრ. მეგრ. ეს, ქართ. წყ) > ეს (კოშტკუ „დაწყა“ > კოშტკუ დახ. (ხოყ-მხადლ. ვიწ-არქ.) ტკონდ-დაწყება“ (შდრ. მეგრ. ტკონდ, ქართ. წელ, ვიწყ) > ტკონდ-კოშტკონდუ „დაწყაწყა“ > კოშტკონდუ განსაკუთრებით აღსანიშნავია, რამ ერთხა და ამხვე ყუბში შეიძლება შედგებულს ამისავალი კომპლექსის იური რეკლექსია მაგ. ხოყურ-მხადურისა და ვიწურ-არქაბულის დუშჭუნჯი „ნურწყი, ყურთხი“ [შდრ. მეგრ. დურსჭუნჯი, ქართ. ნურწყი, სვან. ნაწყუ] ათინურ-ართამუნულში იური ვარიანტიად არის წარმოადგენილი: დუშჭუნჯი „ნურწყი“ და დუშჭუნჯი „ყურთხი“ (იხ. Mapp 1910, 175; ჩიქობავა 1936, 17).

საერთო-ქართულური ეს ფონემიდან მიმდინარე ქართული კ-ხ შეხატურობად სვანურში, სანურის მიტანად, ეს უნდა გუბონდა, მაგრამ ხოყ ყუბში ეს გვაქვს [შდრ. ქართ. ტად „ტკადა, დატკადა“ : ხან (მეგრ. ხოყ-მხადლ. ვიწ-არქ.) ტკად- სვან. შკად-შკად, ქართ. ვიწყელ-ჭიანჭუნჯი“ : დახ. დამჭუნჯ (ხოყ-მხადლ.) ტკუნჯი (ვიწ-არქ.) : მეგრ. ტკუნჯი-ოტკუნჯი-ოტკუნჯი : სვან. შკრშკ (Klimov 1960, 27; 1964, 269; Klimov 1998, 344; Schmidt 1962, 57, 157-158)], ხოყში კი – ნული [შდრ. ქართ. ტკრ-ტკრ „ტრა“ : ხან. ტკომ- (ვიწ-არქ.) ტკომ- (მეგრ., ხოყ-მხადლ.) : სვან. რ- (Klimov 1964, 255-256; Klimov 1998, 321; მაჭავართაძე, 1965, 41-42) (დარსუ „სომიბი“ < *ლატრუ *ლატრუ ქართ. ტამ-ტამ „ტამი“:

ზან. ტკობ (მეგრ., ხოყ-ხაღლ., ეიწ-არქ) ტკობ (მეგრ.) სვან. ტკობ/ტკობ (Климов, 1964 254; Klimov 1998, 319; მაჭავარიანი 1963, 44)]. ხაერთო-ქართულური წ-სვან მიღებული პრე-სვანური წკ კომპლექსი ღერ უნდა გამარტივებულიყო მეორე წვერის – ევლარული კი – დაკარგვით და შემდეგ უნდა მომხდარიყო ქ-ხ დაკარგვა (Karttunen, 1991, 111-114). როგორც ეხედავთ, აღნიშნული კომპლექსის გარდაქმნის ეს მეორე გზაც სვანურში ათინურ-ართაშენულის შიგაგნა: მეორე წვერის (ევლარული ხშულის) დაკარგვა განსხვავების მხოლოდ ის ქმნის, რომ ცალკე დარჩენილი აფრიკატი ათინურ-ართაშენულში დაცულია, სვანურში კი მოგვიანებით გაუჩინარებულა.

აღნიშნული ერთგვარობა ათინურ-ართაშენულსა და სვანურში მომდინარე ფონეტიკური პროცესებისა შემთხვევითი არა ჩანს და უნდა მიუთითებდეს ამ ორი ენობრივი ერთეულის მჭიდრო კონტაქტებზე შორეულ წარსულში. შეიძლება დავუშვათ, რომ ათინურ-ართაშენულის წინაპარი, ხაერთო-ქართულური ფუძეყნის დასავლური დიალექტის – კოდხურის – შემადგენელი ხანური კოდოკაეის მარცხნაღური ოქმა, უშუალოდ ემცხობდებოდა კოდხური დიალექტის სვანურ კოდოკაეს, რამაც შეაძირა მასში სვანურისათვის ნიშანდობლივი რიგი ფონეტიკური თავისებურების წარმოქმნა-განვითარება.

ათინურ-ართაშენულისა და სვანურის (უფრო სწორად, მათი წინაპარი ენობრივი დანაყოფების) უშუალო მეზობლობის შესახება ქართულურ ტომთა მიგრაციამდელ ეპოქაში მკონიდა ადგილი (ქართულურ ტომთა მიგრაციის შესახებ იხ. Гамкрелдзе, Машава 1984, 380-381). შეიძლება დავუშვათ, რომ ხაერთო-ქართულური ენის დასავლური ასე კოდხური დიალექტი სვანურისა და ხანურის (ასე მეგრულისა და დაზურის) წინაპარი კოდოკაეების (თუ თქმების) გარდა, სხვა კოდოკაეებისაგანაც (თქმებისაგანაც) შედგებოდა ერთი ასეთი კოდოკაეი შესახება უოყილიყო დღევანდელი ათინურ-ართაშენული დიალექტის წინაპარი, რომელიც ტერიტორიულად სვანურსა და ხანურს (მათ წინაპარ ენობრივ დანაყოფებს) შორის უნდა უოყილიყო მოქცეული. ეს შევადგურე პიზიცია განაპირობებდა

¹ სვანურის ზოგ ფუძეში სვანო-ქართულური უწარმოდგენილია ქის სხითი, რაც ლიტერატურაში სამართლიანად ძნელია ამ ფუძეში გვიანდელი სესხების ხანურიდან. მაგ., სვან. ტკობ-ტკობ კრა < ხან. ტკობ- სვან. ტკობ კრა > < მეგრ. ტკობ >

საერთო ენობრივ (კერძოდ, ფონეტიკურ-ფონოლოგიურ) მიუხედავად, როგორც სენურთან (მათზე ხშირად იყო საუბარი), ისე სანურთანაც, ქართველურ ტომთა სავარაუდო მიგრაციული ტალღების შედეგად სანური კლდეების მატარებლებმა, როგორც ჩანს, მოექცნენ სენურთა და ათინურ-ართაშენულის წინაპარ კლდეებსზე მეტყველთა შორის, რამაც განაპირობა შემდგომში ათინურ-ართაშენულზე სანურის დიდი გავლენა და მათი კლდეური ერთობა. დასაშვებია სხვაგვარი ვარაუდიც: დღევანდელი დასურთა ენის ათინურ-ართაშენული კლდის წინაპარი მეტყველება საერთო-ქართველური ენის კლდეური დაბეჭდვის სენური კლდეების შემადგენლობაში შედიოდა და სანურ კლდეებსზე მეტყველთა გადაადგილების (თ. გამყრელობისა და გ. იკანოვის მიხედვით, ქართველურ მიგრაციათა მეორე ტალღის) შედეგად სანურში მეტყველებამ ორ ნაწილად (მრდილოურ და სამხრულ არეალებად) გახლდა სენური და მისი შენელებად შეცვლა ამ უკანასკნელის გავრცელების არე. სამხრულმა სენურმა (ათინურ-ართაშენულის წინაპარში მეტყველებამ) საერთო-ქართველური ენის სანური დაბეჭდვის დიდი გავლენა განიცადა და საბოლოოდ დასური ენის დაბეჭდად იქცა, შეინარჩუნა რა სენურთან საერთო რიგი თავისებურება.

დამოწმებული ლიტერატურა

გამყრელობა, მაჭაეარიანი 1965: თ. გამყრელობა, გ. მაჭაეარიანი, სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, თბ.
 კარტოზია 1970: გ. კარტოზია, დასური ტექსტები (ათინური კლდეების ნიმუშები), „მაცნე“, №4
 კარტოზია 1993: გ. კარტოზია, დასური ტექსტები, II, თბ.
 მაჭაეარიანი 1965: გ. მაჭაეარიანი, საერთო-ქართველური კონსონანტური სისტემა, თბ.
 ყენროხი, სარჯველაძე 1990: ჰ. ყენროხი, ზ. სარჯველაძე, ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბ.
 ნიქობაია 1936: ა. ნიქობაია, ჯანურის გრამატიკული ანალიზი ტექსტებითურთ, თბ.
 ნიქობაია 1938: ა. ნიქობაია, ჯანურ-მცგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, თბ.

4. სარჯველაძე ენის კლდეების შესახებ

- ჩიქობავა 1939: ა. ჩიქობავა, პირველი წიგნი ყოფილმა და ჭანჭირობის მიუ-
ხედავად შეხსენება: ი. ყოფილმა ჭანჭირობის რამდენიმე მხარეზე
Гамкრელიძე, Иванов 1984: Т. В. Гамкრелиძე, Вяч. Вс. Иванов,
Индоевропейский язык и индоевропейцы, Тбилиси.
- Картониа 1991: Г. Картониа, О двух рефлексах общекартвельской протопали-
зованной аффрикаты заднего ряда в сванском: сб., „Историческая
лингвистика и типология“, М.
- Климов 1960: Г. Климов, Опыт реконструкции фонемного состава
общекартвельского языка-основы: Известия АН СССР, Отделение
литературы и языка, т. XIX, вып. I.
- Климов 1964: Г. Климов, Этимологический словарь картвельских языков,
М.
- Март 1910: Н. Март, Грамматика чанского (лазского) языка с хрестоматией
и словарем, СПб.
- Kartosia 1998: G. Kartosia, Zum Problem der Wechselbeziehung der zansischen
Dialekte: Caucasia, The Journal of Caucasian Studies, vol. 1, Tbilisi.
- Klimov 1998: G. A. Klimov, Etymological Dictionary of the Kartvelian Lan-
guages, Berlin, New York.
- Schmidt 1962: K. H. Schmidt, Studien zur Rekonstruktion des Lautstandes der
südkaucasischen Grundsprache, Wiesbaden.

ლალი კობიაშვილი

„ქართლის ცხოვრების“ ენის ანალიზისათვის

ქართლის ცხოვრებაში შესული ისტორიულ-ლიტერატურული ტექსტების ენა (მის შინაარსობრივ მხარესთან ერთად) ყოველთვის იტყვევდა ფილოლოგ მკვლევართა ყურადღებას. მას სძევდა იმდროინდელი უმეტესობის ან ნაწილობრივ მაინც განიხილავდნენ ენათმეცნიერები. ინტერესი არ ნელდება. ხედავთ იცალო დაჯგოფებისა და „ქართლის ცხოვრების“ ენას, რომელიც, ბუნებრივია, ერთგვაროვანი არ არის, მიუხედავად ამისა, რომ სოციალურ ერთი დიდი პერიოდის (XII-XVIII სს) ენას ასახავს, თუმცა მისი ხელნაწერები XV-XIX საუკუნეების ნუსხებით არის მოდრეკილი. ბევრი სტილური მოვლენა განისაზღვრავს სპეციფიკობას აისახება. ყველა შემთხვევაში, როგორც აღიარებულია, საქმე გვაქვს სავსე ხაზგარეთ ენის გამოვლენისათვის, რაც უხედავ არის ნახაზრდები ცოცხალი ხელნაწერი მემკვიდრეობით.

შევისწავლო „ქართლის ცხოვრების“ აკადემიურად გამოცემული იმხვედრები, რომელთა ტექსტები ყველა ძირითადი ხელნაწერთის მიხედვით დაადგინა და გამოიკვლია აკად. სიმონ ყაუხჩიშვილმა [ქართლის ცხოვრება, 1955, 1959, 1973].

პირველ ტომში დაბეჭდილი ტექსტი, სიმონ ყაუხჩიშვილის აზრით, უხე მახალის იმდროინდელი XI-XVII საუკუნეების ქართული ენის ფონეტიკურ, მორფოლოგიურ და სინტაქსურ მოვლენათა დასახასიათებელია. „ქართლის ცხოვრება“ არის სავსე მწერლობის ძეგლი. (მასში) უხედავ არის უმეტესი ახალი ქართული ენობრივი ფორმები. „ქართლის ცხოვრების“ ენა ჯერ კიდევ ძველი ქართულია. იგი მხოლოდ იწყებს საშუალო ქართულის ნიშნების ათვისებას. ჯერ კიდევ საქმიან გვხვდება ისეთი ენობრივი ფორმები, რომლებიც ძველი ქართულის დამახასიათებელია“ [ქართლის ცხოვრება, 1955, 046].

რაც შეეხება მეორე ტომში გამოქვეყნებული მასალების ენას, მასზე ს. ყაუხჩიშვილი შენიშნავს: „ახალი ქართლის ცხოვრების“ ძეგლებში უკვე საქმიანდ მრავალჯერადი ძველი ქართულის ნიშნები. მიუხედავად ამისა, ეს ძეგლებიც ინარჩუნებენ რიგ შემთხვევებში ძველი ქართულისათვის დამახასიათებელ ნიშნებს. „ახალი ქართლის ცხოვრების“ ტექსტითა ენა ბევრად განსხვავდება „ქართლის ცხოვრების“ ძველი ნაწილების ენისაგან. ძველი ქართულის სტილურ-რატურული ნიშნები უკვე სავსეობრივად მრავალდება, მაგრამ მაინც

შემორჩენილია აქამდე ძველ-ქართული მორყედილოვითაა უკვე შესიტყვილი ჩანს ახალი ქართულის მორყედილოვითაა" [ქართულის ცხოვრება, 1959, 064].

მეოთხე ტომში შეტანილი ეახუშტი ბატონიშვილის „აღწერა სამეფოსა საქართველოსას“ სამწერდო ენის შეფასებაც მოცემულია ს. ყაუხჩიშვილისავე გამოცემაში „შენიშვნები ეახუშტის ენის შესახებ“, რომელშიც ნათქვამია, რომ „ეახუშტი ენობრივად გვედღინება რიგობრც ხაუკეთსო სტილისტი და უბადლო წარმომადგენელი XVIII საუკუნის ხალიტერატურო ქართულისა“ [ქართულის ცხოვრება, 1973, 036].

შესაძებ ტომი დღემდე არ გამოქვეყნებულა. გამოცემულს განზრახული პქონდა მასში შეეტანა 1156-1213 წლების ისტორია, შედგენილი ვახტანგის „სწავლულ კაცთა“ მიერ, აგრეთვე „ქესხური დავითნის მატიაანე“, ე. წ. „ქართლის ქონიკა“ [ქართულის ცხოვრება, 1959, 06].

„ქართულის ცხოვრების“, განსაკუთრებით მისი ძველი ნაწილის (დღესნტი მრაველისა და ჟუანშერის თხზულებების) ენის შესახებ თავისი დახატუებული და კომპეტენტური აზრი გამოთქია ძველი ქართული ენის ერთ-ერთმა თანამედროვე გამომცემელმა მკვლევარმა პროფ. ზურაბ სარჯველაძემ მისი აზრით, „ქართულის ცხოვრების“ ის ნაწილი, რომელიც დღესნტი მრაველს უკავშირდება, არსებითად გამართულია ძველი ქართულის ნორმების მიხედვით, მიუხედავად იმისა, რომ ის ხაერო დიტერატურის ძველია და მისი არქტიპი ძველი ქართულის ბოლო პერთულის ნორმების მიხედვით იყო გამართული“ [სიმფონია-დექსიკონი, I, 1986, 10]. ზ. სარჯველაძის მიერვე არის გახწორებული ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემაში მცდარად წარმოდ-გენილი მრავალი ირთოგრაფიული, გრამატიკული და დექსიკური ფაქტი [სიმფონია-დექსიკონი, I, 1986, 11-28]. ხაერთოდაც, განუხამულია ორ ტომად გამოცემული „ქართულის ცხოვრების სიმფონია-დექსიკონის აერთოთა და მისი მოავარი რედაქტორის (ზ. სარჯველაძის) რიდი ხაშუალი ქართულის ამ უთრითადეხი ტექსტების ენის შესწავლაში [სიმფონია-დექსიკონი, I, 1986; სიმფონია-დექსიკონი, II, 1986].

ჩვენი მოკრძალებული მიზანია, რომ შეიდი საუკუნის ხაერო მტველებს, ფაქტობრივად იმდროინდელი ხაერთო-სახადხო ქართული ხალიტერატურო ენის ტიპური და დამახასიათებელი ზოგიერთი მოვლენისა და დექსიკურ-სტილისტიკური ფაქტის კონსტატაცია დახასიათებით წარმოვამინოთ ნაწილობრივი ზურათი მათიც ხაშუალი ქართულის თავისებურებებისა ენის სხვადასხვა დონეზე.

1. ფონეტიკური მოვლენები

1) დისტურბება თანხმოვანთა ასიმილაციის შემთხვევაში, როდესაც პროგრესული, ისე რეგრესული მიმართულებისა, მავალითები:

დახსნულად (რუსული - დ.) გარდაიქმნება ტყვლის და წარუყვანს მთავართა დიდითა პატივითა და ტყვითა (ქ. ცხ. II, 207, 3); იწყებს ტრინდელ და ტყვად (იქვე, 208, 18); შერ: იმდურდისან მწესობისა ქმნათა ტყვითა ეამბა არა ქარხნუყვალნი, არამედ ხსუნთ მუნტოფინი (ქ. ცხ. IV, 24, 29). ძველი ქართული ტყვა („ტრინდი, ვოდება...) სპეციალური ქართულის სურ ძველში, კრძალ, „ქართლის ცხოვრებაში“ გარდაქმნილია ტყვად.

ტყვად-ტყვა პროგრესული ასიმილაციის შემთხვევაში.

ანალოგიურად მიგვაჩნია ბიჭვინტა-ც (ბიჭვინთა); მაკემული ფორმა ვერ მოიხდებოდა ხეცა ცხოხილი უცხი ფორმებისაგან („ბიჭვინტა“, „ბიჭვინტა“), ბიჭვინთა პროცესი კი სრულიად დიფერენციალური, რადგან ამოსავალი ფორმა ქართული უნდა ყოფილიყო. ქართული სიტყვა „ფიჭვი“ („ბიჭვი“)თა („უთ-ა გეოგრაფიულ სიხვედითა მაწარმოებულნი, ასე რომ, ბიჭვინთა-ბიჭვინტა, მავალითები: ვინცა აუტყანსანე ტანთა წმელისა დმრთისმშობლისა ადაშენა აუთა სუთისა შინა, ბიჭვინტას (ქ. ცხ. I, 215, 15) და მსხვე ზამორათა მავთა აუთა სუთის ბიჭვინტამდე (იქვე, 329, 10).

თანხმოვანთა კონტაქტური რეგრესული ასიმილაცია ჩანს სიტყვაში შვეთთა. შემდგომად აღუქმანდრე შვიტრებს ნარვას შვეთთა (ქ. ცხ. IV, 873, 11). დისტანციური ასიმილაციის შედეგია ჯაბანტა („დაიფანტა) ანაბრათ ვვოდუნ ბამრავლე ვანსტა, თღლა, დაბანტა (იხ. ქ. ცხ. II, 97, 13).

2) გეხედება ხმოვანთა დისიმილაციის შემთხვევაში:

ბაჯვებო თუთონ დაბკრა (ქ. ცხ. II, 362, 23). ვუიქრობთ, რომ ამოსავალი ფორმა ხაჯვებოა.

მეჩითი (მეჩეთი) ადაშენა ეურება ქედისახა მეჩითი რეკულისა თუნთა (ქ. ცხ. II, 356, 77).

3) ბევრათგავადსმის (მეტაოქსისი) შემთხვევად მიგვაჩნია: ფანავარო („ყარაყანი).

ბაღლა ევავისონს მსხვე ფანავარიოთგან ეადრე თავადმდე მტკობისსობა (ქ. ცხ. I, 10, 1). გეხედება ვართანტებო: ფარაენითგან, ფანვარიოდაშ.

4) კონტამინირებული ჩანს დეკსევა უამრავლი < უქამარი + მრავალი აღუთქვენ ძეუნთა რქრო, ვერცხლა, უამრავლი თუალი პატოსისანი (ქ. ცხ. II, 106, 3).

5) გვხვდება როგორც ვაზო, ისე ოჯახ შემთხვევები, მაგ.

მაშინ შანაოზ (<შანაგაზ) შეიფარება ბრულად კახნი ძეს თვისა არძილს (ქ. ცხ. IV, 603, 2); ხოლო შანაოზ დაიჭრა კახეთი (იქვე, 601, 78); ვეფრს დედა ერკლეოს შანაოზ მეფესა (601, 26); და მოვიდა მეფე სვიმონ დიდუამს (<დიდომს) (ქ. ცხ. II, 368, 3); მიეცაძა წინა მეფესა დიდუამს (ქ. ცხ. II, 368, 5); იღვა მეფე სვიმონ დიდუამს (იქვე, 372, 30).

6) ბგერათშენაცვლების (სუბსტიტუციის) ფაქტები გვხვდება უმეტესად უცხო წარმოშობის სიტყვებსა და გეოგრაფიულ სახელებში, მაგალითად: მიძვითი (<მიხვითი, მიხვითი); ათარმჭეი ათასი კაცი რმეული მიძვითთა შინ (ქ. ცხ. II, 102, 6); თაერჯე (<თაერიზი); მამარათეს ქალაქსა თაერჯეს (ქ. ცხ. II, 105, 17); ორწოდამ შეიჭრნა ვოველნი მკვირნი თაერჯესანი (იქვე, 105, 19).

შანქორი (<შამქორი); დახბნა იყინი შანქორს (ქ. ცხ. I, 256, 20); მოაგვა ქალაქსა შანქორსა... დაღვწნეს ზღუდენი შანქორისანი (იქვე, 280, 8).

დარიანი (<დარიალი); და შეიქმნა კახნი ივსეთისანი, რომელთა ზუნ დარიანისად უწოდეთ (ქ. ცხ. I, 156, 20). შდრ. იქვე: წარმოგ საერა და მისი მორანდუხტ და ტყვე იგი ვ სახა დარიალისანა (157, 16).

დბანისი (=დმანისი); მოაგვა დიმაქორი მეფე დბანისს (ქ. ცხ. IV, 105, 12). ეახუშტის დახაბუთებით: „დბანისს... ვწოდა ხატელი ესე დამნებთა ვამო „დბანი ისი“ (ქ. ცხ. IV, 315, 5).

ორახუდიდან ქართულში შქ კომპლექსით გაერცვლებული სიტყვა დაშქარი ვახუშტის ნაშრომში უცვლელად გამოიყენება შქ ძორთა მოაშალა და შქორბა და შხახურება თათართა (ქ. ცხ. IV, 219, 17).

ტახსკარი გვხვდება როგორც ტახსკარო: აბრქოსს მისცა ტახსკართაგან ედარე ზღუამლე სპერისა (ქ. ცხ. I, 9, 23); და ეპურა ქუჯანა არაგუთაგან და ტყეაღობთაგან ედარე ტახსკარამლე და ვანაგრამლე (ქ. ცხ. I, 10, 5).

7) ცნობილი საკუთარი სახელი ვარსკენ გვხვდება რ-ს ვარგშე; ვასკენ (შდრ. სომხ. ვასკენ, ზე-სქ). ხოლო ამას ვასკენს ეუფლა ეშხაკი და ვანიზრატა მეტევეა ცუხლოს მხატვრებად (ქ. ცხ. I, 216, 3); მაშინ ვასკენ შეუფლა მრავალდღორედ (იქვე, 216, 9); და მანვე ვამსა იყო საამბითს კაცი ვრთა, შეილი მოაგართა, საბელით ვასკენ (იქვე, 216, 1).

8) ქართული ტომისიმი უჯარმა „ქართლის ცხოვრებაში“ წარმოადგენილია როგორც უჯარმო:

დაეუფლენათ იგი უჯარმობს (ქ. ცხ. I, 236, 12); დახტდეს უჯარმობს (იქვე, 219, 3); წარვიდა უჯარმობს (იქვე, 202, 7); ვოველნი ქალაქნი ვარგ მის უჯარმობა იძლიერენ (იქვე, 201, 21); მისცა მოჭორომა და უჯარმო კახთა (იქვე, 312, 8).

9) ბეგრათიანთა

ბეგრათიანთა

ბერძნული წარმოშობის სიტყვა „კურაპალატი“ (καυροπαλας) გახსნილია ბეგრათიანის ნაშრომში წარმოდგენილია დ-ჩართული სახით წერად არს კურადასპლატობა მეფის გურამისა (ქ. ცხ. IV, 702, 20); ანუ შუალა ძმთაგანს იყო კურადასპლატი (ქ. ცხ. IV, 703, 1); უკეთეს სიტყვანს ხის ძის გურამ კურადასპლატიანს იტყვის ცხოვრება (იქვე, 703, 7).

10) ბეგრათდაკარგვა

საქართველოს ერთ-ერთი ცნობილი დამპყრობის - ხუარახმისაის სახელი, რომელიც ხევსში გაერთეულებულია ჯაღაღდინ-ად, „ქართლის ცხოვრების“ უკუდგან მოხსენიებულია როგორც ჯაღაღდინი (ე-ს გარეშე). ხელტანი ჯაღაღდინ უღონს აქმნა (ქ. ცხ. II, 168, 16); წარადვანს ძროხად ხელტანისა და ჯაღაღდინისა (ქ. ცხ. II, 169, 18); მაშინ იყო ხელტანი ხუარახმისა... სახელად ჯაღაღდინ (ქ. ცხ. IV, 200, 10).

დახასუხებულთა ე-ს პირველიადა. შესაძლოა ის თრაცოხან-ლური ხმოვნის ქართულში ე-დ გადმოტანის შედეგი იყოს.

არ შეეცხებთ სხვა ისეთ შემთხვევებს, რომლებიც შეეცხება XII-XVIII საუკუნეთა ქართული მხატვრული ან სამედიცინო ძეგლების ენაში. მათზე მოვედობა გვიქვს ხათინდია შრომებში.

II. სახელთა ბრუნება

„ქართლის ცხოვრების“ ტექსტებში, ისე როგორც საზოგადოდ საშუალო ქართულის ბევრ ძეგლში, სოფი გრამატიკული მიყვანა ძველი ქართულის იფუნტურია. ახვე მრავლად გვხვდება ახალი ქართულის დიტერატურული თუ ხელხური (რესპ. დიალექტური) ფორმები. მათზე აქ არ შეეცხვრებთ, თუმცა მათი არსებობა საშუაოდ ქართულ დიტერატურულ ენაში ისეთვე მახასიათებელია მიყვანული ქართულის ენისა, როგორც სპეციფიკური, გარდამავალი ან სუფიკ არსებითად განსხვავებული მიყვანება ისინი განხილული გვიქვს სხვა ნაშრომებში. ახლა უფროდებამს მივაქცევთ მხოლოდ იმ ენობრივ ფორმებს, რომლებიც დამახასიათებელი არ არის არც ძველი კლასიკური დიტერატურული ენისა და არც ახდისათვის. შესაძლოა და სოფიკურ ფაქტიც მათი არსებობა ქართულ დიალექტებში. სახელთა ბრუნებაში ცაჭაა ახეთი რამ, მაგრამ ისიც ხაოქმედია. მართალია, უკვე მოშლილია ძველი ბრუნების წესი ხმოვანწყობიანი სახელებისა, მაგრამ მათზე გვხვდება სტილისტიკური მოსაზრებით, მაგალითად: ა) სახელდობით ბრუნვის ნიშნის წარმოდგენა ხმოვან-

კუმბოთავე (ქ. ცხ. II, 144, 20); *არცა სახეურა-ხელოვანა და არსათჳს*
აჲსა არსთა ქრისტიანთა შუახსი ვარება (ქ. ცხ. I, 388, 9).

თანდებულებიანი მოქმედებითი იმავე ფუნქციით: *მაკვეთებს ზე*
აჲი და წარმოადებს რტოათურთ თუხით და მოაქუნდა ათხა ათუელისა
კაცისა ზე-ზე რტოათურთ და ფურცელათურთ (ქ. ცხ. I, 119, 17).

მარტოვო მოქმედებითი გამოსხვლითის ფუნქციით (-თ-თ):

თუთ ხაბლით უფუდასით და მღუღელათეან გამოვიდოდა ყოველი
ურჯულოვება და ცოდვა (ქ. ცხ. I, 327, 5); *და მოქცეუთეან მარხან*
მეფისათ შურცდახეუთესა წელსა მოკვდა ძე მიხი რჯე (იქვე, 129, 5); *მის*
კამსი მოხვდა იყო მუფე ტათო (იქვე, 306, 13); *შეხოვდა მრდილოთ*
იქვე, 17, 7); დაითურა ქვეყანა მრდილოთ (იქვე, 6, 4); *იყო ვინმე კა-*
პადუკათ ქელაქით კაცი ვინმე (იქვე, 72, 9).

თა-ხიანი მრავლობითის ფორმები: *წარვიდა ქვაქურდლათთ*
მწწრად (ქ. ცხ. I, 307, 8); *არა თუხათაუტ ხაწყუთი წინა მოვინდრა*
არსად ქვეყანასა კოვეთათ, ხელათეა ეხსა ვეჲთმე ხაწმადე. (ქ. ცხ.
I, 330, 12); *მოიწინეს, ვერეთეე მოაწმანდოთ და მრავალთა ადგილთ-*
ათ (ქ. ცხ. II, 142, 10); *და მოვიდა კოსტანტინე თათართათ ვაუნსიგან*
შეწყალუბელი (იქვე, 479, 32).

ასეთივე წარმოებითი და ფუნქციით ხშირად გამოიყენება კოთხ-
ეითი ხშირდება ხადა, აგრეთვე – ადგილის აღმნიშვნელი ბირველა-
და ხინიზუდა აქა. მიგაღოთები:

კითხა, თუ „ხადათ არს მეხეთა“ (ქ. ცხ. I, 86, 2); *არვის აუწევდესა*
თუ „ვინ ვარ, არუ ხადათ მივად (იქვე, 106, 3); *ხადათ სპარსთა მეფე იყო*
მუნათ თუთ მივიდა ვახტანგ ეთარ ამო ათათათა სპათა (იქვე, 202, 5);
თუთა ჯანეთა უმადლესსა ადგილსა, ხადათ ყოველთა ზედიდა (ქ.
ცხ. II, 136, 2); *ხადეთეა თუთლი მიწუთებოდა, ყოველგან ტვეთა მსეა-*
ნი დაშქარი იხადლეუბოდა დეჲოლეუდარ (იქვე, 138, 7); *და წარვიდეს*
აქთო დლოთ მუხეთელი და დონიისოთ კარსნელი (ქ. ცხ. I, 36, 20).

გეხვდება ვინ ნიკეიდისახელის -გან თანდებულებიანი ფორმა
მოქმედებითში მიზნის ხშირადის ფუნქციით: *ვინათგან < ძე ვინა-*
თ-განი ვინათგან უკვე ყოველავე შუხარება ერთხმად შემოაკობა
(ქ. ცხ. I, 37, 20); ვინათგან მოეჭენა დედისაქა თუხისა აჲი შუხარე-
მით სიკვდილი. (იქვე, 37, 19).

დ) გარკვეულ სტილისტიკურ თავისებურებად აღიქმება სახელ-
თა ორმაგი მრავლობითის ხშირი გამოყენება „ქართლის ცხოვრებ-
ის“ ტექსტებში.

მაგალითები: წარჩელებს ივინოცა მსხუ ხანებთა შინა (ქ. ცხ. IV, 88, 1); ვითარცა ვიხილავთ წარბელებთა შინა ზუენოცა (იქვე II, 2); რომელნი მოწმობენ ზუენთა მატყასეთა და ქორინი კონებთა (იქვე, 12, 6); ამ გამებთა მოკლა ვიხილო-არსლან ათობავი (იქვე 181, 14); ამ გამებთა იყო კარი ევრეთ თურქთა ჭურბილი (იქვე, 186, 1); მოაოსრებს დამანი და ზენობანი ზემოკერხთა სახანებთან (ქ. ცხ. II, 452, 24).

ე) ნაწევრიანი, სახელები:

ვერც „ქართლის ცხოვრებისა“ და ვერც საერთოდ საშუალო ქართულის საბუთიკურ თეიხებად ვერ ჩაითვლება ნაწევრიანი სახელების გამოყენება, რაც მხოლოდ ძველი ქართულის ინერციად შეიძლება ჩაითვალოს. აღნიშნულ საისტორიო წიგნებში, რომლებიც საშუალო საუკუნეებშია დაწერილი, არასისტემურად, მაგრამ შინც გამოიყენება განსაზღვრული ნაწევრი რაფორც საზოგადო, ისე საერთო სახელთან და ამას (განსაკუთრებით საკუთარ სახელთან) შეეყობა სასგასმული ხასიათი აქვს ეფექტობა, ამკარაა ერთგვარი გარდამავალი საფეხური ძველი წესის შეცვლიდან მის ხრულ მოშლამდე აღნიშნულ ძეგლებში:

(1) იშუიათად, მაგრამ შინც ვხვდებით განსაზღვრული ნაცვალ-სახელის (ნაწევრის) გამოვლენებას საზოგადო სახელთან ორივე პოზიციაში, მაგ. განზრახეთა ვრეკლათათა წარავლინენ კაცი ვინმე რუსთა სამეფოდ (ქ. ცხ. II, 119, 8); იყო ვინმე კაცი სპარხი, შარვანშეთ ხოც, სახელთა მარშირი (იქვე, 127, 23).

(2) გაცილებით უფროდ გამოიყენება განსაზღვრული ნაწევრი 080 საზოგადო სახელთან ძველი წესით ა) პოსტპოზიციურად, ბ) მსახვრულ ხიტყვასთან ერთად – პრეპოზიციურად, გ) რამდენიმე მსახვრელთან ერთად, მაგალითები:

ა) თბილევბოდა აფგილი იგი ყოვლად დადტობილად ცრემლთა-აგან მისთა (ქ. ცხ. II, 130, 3); მინდორი იგი ძლით იტყვესა კარგებთა შათსა (იქვე, 137, 6); მრავალთა შინა დღეთა განტყებს აფგილი იგი (იქვე, 143, 23); დაბჭარი იგი აღი-ტურა ზე (იქვე, 210, 2); მოეწონა მეფესა ესელი იგი (იქვე, 289, 6); რომელთა შინა თბილა ზუენება იგი (იქვე, 139, 11); მიშან მიუიღეს უხეჯდორი იგი (იქვე, 452, 3); წარვიღეს შინა შონ-ნი იგი (იქვე, 142, 13) და სხვ.

სხვა ბრუნებში: მეფელად ილო დედა-კაცმან მან და შუი ვრმა (ქ. ცხ. II, 155, 18); დიდმან ამან აღახრულა და შუამკო ვრელთაურთ (იქვე, 91, 3); ესმა ხანსა მას სიკუდილო მეფისა დუარსადისა (იქვე, 399, 18); ხილო თათართა მათ ოთხთა ნონთა მეჯჩხნა მოორიცი აღმუთელთა (იქვე, 206, 16); ხიუა უფრისი წარგ ხაენა მათ წმინდათა მამართ (იქვე,

142, 18); ამით *თონა ქართალებს* იქნება (იქვე, 131, 1) და სხვ. იქვე და *ამან მუყეზან* დაიხუა ვითარე (ქ. ცხ. IV, 263, 4); *ამან მუყეზან დაიხუა მამა* დადიანად (იქვე, 269, 1); *ამან ამაღლი ვაენმან განანონა* (ქ. ცხ. II, 254, 4).

ნაწევრად გუხილება ესეც ორივე პოეტიკაში და მუხბნა *საქმე* ესე შადაზს (ქ. ცხ. II, 38, 18); *ოქრო ესე შიდე თენივთ ხხვსა რომელისამე* ხაზრდელისა (იქვე, 143, 3); *ამან მამჩავი ყოველი ესე წესი* (იქვე, 162, 7); და ვითარცა დაახრულნა *ბატყუანი ესე*, მაშინ შიადელისა მჭარკადნი თუხნი (იქვე, 399, 14).

ესე ვრმა აღზრად მისცა დაბა თუხსა რუბუდანს (ქ. ცხ. II, 156, 1); *ესე შოურავი* იყო კაცი მკედელი და იღათიანი (იქვე, 391, 6); *ესე აამბაკო* ხუთიუელი იყვანეთ ღვესად ადწეზი (იქვე, 74, 7).

ბ) *თბილნა რა ვრთადი* იგი ხიმრავლე შკურებულად... აღზუენა გულოთა (ქ. ცხ. II, 133, 7); *ააყუენის ყოველნი* იგი *თაენი* სპარსეთიანი (იქვე, 128, 21); *ანაზად ვეყოფენი* იგი ხიმრავლე განხტა (იქვე, 138, 5); *შაანდარაან კუთელი* იგი ხანდირო - გვეუთა და აჯამეთა (იქვე, 99, 17); *ყოველადცა პირუხამკემელი ვქმნებოდა* ზენა იგი ვანგუმა (იქვე, 71, 4); *დროში* იგი ვორცხელისანი, რომელი სინციას შუალეთიან მასტეტაკედებოდა (იქვე, 71, 2); *შერმე* იყო მოტეა პატიოსანი იგი ვეუთი ჯელოთა თყბითა (იქვე, 156, 12); *შერმე ხხუანი* იგი წარმინებულნი მოუყანნი (იქვე, 149, 5); *განძრქინებულნი* იყო ხანატრედლი იგი შონა ზონი (იქვე, 283, 5); *ქვეითად* დარჩეს რა ზმსა შინა მქენნი იგი ქართველნი (იქვე, 137, 21); *თბილა ხიდაფე* იგი ოქროსა (ქ. ცხ. II, 142, 17); *შეიორედ* ეენა კაცი იგი მქეცისა მუნებოსანი (იქვე, 250, 6); *მასა წორებულთა* იყო ხიმრავლე იგი ტვეუთა (იქვე, 128, 12) და სხვ.

გ) *ხილა წინამებრთხლად* იყო ხაქარა მხარგრძელი ამირსპახლარი და ორნიც იგი ძმანი ახალციხელნი (ქ. ცხ. II, 136, 15); *ვაჟნი პორველ ქსენებულნი* იგი სპარსნი ხუარა ზმელნი მქორცე მოახლობლის ხაქართველოსა (იქვე, 172, 16); და ვამოუოდეს *ცობოსანნიცა* იგი ქაძუენი რმეულნი (იქვე, 470, 3).

(3) ხაკეთარ სახელთან ნაწევრად თითქმის ყოველთვის შამ ნაციადსახელი გამოიყენება. ყოველთვის - პრემოზიციურად სხვადასხვა ბრუნვაში როგორც მხოლოდ სახელთან, ისე მის თანმხლებ მსაზღვრელ თუ ზედწოდებად შინეულ სახელთან ერთად.

მაგალითები:

სახ. ბრ.: *ესე არმა ზ ულაფენი* იყო ყოველთა დმერითა (ქ. ცხ. IV, 16, 23); *ესე ფაშნაოზ* იყო პორველი მუვე ქართლისა (იქვე, 57, 21); *მოკულა* ესე ბავრატო (იქვე, 98, 23); *ესე ნაფროზ* განდიონა (ქ. ცხ. II, 300, 7); *ესე ნესტან-დარეჯან* შათხიყა დადიანსა მანუხარს (ქ. ცხ. II, 370,

11); ხოლო ესე სტეფანოზ იყო ერწმუნო (ქ. ცხ. I, 222, 14); და შეუიარაღი ესე რვე კთოლიად (ქ. ცხ. I, 58, 11); ესე მორვან იყო კაცო ქველ (იქვე, 30, 22); ესე აღიქმანდრე გამოხდა ქვეყანასა ხაჭურანეთისაჲს (იქვე, 17, 3); მოკუდა ესე ვეარვეარე (ქ. ცხ. IV, 702, 5); ხოლო ესე ვიორგი ვუყლი ვოველისა მამულისა და ხაჭურასა თვისა (ქ. ცხ. I, 284, 3); ესე ღანგ თემუთ იყო გუარად მანკიზი (ქ. ცხ. II, 326, 19)..

ხოლო ესე არმაკ მეფე იყო დელით არმაკუნასი და მამით ნეპროთასი (ქ. ცხ. I, 33, 9); მოკუდა ესე გურგენ მეფეთ-მეფე (ქ. ცხ. 700, 3); ხოლო ესე დავით კურაპალატო იყო არმ.. (ქ. ცხ. I, 271, 8); ესე მეფე დუარხაძე იყო კაცო შუენიერი (ქ. ცხ. II, 395, 13); ხოლო ესე მეფენი არმა ზულ და აზორე იყვნებ კაცნი შქენნი და შემპროთებელნი (ქ. ცხ. I, 451, 4); ესე წმინდა ნინო, მოძღუარო ქართლისა, მათვან იშუა რდუნ შხოლოდ (ქ. ცხ. I, 76, 3)..

მოთხრ. ბრ.: ამან დავით დაიპერა ხაჭაროველო (ქ. ცხ. IV, 240, 11); ამან ღანგ-თემუთ ესოფენნი მორსოტი ქნა (ქ. ცხ. IV, 452, 17); ამან მორშირან გამოათხოვა განას (ქ. ცხ. II, 128, 1); ამან სტეფანოზ დასუა ბართლომე კათალიკოსად (ქ. ცხ. I, 222, 14); ამანვე არხილ დასუა ეპისკოპოსი (იქვე, 142, 5); ამან რვე მოვეანა ცალი ხაჭურანეთი (იქვე, 58, 2); ამან ფარხავაზ მოხლედა ქალაქი მეტეთი მტკაცად (იქვე, 25, 6); და ამან ბაგრატ კურაპალატმან მოაყვარა აღარენი (ქ. ცხ. I, 382, 12); და იმეფი კთოლიად ამან დავით მეფემან (ქ. ცხ. II, 339, 15); ამან ბაკურ მეფემან წარე ზენა მოციოქელი (ქ. ცხ. I, 211, 18)..

აქვე გვხვდება საკუთარი სახელის შეთანხმება ნაწევრიან ბრუნვაში ახალი ქართულის მსაზღვრულ-საზღვრულის მიჯნებად, მაგალითად: ამან აღიქმანდრემ იხილა (ქ. ცხ. IV, 809, 9); ამან ვიორგემ მოიწყო იმურეთი (იქვე, 815, 13); ამან ვიორგემ დასუა კათალიკოსად ელოოზ (ქ. ცხ. IV, 266, 1); ამანვე ერუმ (=მურვან ერუმ – ლ. კ.) შუიპერა და აწამა წმინდა დავით და კანსტანტინე (ქ. ცხ. I, 235, 14)..

გვაქვს ბრუნვაში შეუთანხმებლობაც ესე ნიაფორმან აუწეა პატრიარქა (ქ. ცხ. IV, 74, 29).

მიც. ბრ.: ამან ბაბტომ მეფესა არა ესუი იუ (ქ. ცხ. I, 32, 9); ამან მორდატბ დავეფრა ამ მისი დანი (იქვე, 205, 13); ამან გუარამშ მონცია კოსარმან კურაპალატობა (იქვე, 218, 7); ხოლო ამან ადვიტის ესხნებ ორნი ძენი (იქვე, 42, 18); ხოლო ამან შაბაზხ ხადავდა დაპერობი ხაჭაროველისა (ქ. ცხ. II, 382, 22); ამან აბაღახ წინაშე წარვიდა მეფე დავით (ქ. ცხ. II, 254, 13)..

გვხვდება ნაწევრის ახლებურად გამობრტყეულა ბრუნების შემთხვევები: *და ამი კანტანტანებს ქელით ვაჟე ზენა ხელათ* (ქ. ცხ. II, 382, 25); *ხოლო ამი ხინეთ-ვაენთა ცოდნოთა მრავალთა ვინსეს* (იქვე, 163, 4); *ამ ზეესს მოუწოლი მუყუანს დავით* (ქ. ცხ. IV, 701, 8).

ნათ. ბრ. საქაც გვხვდება ნათესაობითი სრულწმინდათა და თანხმოვანსოკვეთლი ბრუნების ნიშნით შეთანხმებული ნაწევრის გამოყენების შესახებები: *ამის ფარსმანის მეფობასი მოვიდეს ხაბანნი* (ქ. ცხ. I, 206, 8); *ამის გუანტაბ დელოფლოსი მხინდრ უნდა მესკუპრება ვაქურს* (ქ. ცხ. II, 238, 1); *ამის არსილის ზე ვარდაიკვალრეს ლინი ვანსკობოსნი* (ქ. ცხ. I, 142, 14); *ვარდაიკვალა ძე ამის აფარნახები* (იქვე, 266, 19); *ამი ვანობგეთისა მამულხა ჩუვეთა დანე-თემურ* (ქ. ცხ. II, 463, 5); *ამი თანათანისხა იქვეან* (ქ. ცხ. II, 353, 7); *ამი ვანტანტანთ ახული ზადე ვინთავის ძის ზურაძითისთის თხოველი აყო* (იქვე, 434, 20); *ამი ძაგრატის გამუყუებამლე* (ქ. ცხ. I, 283, 1); *ამ აღუყანადრეს მეფობა* (ქ. ცხ. IV, 294, 13); *ამ ვითრეს ხიკვალთის ქართლიკონი* (იქვე, 294, 18).

ამგვარად, „ქართლის ცხოვრებაში“ წარმოდგენილი ნაწევრის გამოყენების წესი არც მოვლად ძველია და არც იმგვარი გადმოხანაშთა, როგორც ახლდ ქართულში გვაქვს (ემატათ, მე-19 საუკუნის ქართულ მწერლობაში) აქ ძველი ქართულის ახალიგვარი შემთხვევების გვერდით დასტურდება თითქმის მწყობრი სისტემა ნაწევრის დართვისა საკუთარ სახელზე, თანაც ყოველთვის პრეპოზიციურად. საკუთარ სახელთან ნაწევრის პოსტპოზიციურად გამოყენების ნაჩახი ძველ ქართულშიცაა შენიშნული [შენკელი, 1956, 100], მაგრამ ეს მოვლენა შესაშინვედ განვითარებულია საშუალ ქართულში. ჩვენს ძველებში ნაწევრის გამოყენების სისტორე და წესი იმგვარია, რომ ძნელია ის განჩახზღვროთ როგორც ახალი ქართული. აქ მხოლოდ ნაჩახის სახე თუ აქვს მახზღვრული ნაცვალსახელის პრეპოზიციურად იმგვარ გამოყენებას, როცა ის ბრუნებში უკვედელიდაა წარმოდგენილი. ამდენად გაჭირდება მისი შეყისება მხოლოდ გადმოხანშიად ძველი ქართულიდან, როგორც ეს მოცემული აქვს ი. იმნაიშვილს [იმნაიშვილი, 1936, 273]. სპეციალური ნაშრომი ებღენება ნაწევრისა და ჩვენებითი ნაცვალსახელის ბრუნებას საშუალ ქართულში [ბარამიძე, 1975, 164]. მიგვანჩია, რომ აქ განხილულ ძველებში ნაწევრის გამოყენებას გარკვეული თავისთავადობა ახასიათებს და ის არ მოხდეს აბხოლურურად ძველ წესს, მითუმეტეს – არც ახალს.

III. სახელთა წარმოქმნა

1. გეოგრაფიული სახელები წარმოიქმნება ტრადიციული საშუალებებით (-ეთ, სა-ო და სხვ.), მაგალითად: *შუბუსრა ქალაქი აფშილეთისა ცხუმში* (ქ. ცხ. I, 235, 5); *დაარბევს და ამხანავეს საფროსი* (იქვე, 316, 3); *შოფარს ყოვლი ხუნეთი და აფხა ზეთი, საფროსი, გურას სამოხადაქო, რაჭა თაკურთი და არევეთი* (ქ. ცხ. II, 49, 14). -ეთ სუფიქსი გამოიყენებულა არატომონიის საწარმოებლადაც. მაგ.: *დაღვს სეთანი ტახტი ვახტანგეთი, საფარო დავითიანი, რაშელი პოტყელი მოსფარისაბა განამზადი მტკიცეთ მუფესან ხადართ ვლიამ ხამყლოძელთად ზღეთი-ზღუამთი* (ქ. ცხ. II, 115, 23).

სწორად გეხვედება საქართველოს უცხოური დასახელება გიორგია სხვადასხვა ბრუნვის ფორმით ვახუშტი ბავრატონის წარმოშობი: *და იყო ყოველი გიორგია შერობასა შინა, შუვაბასა, ნადიმობასა და ნადორობასა* (ქ. ცხ. IV, 262, 25); *დაიბურა ყოველი გიორგია* (იქვე, 277, 2). შესაბამისად გამოიყენება ქართველის აღმნიშვნელი გიორგიელი: *ვარე ვკუნ-იქუნენ გიორგიელნი* (ქ. ცხ. IV, 269, 28); *შესაგრაბნა სპანი სრულთად გიორგიიბანი* (იქვე, 277, 18); *იძლიენენ გიორგიიბანი* (იქვე, 43, 14).

2. ხარისხის ფორმების წარმოებაში სპეციფიკურად შეიძლება წითყადლოს ის, რომ ცნობილი წარმოებულებით (უ-ე) იქმნება უფროსობითი ხარისხის ფორმები არა მარტო ზედსართავი, არამედ არსებითი სახელისგანაც. ეს მოვლენა შენიშნული აქვს „ქართლის ცხოვრების“ გამომცემელ მკვლევარს ს. ყაუხჩიშვილს [ქართლის ცხოვრება, 1955, 646]. მაგალითები: *მცხეთას უფროე იყო ბხუათა მთა* (ქ. ცხ. I, 8, 17); *მიმართა უფრობმან წყადმან მკვდიართა, რაშელთა იგი მაკი იყო უქალაქე* (იქვე, 238, 9).

აქაც გეხვედება უფროსობითი ხარისხის ისეთი წარმოება, როდესაც უ-ეს-ით წარმოქმნილ ფორმას თან ერთვის -გან თანდებულადანი ზღუნებითი ნაცვადსახელი. მაგ.: *ამისგან უსრულდება ქართლის ცხოვრება არსად იბუეებოდა* (ქ. ცხ. II, 539, 29). ეს წესი ფართოდ გამოიყენება საშუალო ქართულის მხატვრული თხზულებების ენაში და შეუჩაბამება დღევანდელ -ზე თანდებულადან სახედს კდეს ხარისხის ფორმიანი სახელი.

3. გეხვედება ცალკეული ხელოვნური თუ ინდივიდუალური წარმოების შემთხვევები სხვადასხვა შინაარსობრივ ჯგუფებში.

მხედველობაში გვაქვს ასეთი შემთხვევები (უმათერესად ხშირიათ „უკმობენ“ და მისით):

მოუწონდა იათხია ერთმანეთსა, რომელთა ქართულნი ნათხობით უკმობენ (ქ. ცხ. II, 184, 3); რომელსა მანთი ფერადისათვის უკმობით უკმობდეს (იქვე, 192, 4); გამოხნდა კაცი ვინმე საკურველი, რომელსა თუბთუნ გუარობით უკმობდეს (იქვე, 162, 6); ხანობით უკმობდეს ჯელმწიფებსა მათსა (იქვე, 160, 13); რომელსა ხანობით ვინა ვაენობით უკმობენ (იქვე, 160, 20); მერმე წავიდა საზამთროსა ადგილსა, რომელსა აწ ვარსაძღრობით და მუღანობით უკმობენ (იქვე, 240, 1); უკეთუ თუით მეფემან ახალისს უღო, რომელსა უფრობითუა უწოდეს (იქვე, 244, 5); მოვიდა კაცი დაბუბანლით, ვის მკველთა ვაენისა, რომელთა ვაფულობით უწოდდის (იქვე, 249, 22); ამის ხანაჭრელსა ხეცოცხლესა შინა თვისსა დაეფვა გურგენსი თისა მისისა ვითრვის და რომელსა დაშობითუა უწოდა (იქვე, 151, 3); ამისწული თვისა დავით, რომელი ამისა მისისავან, ვითრვისვან, ანდერობით შევედრებულ იყო და მის ადუზარდა, წარავლანა ვარულად ახელსა მისსა ხიფსა მისსა ხელჯანისა ვარდანის თანა საბერძნეთს (იქვე, 180, 3); უჯორხა და უწესათა მამულობით უფროს ვიდრე დაბრებით დავებონეს უფროსნი საგისკობოსანი, ვითარცა ავახკოთა (ქ. ცხ. I, 327, 2).

თანდ. + სახ. ბრ. და ამით მოერხისი ქვეყანა არს წილი ქართლისისი (ქ. ცხ. IV, 43, 17).

მოქმ. ბრ. + ხმნიზედა + სახ. ბრ. ებურა ყმავისწვალ-აქათა, კარისქვეს-აქათა, ვითრხიბორს-აქათა.. მხვრის ციხე და მის ზემოთა, წვდახის მთის-აქათა, ხეჯავახოს-აქათა.. (ქ. ცხ. II, 349, 6); მეყვსა დავითს ებურა სამყარის ქვემოთა, დიდო და დიდოს-ქვემოთა, ქვე ამარას-ქვემოთი (ქ. ცხ. II, 349, 5); ბერსენოა მქსინდა ვერასწვალს ქვემოთი კურსი ყოველი (ქ. ცხ. 146, 5).

მოქმედებით ბრუნვიან ხმნიზედას + მოთხრ. ბრ. ნიშ. მოუწია წუგომან რაზმისამან მარჯუენითმან (მთად) და მარცხენითმან (მტკურად) (ქ. ცხ. II, 70, 8).

აქ ისე როგორც სახელბითი ბრუნვის შემთხვევაში, შესაძლოა ხაქმე გვეჩინდეს ეწ. საჯარდნილი მსახურედის ბრუნვაში შეთანხმებასთან, მაგრამ მოყვანილი მაგალითები მათზე ხაინტერესია თავისი აგებულებით, რადგან ფაქტია პირველადი ხმნიზედების გაფორმება ირმაგი ბრუნვის ნიშნებით (მოქმედებითის -თ // -თ + სახელბითის -თ ან მოთხრობითის -მან).

არის შემთხვევა პირველადი ხმნიზედის გაფორმებისა მრავლობითი რიცხვისა და ბრუნვის ნიშნებით (აქა-ნი), რაც, ისე როგორც

სწილთ, ხაზგერეულთან ბრუნვისა და მოცხეში შეთანხმებისა გამოწვეულია:

ამისათვის ხანგრძლივი წყნის მოყვრა, რათამცა ექვსეზებ აქანი იყო ხანწიველნი სუფისა მის და მუჯულოვნისა (ქ. ცხ. I, 125, 5).

ახვევ შხაზგერეულის ფორმა აქვს მიღებული მართ მარზე წინდარბოული სწინისწინებით მიღებულ ფუძეს დამატებულ ბრუნვის ნიშნის ფორმას, მაგ.: ამს კახთა ბაქონთა მის ვამსა ებურა ვაბრ-მოღმათთა ღვკას მოთსა.. არაყვებ ვადმათთა ქვედმოზამქობ (ქ. ცხ. II, 348, 20)..

შხაზგერეულ სახელებიდან გამოიყენება ნაეთარბეთითარი სახელბითი სწინისხელებისა: ხრუღიად-ი, ანსხვათ-ი (ანსხვად-ი)

იგრანსა რა ხრუღიადო ბღეჯულობი აუბი, აუყარა ღვედაწუღით-აურთი აუბი (ქ. ცხ. II, 166, 4); ხაქარბეჯულობი ხრუღიადო მოძბოღვა (იქვე, 170, 5); მოახლეუებუდო იყო ხრუღიადო მისბოღვა ხამბაჯულობითყას უბამარბეჯულობისა სუფისა (იქვე, 171, 20); არცა დავებურა რამს და ხრუღიადო მუყობი (ქ. ცხ. IV, 6, 21); .. რამღვა ტრყუალუბით აჯუალს, რათა ვანობაღობს ხრუღიადო ქუჯენს მუჯენბურება (იქვე, 5, 3).. არ იგრანს მწროყელ და ანსხვათი კნსა კრბოთონეთი (ქ. ცხ. II, 211, 10); ვახკურდებს ანსხვათსა ამის ხაკურდულებისა სუღა ყოველაქმს-იათისა (ქ. ცხ. II, 256, 2); ვახკურდებს ყოველნი მხიღველნი ანსხვათისა ხაკურდობითყებ (იქვე, 238, 10).

ხანგრძობის ფორმებს მიღებული ბ ხმოვანფუძის საზოგადო სახელზე მწრ თანხებულებისა და ბრუნვის ნიშნების დართეთა, ხიღო თეთი სახელი -ებბ-ის დართეთი არ იქვეყს ხმოვანს, მაგალითები:

.. რამღენი ვითარ პარბეჯუღენი მოთემნი უბოლიენ მობრეჯუღე-ბისა ცაებობისა მის ვარკუღეთთა კრებულისა (ქ. ცხ. II, 118, 24); რამე-ღვა ადარბეჯუღა მუოღბა და მსია სუღა, დამბაწუღებულბინ დვარბორე-თა და მხაებრეჯუღა დმბობათამს (იქვე, 199, 22).. ებხეღება შეკვეცილი ხმოვნითაც: წარე ხაენის ბაქეთთა მხაებრეჯუღათა და მოხებდა და მხაებრეჯუღა იყო მოხებთთა ვმებრეჯუღათა (ქ. ცხ. II, 39, 17)..

IV. სწინის უღლებისა და წარმოქმნის თავისებურებანი

I. ეურადლების იქვეყს მესამე სუბიექტური პირის ნიშნის (ვწ წენ) ბუელი და ახალი ფორმების პარადიგლური გამოყენება მრავლობით მოცხეში. ვრთსა და იბივე, მუორე, ტომსი „ქართლის ცხოვრებისა“ მახლობელ კონტექსტებში გამოიყენება მოვობც: იქველი, იხე ახალი ვარიანტი S, პირის ნიშნისა, მაგალითები:

3. ქართული ენის კლასიკის შრომები

ს, -უნ: წავიდენ, მოვიდენ და დაიბანაკენ აღგეთხელა... დაიდენ და წარვიდენ (ქ. ცხ. II, 408, 1); მაშინდა დამაშურადლი ქართულნი ივლტოდენ და ვაიჭვენ (იქვე, 409, 4); ძლიერად იმობდენ (იქვე, 409, 5); აყინივე პატრონობდენ და უფროსობდენ ქართლსა (იქვე, 411, 2).

ს, -ენ: წარვიდენ და დადგენენ მუხრანს (ქ. ცხ. 405, 12); შემოვყარნენ კახნი ღართის კარზედა (იქვე, 405, 13); თათარნი კი დავირდნენ (იქვე, 405, 15); გამოიქცენ კახნი და კინდა და მკირვლი განვრნენ (იქვე, 405, 19); იფრნენ ხანსა რასმე მუხრანსა (იქვე, 405, 20); დადგენენ კირხა არაგვსასა (იქვე, 406, 16); მაშინ შევიარნენ ქართველნი (იქვე, 407, 1).

2. ასევე პარადღედურად გამოიყენება ძველი და ახალი მყოფადის ფორმები ერთსა და იმავე ფრაზაშიც, კი, მაგალითად:

აწვე მოვედ ზევნდა და იპყარ ხევული ზუენი და იყო ზუენ მივრ დიდად პატრუცრულ და საყურად და არცა წავაქდენ სამეფოსა შერსა და არცდა აღვიდუმ ხარკსა და მიიღო ზემ მივრ სხუაცა მრავალი ნიქი და ხაბობჯარი და იყობ უკურსხამდე შშეცობა შორის ზემსა და შორის შერსა და უკუვსაუ არა შორსოდ მეტნა, მოვაიქრო და ვყო სრულად უმკდრო ქვეყანა ვვე შერი (ქ. ცხ. II, 409, 1-5).

იმ გარემოების ახსნა, რომ უკვე მძლავრად ჩამოყალიბებული ასპექტის გამოხატვის ახალი სისტემის გვერდით ხშირია ძველი სისტემის ნიმუშებიც, შეხადლებულია, ერთი მხრივ, ენობრივი წყვეტის სიმყარით, მეორე მხრივ, მწერლის (ან გადაამწერის) ენობრივი მოზიციონი: „სოციერთი მწერალი თუ გადაამწერი არქაულ სისტემას ანიჭებდა უპირატესობას, სოცი კი ახადს – ცოცხალი ენისათვის დამახასიათებელს“ [იარჯველაძე, 1984, 505].

„ქართლის ცხოვრების“ ტექსტების მწერალთა, გადაამწერთა, რედაქციითა და ხელნაწერთა მრავალფეროვნება ამ თვალსაზრისით სრულად ბუნებრივი მოვლენია, ასევე გასაგებია ნაბეჭდ ტექსტში წარმოდგენილი სიტყვდეც.

3. „ქართლის ცხოვრების“ მდიდარ და მრავალფეროვან სმწერლექსიკაში საყურადღებოა ფორმები, რომელთაც მეტნაკლებად ხელდაყნური წარმოების იერი დაქრავით ასეთად მიგვაჩნია შემთხვევებდ

შეამყელობდელი თავარს შერდა ემთომვლომ (ქ. ცხ. II, 75, 6) არა ინება გამოდება ქველთაგან მის მკუდრისისთა, რომელსა იგი მეგრად და სურვილათ შემოემკრდა (-მკერდ'სე მიყრა, ჩაცხუტებინა ქ. ცხ. I, 100, 8); ქველთ-საქმარი მისი განყოლის და ვვოდენ უასი ვლახაკთა აქველ-საქმრის (ქ. ცხ. II, 81, 4); ნაწიოდ იმაშებრთეა მამამან ძისა სწორად აღზვევებულსა ძება დავითთანსა ზედა (ქ. ცხ. II, 14, 2); მერად

დამბადებულის განხორცა განცხადებან თუგვლითფრანკ ვარცხელ
(ქ. ცხ. II, 148, 11); ხოლთა მერსე ავთ ქვეშარბეგებ ამხანაგის: (ქ. ცხ. IV, 6, 29).

აღნიშნულ ხმნათა წარმოების ხერხები ხაერით ქართულთა, მაგრამ თუითონ ეს დეკლიკური ერთეულები დამახასიათებელი ხანს ძირითადად მოცემული ტექსტებისათვის.

კიდევ უფრო ორიგინალური ხმნური ფორმები აქვს შენიშნული ს. ვაუხნიშვილს ვახუშტი ბატონიშვილის „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“-ს ენაში, ოღონდ მკვლევარს ისინი A ხელნაწერის ორთოეპიურ თავისებურებად მიანიხი [ქართლის ცხოვრება, IV, 1973, 037]. ხვენი აზრით, ქვემოთმოყვანილი ფორმები ხმნური წარმოების თავისებურებათა ამსახველია საქმე ესება ნახახველარი ერთობრიანი საშუაღ-მოქმედებითი ხმნების წარმოებას წყვეტილში ცნობილი წარმოშობის *ა*- პრეფიქსის გარეშე, მაგალითად:

მეფა (=იმეფა): რაოდენისა გამეფაა და რაოდენ წელი მეფა, მუნვე წერდო არს (ქ. ცხ. IV, 6, 8); ხოლო ამან ჭემან დომეტრა მეფისამან დავით მეფა თარვე კეხის წებურ (იქვე, 165, 22); ესე ვარხარა 27 წლისა მეფე იქნა და აჲ წელი მეფა მშვიდობათ და უშეყოფელად (იქვე, 38, 4); მეფენი ბარტლამ და ქარლამ ი ს წელი მეფებ (IV, 63, 9).

მოაგრა (=იმთაგრა): კვარცხვარე აჲ წელი მოაგრა (ქ. ცხ. IV, 703, 29); ბაღურთ თ წელი მოაგრა (ქ. ცხ. IV, 704, 17); გაბრიელ კ წელი მოაგრა (558, 9).

ფაშა (=იფაშა): რაბტლამ ფაშა იმ წელი ფაშა (ქ. ცხ. IV, 727, 20); ახლან-ფაშა კ წელი ფაშა (729, 18).

4. აღხანიშნავთა სუვეერთი ხმნის რომელიმე გეარის ან ქვევის ფორმის განსოვადება და თავისებური სტრუქტურული ვლფერთი გამოყენება საშუალო ქართულის მეკლებში ხაერთოდ, კერძოდ, „ქართლის ცხოვრებაშიც“. მაგალითად, სისტემატურად იხმარება *ა*-ნიანი ვნებითის ფორმებ: მოიკლა (=მოკლულ იქნა); მუნბტვობით მოიკლა კეროცე (ქ. ცხ. I, 297, 7); მოიკლა სულტანი კაცისა ვიხვანსე (იქვე 314, 16); ბეგნი მოიკლა (ქ. ცხ. II, 165, 4); შალვა წარბეგინა (=წარბეგნილ იქნა) სულტან ვალდოვანსა წინაშე (იქვე, 170, 23); იქამა (=წამებულ იქნა); წინდა ვიორგი კახაღვკელი იქამა კრისტესთვს (ქ. ცხ. I, 72, 8).

დაიბანაკა (=დაბანაკა, ასეა ბეულ ქართულშიც) არეთა ობრქანათა (ქ. ცხ. I, 234, 8); დაიბანაკა პეტროტან (იქვე, 238, 14); დაიბანაკებ ვერეთ მახლობელად ერთმანეთისა (იქვე 34, 1). არა დაიდუმა (=დაიდუმდა) მხეაერმან ზენამან (ქ. ცხ. II, 239, 24).

არცა შეიშინა (=შეშინდა) რისხვისაგან დაშინდა (იქვე, 430, 5);
აღდეკებოდა (=აღდადეგა) ქვეყანა ესე (ქ. ცხ. 293, 3);
ზნა „გამორჯევა“ იქსამე პირის ფორმით გამოიხატება უზარმაზრობით – **გაემარჯევა** (=გამომარჯევა; უფრო ზუსტად – „გაუმარჯევა“); **მოუმარათა** ღმერთთან ქვალი და **გაემარჯევა** (=გამომარჯევა) (ქ. ცხ. II, 360, 11); **გაემარჯევა** ბაქონს თვითურა ხს (იქვე, 400, 17); **ათაძეგა** და **მესხთ გაემარჯევა** (იქვე, 481, 27); **მუდამ** ბარათთანთა და **თბილის-მარჯელთა გაემარჯევის** (იქვე, 484, 25)..

სამაგისთ ქვეყის ფორმით გამოიყენება საბრყინო (ხეივანდღერს) ძირის ფუძეებით, მაგალითად: **საურსმე შეიკობა** ღურბუჯეთოცა და **წარმოემართა ქართველთა ზედა** (ქ. ცხ. I, 28, 2); **შეიყარა** მან ხს თუხი და **წარვილა** მათ ზედა (ქ. ცხ. II, 309, 17); **შემოყარა** ხს ქართლთა (იქვე, 373, 3); **შეიყარე** ვარს, წავა დაესხა თუხა, **ათვორაძე** მისი ცოლ-შვილი და **საქონელი** (ქ. ცხ. II, 403, 5); **დავდა** კარსა და **მისი მიმღუომი ქვეყანა მოვეფრება** ახალციხელთაგან (იქვე, 273, 4)..

სახეობის ქვეყის ფორმით გამოიყენება **ზნა დაუმბობდა**, რაც ნიშნავს შეწუხდა, ეწეხა; **რავამ** ცნა ესე დავთა **კურაპლატმან დაუმბობდა** ფროად; **ესმა ვარსეი** მუყესა **დაუმბობდა** წადება კახეთსა (ქ. ცხ. IV, 135, 30); **ამის მკნობს** მუყესა **კანსტანტინეს დაუმბობდა** მაწყველა სპათა (იქვე, 391, 5); **მა შინ**, რა ხეცა ქობწალი, **დაუმბობდა** დავად (ქ. ცხ. 389, 19); **ვითარეცა** ესმა მუყესა ადება ციხისა, **დაუმბობდა** (იქვე, 485, 1) და სხვ. მრ.

ახვევ; **დაუმარცხდა** (=დამარცხდა); **დაუმარცხდა** მის დავსა მიუყარა (ქ. ცხ. II, 412, 4).. **ქეშსართე** სუბიექტი აქაც ბუნდობლია.
 5. **გვხვდება** მიმღუობის რამდენიმე უჩვეულო ფორმა, მაგ:

საზრდო (=გახაზრდელი) და **მისენეს** შეიგინა ვარს **ზ-მაქორისნი** **საზრდოდ** (ქ. ცხ. I, 137, 10); **მითხოვა** მეფისაგან **საზრდოდ** საურ-მაგ **სასასტუმან ვახტანგ დავითა ევდრებითა**, **ხოლო** მაინოცა **მუყუ** მან და **მიხეცა** მუ მისი **ვახტანგ საურსმე** **სა** **სასასტუმან** **საზრდოდ** (იქვე, 143, 13) – **შდრ** ბე ქართ. **საზრდელი**, **საზრდო** – „რუიკი“, „საქმელი“, „საგზადი“, „მოღუაწება“, „სარსი“, „საჯვები“ (ი. აბულაძე, ბე ქართ. ენ. ლექს.).

რისხვეული (=განრისხებული): **ამისთვის** **რისხვეული** საურსხ **ფელქოდა** ხუარასანს (ქ. ცხ. II, 301, 13);

ბრძობელი (=ხაბრძობელი): **მესი** **მოკლა**, **ძლიერად** **ბრძობელი** (ქ. ცხ. II, 165, 4); **ჯონოს** **აქსნა** რა **ბრძობელი** **თათართაგან**, **მოქწოდა** სპათა თუხთა (იქვე, 168, 16);

წოდებდა (=წოდებულა): *მათეასი ვანსე მუყუთა მანათლესაჲს*
წოდებლი ვახტანგ (ქ. ცხ. IV, 835, 5);

მეშუთაჲ (=მშუთაჲრეჲ) *კარმა იყო ესე ყუარყუარე ქვამლა-*
ლა, დიდუბისმთეყარე, მურმნელა და მეშუთაჲ (ქ. ცხ. IV, 704, 3);

მატყე (=მოქსელა): *არაჲდ მისმნეს სრულად, რამეთუ ვერ განე-*
რა მატყეჲცა ურთა და აღადგო აღადგო მათი (ქ. ცხ. IV, 266, 26).

V. უღებურება

1. ზნისზედა

საშუაღ ქართულში ხაერთად, ვერხუღ „ქართლის ცხოვრება-
შიც“ ინტენსიურად ახმარება აფგილის ზნისზედად ხიტყვა, რომელ-
იც მიღებულა **მართ-** ძართოადი ნაწილსა და სხვადასხვა ზნისწინ-
სადაცან აღმართ, აღმართო, ვაღმართ, ვამოღმართ, მოღმართ, მოღმართ,
შეღმართ, ხაღმართ, წაღმართ... (სხვაგის დუქსიკური ერთეულები არა
ახეთი მისმტაბით, ცნობილია ძვედ ქართულშიც); მაგადლოებო:

ხელა ჭურეთი და კახეთა, სომხათა და ქრთლო, და აღმართ
კარნე ქალაქამოს (ქ. ცხ. II, 190, 19); *აწუგს დარუბანლოთ აღმართათ*
(ქ. ცხ. II, 186, 8); *დამახეთი და აღადამათეან ამოღმართ* (ქ. ცხ. I, 340,
17); *და მუყობდა ერსეთ მისან მესეთთა ვაღმართ ქრთლოს* (ქ. ცხ.
I, 65, 22); *რამელ არს ხუნანს ვამართებთ* (იქვე, 199, 4); *ამათ მისათ*
დას. ჭურეს არქ. ანუეთთ ვამოღმართ ყოველთა დღეთა (ქ. ცხ. I, 263, 18);
ამის ვამოღმართებთ ხაქრთა არს წახეთო (ქ. ცხ. IV, 237, 6); *არაყის*
ძრთოღოს მღღმართ (ქ. ცხ. II, 104, 7); *აღადგეს მკური თქვენ ზედა და*
მოღმართ ვერსთადეს (ქ. ცხ. I, 49, 14); *მოუწერა ძარკამანოს*
პრადროსისა, უწმო შეღმართ (იქვე, 293, 5); *საბრსათა დათბარაყს ცხუ*
ნის ტურეთთეან ხაღმართ (ქ. ცხ. I, 179, 21); *დაადგო ქართლი და*
მამმართა ხაღმართ (ქ. ცხ. II, 22, 17)..

2. თანდებულა

დამსახისათებელია საშუაღი ქართულსათვის სხეციციკური
უღამ (აღადმე) თანდებულის ხშირი გამოყენება. მაგადლოებო:

მა მინ ერთისა დიდისა ხუდარდაღამენ ფიქარი ერთი წამოვადეთ
ესე დავათ დიდოეთთადმე ჩამოყვანენ (ქ. ცხ. II, 348, 17); *ხელა ვართ-*
ვა მუყე რაქიღამ იღოშ, რაღამიღამ გურთაბ, გურთიღამ მიუდას სამ
ცხეს და დავთა რაშორას, მუნთიღამ წარმთაღელსა სამი თუნო (ქ. ცხ.
IV, 266, 5)..

ზედა აღნიშნოს ერთი მიქმედებათბრუნეიანი სიტყვის (ძლით
 «ძლი-თ») გამოყენება საშუაელ ქართულში არა მხოლოდ ანსებთ სიტყ-
 ლად, არამედ უნიზუდადაც («დეგანდელ „ძლიც“») და თანდებულა-
 დაც ნათესაობითის ფორმას ხიტყვასთან («დეგანდელ „გამო“-ს)
 ძლით მიგვანხია თანდებულად («გამო»):

უკალოებთხა ძლით ვერ დახუდეს დალოცვასა მუყისა დავთა-
 სახა (ქ. ცხ. II, 180, 21); ხილთა მიჯთა მუყობა კანსტანტინე პოშმო-
 ვებთხა ძლით (იქვე, 295, 18); და ამის ძლით ყთოდეს უყოფდა სიანის
 ცოლი ვუანტან (იქვე, 244, 18); მუ ამის ძლით მოველ წინა მუ თქვენსა,
 რათა გამოკათხთა (იქვე, 217, 6) და სხვ.

ძლით უნიზუდის როდში («ძლიც»):

და ვსრეთ ძლით არწუნეს (ქ. ცხ. II, 241, 10); მზადანი ხიტყლთ-
 ვანნი მიხრნეს თათართა, რომელ მკორცხილთა ძლით განკრნეს (იქვე,
 241, 21); იდეა უქმრად, უბრავად, ხულოთა აღმომუშეინჯული და მოთცა
 ძლით (იქვე, 255, 20); ვსრეთ შუადეს ჯაღატად ველთა ზედა მქონდებ-
 ლი და ძლით მოვიდა ცნობად (იქვე, 257, 5); ზედა დავსხნეს ქუთათის
 აძინოსა შინა მუოყესა და ძლით შეესწრა ცხენსა, ვრათთა კაძითა
 მარეთ ივლტავდა (იქვე, 69, 8).

3. ნაწილაკი

საშუაელი ქართულის სხვა ძველებში შევნიშნეთ და აქაც და-
 დისტურდა ერთი რთული აგებულების სიტყვა ანუ-მე (ანუ-მე = კო-
 შორს + ნაწილაკი), რომელიც ცალკე მდგომ ნაწილაკად მიგვანხია
 და, ხეენი აზრით, აღნიშნავს დეგანდელ „იქებ“-ს მაკადითებთ
 ზრახვა ყვეს ძუძინა წადმართთხა და მოყვანა ქმრისა, რომლითათვის
 ქაქია თუძეა ვოყიდიეთ გამო ემართა და ვოდლათთა ვოყისა, ანუ-
 მე ვაქმედ წოდებულთა ვლანთა ხიტყლისა დათხუვისა, ანუ-მე ვაქრ-
 ნი მიჯნურთა ცოფ-ქმნილთანი (ქ. ცხ. II, 35, 15); ანუ-მე უფროს არს
 აქამ მუფთ იხრავლისა, მუფთხა ქრისტიანეთასა, რომელთა ვტყვეს ვსათა
 (ქ. ცხ. I, 166, 16).

ანუ-მე არ არის დაფიქსირებული საბას, ნ. ნუბინიშვილის, ი. აბ-
 ულადის დექსიკონებში, არ აღნიშნდა ის არც „ქართულის ცხოვრებ-
 ის“ დექსიკონებში, არც ქველ-ში.

VI. სინტაქსური ფაქტები

ყურადღების იქცევს რამდენიმე უწინ სინტაქსური კონსტრუქ-
 ცდა, რომლებიც გავრცელებულია საშუაელ ქართულში და კრძიოდ
 ხეენს ისტორიულ ქრონიკებშიც.

(1) ხმნა „დადგმა“, რომელიც ძველ ქართულში ნიშნავდა „დადგმა“, „დადგმა“, „დასხმა“... „დამტკიცება“, „ეგრესის დაპყრობა“, „დასაქმობა“, „შეღწეობა“, „გაჩერება“... (იხილ. აბუღაძე), არ გვხვდება სამხატვრო, ხელოვნების ან ლიტერატურის დარგებში. ამ ტერმინის გამოყენება ხდება მხოლოდ უცხოურ ენებში - „დადგნობა (დავიდგნობ, დავედგნობ) გაბეჭდა, კეთობა“, ხშირად ამ უცხოურ ენებში ნიშნავდა გამოყენება აღნიშნული ხმნა (ხშირად ნ-ს გარეშე) მოვედ საშუალო ქართულში, კერძოდ „ქართლის ცხოვრებაშიც“ ხშირად გაუჩინარებული სიტყვებით და შეუფერებელი ბრუნვების ფორმით (შეახხრობითი სხედობითის ნაცვლად და ა. შ.), მაგალითები:

ვედარს დაუფებოდეს ძობილათა ძლიერათა (ქ. ცხ. I, 306, 18); და მან კერძოთი ძიარა, რომელთა ვერ დაუფობს ხმნაგებობან საქურვლობან (იქვე 36, 2); აბიხდა ვერვინ დადგუნეს ძობილათა შინა (იქვე 152, 5); რომელთა ნაკრავსა ვერამან საქურვლობან დაუფუნობს (ქ. ცხ. II, 158, 10); რათავან დაეწყო შქედრობად, ვერვინ დადგუნეს ძიხარა ძობილათა შინა (ქ. ცხ. I, 154, 6); ვითარ ძიხარეს, რამეთუ ვერ დაუფებოდეს, დაეფობს დამე და ვარდასხევენეს (ქ. ცხ. I, 26, 33); შედგა უადლონ ცოტეთა შეგართა და ვერ დაუფუნა, გამოიყენეს და დაასაქმირეს იფრეა (იქვე 317, 6) და სხვ. შრ.

(2) შერობხნა (შან მას) - ასეთი ნაკლები კონსტრუქცია უჩანს ამ ხმნას სოციურ კონტექსტში და მისი ფუნქცია გატარებული ნახს დღევანდელ „შემოსწერა“ (იგი მას) ხთან. მაგ: ხოდო შეფებან ვარავან შერობხნა რახინამეზგია წელვკობეს ძაქთან და მოუბუნა მამვლინ (ქ. ცხ. IV, 825, 21).

(3) ამხიღა (შან მას იხ) = ამხიღა (შან იხ მასთან) = უთხრა (შან მას იხ).

აქა დეობინა შინა შემოუბნეს ვანდვომლობა შეფებინათა ვითრევი შეფებინა მოდალატენო, რათა მოკლან იგი და ტარეულნივე თესნა ხოდო ხენა ვსე არათამ შედგენილემ და ამხიღა შეფებინა ვოველივე არამდე შეფებინ არა არწმუნა (ქ. ცხ. IV, 287, 1).

(4) მოცადონ (შათ იგი) = მოუცადონ შათ მას. მაგალითი: ხოდო გუამო ცრმინა ვითრევის დაახევენეს სუდარხა ხონინას, რათა მოცადონ შეფე (= მოუცადათ შეფისათვის, დალოდებოდნეს შეფეს) (ქ. ცხ. II, 256, 29).

აქ არ შეფეხებით სხვაგვარ ხინტაქსურ კონსტრუქციებს: მსაზღვრედ-საზღვრედის ან ხმნისა და სხედის ურთიერთობებს, არც სოციურთი შეხატეუბის ან წინადადების აგებულებას.

VII. სტილური მოვლენები

(1) „ქართლის ცხოვრების“ ტექსტებისათვის დამახასიათებელია აბზაცებისა და წინადადებების დაწყება თითქოსდა უწყენტკოთ კავშირებით ან მასთან გათანაბრებული სიტყვებით: და, ხოლო, და კვალად, კვალად, არამედ, მაშინ, მერმე, მერმე კვალად, კვალად ამისა, რამეთუ, ამასვე ვამსა, შემდგომად... სამეცნიერო ლიტერატურაში ცნობილი და გაჩინალი ხებულა „და“ კავშირი და სხვა მიერთებითა უწყენტკოთ გამოყენებული კავშირები [დანიელა, 1979; ძიძგური, 1973; კვაძაძე, 1966; კიხიძე, 1969 და სხვ.] აღნიშნულია, რომ დღესაც გამოიყენება ან მიერთებითა უწყენტკოთ შემდეგი მავრობებული და მიქვემდებარებული კავშირები: და, მაგრამ, კი, რომ, აგრეთვე ასეთი სიტყვები: ბოლოს, ამის შემდეგ, მაშინ და სხვ., რომლებსაც სპეციალური მიერთებითი კავშირები შეიძლება ეწოდოს“ [ვ. სერგია, 1989, 155].

მაგალითები:

და მიუღია იმავე თქმულას ხაყვეასა ზედა მუყვე სუმონს (ქ. ცხ. I, 373, 8) და გაემორჯუა მუყვეს სუმონს და ავადოლი აღუქსანდრე და კახნი თავადნი ხელ ერადობრად ქედრ დარსს მუყვეს სუმონს და წარმოუდგა გამორჯეებული მუყვე სუმონს... და მუნ დააფუქსი კახნი... და მისეა ხელათუბი... და მაშინ კვალად შეუბერს სს თენა და აქმნი ბრძოლა ძლიერა და გამოუფა ხანი და დაითერს დორსე... და ხანს რაოდენსამე უკანი გამოუფა და დადგი ტაძაქმელასი (იქვე, 374, 4)... და დაედა ვლოოს და მოკედალი ვლოოს და დაედა კათალიკოსი თედორე და მოკედა კათალიკოსი თედორე და დაედა კათალიკოსი შოს და ამან მუყვესან ქარდაიმეჯა სხუათა მუყვეთა ხაქართვედლოსთა... (ქ. ცხ. II, 473, 7-10).

ხოლო მანესარ დადთანს მუყვე ზენს კაცი (ქ. ცხ. II, 377, 1); ხოლო მუყვეს სუმონს მუყა ორი რმეული ცხენი (იქვე, 371, 8); ხოლო ესე ყოველივე ხნე და საქეთელი მისი უწყოთა (იქვე, 377, 13) და სხვ. მრ.

სხვა მაგალითებს აღარ მოვიყვანო. თუ ძველი ქართულისათვის ფართოდ დამახასიათებელი ეს მოვლენა აახსენებ უმეტესწილად თარგმნილი ლიტერატურის გადღენით, შემდგომი პერიოდის (სამუდამი ქართულის) ორიგინალური ისტორიული თხზულებების მიმართ ამავე მიზეზს ვერ ეფარაულებთ. აქ აღბათ უყვით ლიტერატურული ტარდიციის ერთგულებასთან გვაქვს საქმე.

(2) ხშირად გვხვდება რიცხვის დასახელება ძველქართული წესით და იქვე მოცემული ახსნა ახალი ქართულის კვადრისაზე მაგალითად: შეკრბა კაცი ორმოცი ბევრი, რომედ არს ოთხანი ათასი (ქ. ცხ.

II, 92, 17); *შეკრბა კაცი რახმზეთ ბუერა რაძელ არს რეჟანს-პაპის* (იქვე, 132, 17)...

(3) ქაღის, ღვედოყდის მიმართ მსახურულად გამოიყენება სიტყვა „ბატონი“ (ჯერ არ ჩანს „ქაღბატონი“). მაგალითად: *ამბეჟ წელსი მოცეცელი ბატონი ღვედოყდელი გღუნე* (ქ. ცხ. II, 487, 15); *მის გამსი მაცეცელიყო ბატონი ღვედოყდელი ზორაშან* (იქვე, 433, 1)...

(4) რელიგიური ხელმძღვანელების (ჯერის და ხატის) მიმართ ისეთი ხმა-შემახმენელი გამოიყენება, როგორაც ხელეწიო ხატის მიმართ, მაგ.: *მოყვანეთ ჯვარი და წარუბღუართ* (ქ. ცხ. I, 179, 19); *და მოყვანა ჭერზე მღვდელის ჯვარი* (იქვე, 173, 19); *და მოყვანებინა ჯვარი იგი წმიდისა ნინისი* (იქვე, 130, 10); *გარნა წახსუნა აჩუგობს ღვთისმშობელი* (= ხატი) *ცახუჯუარს* (ქ. ცხ. IV, 715, 11) და სხვ. შრ.

(5) „ქართლის ცხოვრების“ თხზულებებში გამოიყენება ცნობილი ფრთიანი გამოთქმები: *პირველხავე სიტყუასა მოვიდეთ* (უწინშენელი სახეცვლილებებით); *უშიში, ვითარცა უხორცო*... ძალა აღმართს ხნავს; *მსგავსი მსგავსთან განისვენებს* და სხვ.

მაგალითები: *არამელ პირველხავე სიტყუასა მოვიდეთ* (ქ. ცხ. II, 480, 8); *და ლეენ პირველხავე სიტყუასა წარუბღუეთ* (ქ. ცხ. II, 115, 20); *ხოლო ლეენ პირველივე სიტყუა მოვიჭყნოთ* (იქვე, 225, 17); *ხოლო ლეენ პირველთა სიტყუასა აღვიდეთ* (იქვე, 205, 18); *აქ მოვიდტოდეთ პირველხავე სიტყუასა ზელი* (იქვე, 428, 27); *ხოლო ლეენ და შოთაშელთა სიტყუასა მიმართ აღვიდეთ* (იქვე, 198, 15)...

დამახასიათებელია აგრეთვე გამოთქმა: *ვითარ ქუეშორც სიტყუასან ცხადუობ* (ქ. ცხ. II, 300, 5).

ჩანს, ქართულ შერდებს (მაგ., ქ. გამსახურდიას) მისწინდით და იყენებდნენ კიდევ ასეთ შედარებას – *უშიში ვითარცა უკორცო*, მაგ.: *ამაყან და უშიში ვიყლითურთ ვითარცა უკორცო* (ქ. ცხ. I, 285, 3); *უშიში იყო ვითარცა უკორცო* (იქვე, 152, 14); *ფარსმან ქუელი იყო კაცი კეთილი და უხუარ მამონტყველი ასაკათა შევნიერა ტართა დიდი და ძლიერი მქნე მხედარი და შემსრთებელი პრბოდასა, უშიში ვითარცა უკორცო* (იქვე, 51, 5).

ბოძულარულია გამოთქმები: *არა უწყო რამეთუ ძალი ჭნავს აღმართბა?* (ქ. ცხ. IV, 709, 25); *მსგავსმან განსხუნა მსგავსისა თანა* (ქ. ცხ. II, 377, 8)...

(6) ხმა „იქორწინა“ გამოიყენება იპიპირიანი, გარდამიცილი, ხათაყისო ქვეყის ფირმით და უდრის დღეუანდელ „შერთო“-ს, ხოლო „აქორწინა“ – ნეიტრალურ სამიპირიან „შერთო“-ს. მაგალითები: *და ვითარ უკოდოთ იყო მეფე იქორწინა ცოლი სახელით ვიყენ* (ქ. ცხ. 251, 3); *ხოლელ შეყვანა და ასული თვის აქორწინა* (იქვე, 229, 1);

(7) ჩვენი ძეგლებში „ვტრფივდა“ ნიშნავს „მოეწონა“, რასაც ადრესტურებს შეჰმდევი ფრაზები: გამოხატეს ხატი მისი და მოარბუჯს სისართსა რომელმაც იხილა ვტრფივდა და განაწესა ქობჩილო (ქ. ცხ. IV, 18); ხოლო ჰყა თავადსა მას ვხარაბ ასული შუენხვრო და რა ხენა ტემან ღანგ-თემურისმან აძუბეჭორ ვტრფივდა იგი და სახოვა ცოლად (ქ. ცხ. II, 468, 4); ამას ვამსა შანა მოვიდა ვდანი ფრანცისა, რამეთუ შუეს ერთთ შიული კობრისა და მოარბუჯს ივოჯა ღანგ-თემურს ვტრფივდა და შუეწყოლა შუენხვრება და ხაქაძვეც მისი და მისევა სამოხვარი და ხამუყუცო ხამოხელი და ვარუტევა თუხსა სამოხვარა (იქვე, 344, 16)...

(8) იხე როგორც ხელხურ ზღაპრებსა და საშუაელი ქართულის მხატვრულ თხზულებებში, ამავე ხანების ისტორიულ ნაწერებშიც ხშირად გამოიყენება ხმნა „ამრთანა“, რაც ნიშნავს: „ინება, იხურვა“. მაგალითად: ამრთანა ღმერთმან და ვაიქეჩნეს დადთანა იდი შარნი (ქ. ცხ. II, 476, 16); ამრთანა ღმერთმან და მოსხეს მშულობათ (იქვე, 483, 24); ამრთანა ღმერთმან ესე ვაემარუჯათ, რამე ვრათსა ქართუელსა გან ასი და ორასი მოივლა (იქვე, 483, 7); ამას ზევა ამრთანა ღმერთმან და წყადობათ მიხედნა ძარბათანსა მოქორეებასა (იქვე, 485, 31)...

ჩვეულებრივ ამ ხმნის სუბიექტი მუდამ ღმერთია.

(9) ხმნა „დაპატყება“ ძველი და ახალი ქართულისაგან განსხვავებული მნიშვნელობით გამოიყენება მიუღ საშუაელ ქართულში და ნიშნავს რისამე შეთავაზებას, ახე, მაგალითად: ხოლო დაპატყევს ხეული მამსდისა ძიძინა ხეურთუ, ხ ნადოყაშვილია და შიღვას და ელაიზბარს (ქ. ცხ. II, 439, 15); და რა მოყვინა აქრაყს მამონ დაპატყვა ხეული (იქვე, 396, 7); ვამოვ ზავნა კაცო ხონოქარმან და დაპატყევს ხეული მამსდისა ცოლია რაიხტომ ვა მისასა (იქვე, 427, 8); რაოდენსეცა შვიტორნა კაცინა ქრისტიაანენა დაპატყვა ხეული მამსდისა (იქვე, 331, 31)...

(10) „ქართლის ცხოვრების“ ტექსტები შეიცავენ მრავალ მხატვრულ შედარებას, ეპითეტებს, მეტაფორებს, გამჟღავნებებს, სენტენციურ გამონათქმებს და სხვ. მაგალითები:

მა შინ ყოცხად მეტყვენს ქართულნი, ვათარცა ცუცხელი თივთა (ქ. ცხ. II, 462, 1); აღესრულა ღონს იგი და ვოლიათო ვოლიათო (იქვე, 17, 20); ხეცმლა და იცემებოდა, სრვიდა და იხროდებოდა (იქვე, 457, 13); იშვეებოდა ხეულითა და ვანიხვრებოდა შურითა (იქვე, 457, 13); უხწრობდა ბერი ყრმასა და ყრმა ბერსა, პატრონი ემასა და ემ პატრონსა (იქვე, 40, 3); და მას ვამსა ნაცვალი მეტურტელთა უხეჯესოსა, ხეულოთა მარბაროზი და ქვეითა ტარტაროზი... (იქვე, 48, 10); არა ძალიხად ზემოსად მინდობად ვარ არამეუ მოწყალებისა შერისად (ვახტანგ ეორგანისლის ედარება ღვთისადმი (ქ. ცხ. I, 153, 5) და სხვ.

შაბერუღად ძლიერ ყრახებს შორის გეხედება უწყესსმენლო
წინადადებებოც, მაგალითად... (იყო) მჭკვერა ევროქისა მათისა, ვი-
თარცა ღრუბელი ხელო; ვლუა აძურისა მათისა, ვითარცა ვლუა ცისა,
ქსა მორისა მათისა, ვითარცა ქსა ქუხადისა, სამხველე ისარსა და
ტყვორცა ტყისა მათისა, ვითარცა ხეჭყუა, ქშორსა და დაახვეა ხისხვეისა
მათისა, ვითარცა ღვინა ხეჭყუათა (ქ. ცხ. I, 6-7)...

VIII. ლექსიკური თავისებურებანი

სამუდამი ქართულის მეტად მრავალფეროვანი ლექსიკიდან, რომელიც ერთდროულად მოიცავს როგორც აშკარად ძველ, არქაულ, ისე ახალ ქართულშიც გავრცელებულ ლექსემებს, აგრეთვე დიალექტურ ფორმებს, ამასთან მრავალრიცხოვან უცხოურ, წასესხებ და სხვა რიგის სიტყვებს, აღენიშნავთ მხოლოდ იმ ლექსიკურ ერთეულებს, რომლებიც შეიღბაგურნივანი (სამუდამი) პერიოდიზაციისაა დამახასიათებელი, ამდენად სპეციფიკურია და გამორჩეული თვით „ქართულის ცხოვრების“ თხზულებებშიც. ამგვარი სიტყვებიდან ავაჩაჩელები მხოლოდ სოციერთს, მაგალითად:

- **აღბეგლება** = „ეგლის დადგმა“, „აღბეგვა“, „ვაშისახეა“ (ს. ვაუხ.); და ვინმე ხაგმამნი **აღბეგლნა** ბოროქთა საგმეთა შინა (ქ. ცხ. II, 2, 16).

- **გაბრშეება** = გაურჩება (დ. კ.); *ხადო ძე მისი ვრჯკლე ვაგუარ-შეგდა აღუქანადრებს და წარუგდა ზეამოულს* (ქ. ცხ. II, 320, 12).

- **გულმესიხსხლელ** = „მქინეარელ“ (ს. ზებინ); *გულმესიხსხლელ-შურ-ისხმაძებელი* (იქვე); *შევა გულმესიხსხლელ და ამობწყვოჯა* (ქ. ცხ. II, 409, 11).

- **დადიანობა** = თანამდებობა სამეგრელოს მეთაურისა; *მოკვდა დადიანი ღია პარტა დაეგდა მამა დადიანად ნებთა ძაგრაქ შეყისიათა* (ქ. ცხ. IV, 810, 18); *მოყადრენ და დაბუგენ იფიშნ დადიანად ღღვან* (იქვე, 811, 13)...

- **დობიძე** = დისქმარი, სიძე (ს. სარჯ. ბე. ქ. ენ. დ., 1995); *ესე ძაქორ ესზახა ხსარსთა შეყენა დამოყურსა და გაუეცაღლა ქუეყანა დობიძესა მისსა ევროსზს* (ქ. ცხ. I, 130, 23); *და იბორნა აფხა ხთა შეყემან კახნი ამოქ მოყარო მართლღლო დობიძე კროლე შეყისა* (იქვე, 298, 2)...

- **ჯინამენი** = ვინმენი (ვინმე-ს მრავლობითი რიცხვი), სოციერთინი (დ. კ.); *მაგალითებო: წარშევა მას კათალიკოსო აბრაამ და მქორვდნი ვინამენი* (ქ. ცხ. IV, 235, 26); *დაეგდა შემფეომად ვიორეთისა ძე მისი აღუქმან-დრე შეკროსხვე ბოღბესხე შეკვდა (ვინამენი აქვლან აღუკვრდს* (იქვე, 568,

29); არამედ დეონ კვიციანის ვინამუნი შეპყრსენი სწორენ შ. წელს მეფობასა მისსა (იქვე, 8, 18); ძაძაძან დაღლიანობან მოკრბან ხოჯუჯასო რამეთუ მას გებრა იგი და მოაძარბა ვინამუნეცა მეურულან წარუთა რათა თაგუა სხმით დაღლაჯად მოკლას ეთორგი დაღლიანი (იქვე, 818, 16)...

– ისპაი = ?

იარსიუხ ათას ხეთაისი ისპაი კაცი და სხუა წერილი კაცი და შქრასა მრთული და ცისკრისა ვაძმა შეუღუჯენ რამეთოსა ძარბა (ქ. ცხ. II, 485, 8); შეიძნეს იგი კაცი სამახაძის ისპასა თათარსა ქობლთა წინადაუღუი (იქვე, 485, 24)...

– მეყვიზი – „ეყოდეს რაიმე“ (სპაი), მახლობელი, ნათესავი (ს. ვაუხსი, ს. ხარჯ., მე. ქ. ენ. დ.); და დახუა ამან მეყვიზან დიდებულთა კაცთა შეილი მეყვიზი და ვაზრდილი თესი შეღუქსდეცე კათალიკოს პატრიარქად (ქ. ცხ. I, 282, 8)...

– მღაბწეელი – „მოკეხეელი“ (ს. ვაუხსი); მრწველი ძისა უმცროსისა მღაბწეელი მოკეხეელი იყნა ვითარ ისა კაკობისადმი (ქ. ცხ. II, 3, 11).

– სულმოძერული = „დეთიუ-შთაგონებული“ (ს. ვაუხსი); კათალიკოსი თათარ სულმოძერული კაცი ანუ ელიო სთა მთხარე (ქ. ცხ. II, 82, 1); ვითარ სულმოძერული კათალიკოსი მოუკებდა და აუჭნიდა წინაღობეოამედ ვერ შესტლებელ ზაქარია გეგუდა (იქვე, 82, 14)... შერსიბა: „მოძერვა არს შთაგანი მოგონებას მოკემა დეოსისა მეო“.

– შეშისმსახური = ცეცხლთაყვანისმცემელი (? – ჯ. კ.); წინაშპრბადნი დაშქარნი რმეულნი ეოველნი მისორგეს შეშის-მსახურთა (ქ. ცხ. I, 239, 18)...

შეიძლება სხვა მრავალი დეკრიქური ერთეულის დამოწმებაც დავასკენით, რომ „ქართლის ცხოვრების“ ენობრივი ფიქტები შეუხამებთან ზოგადად საშუალო ქართულის მინაცემებს ენის ყველა დონეზე, რომლებიც გარკვეულწილად განხრევიან როგორც ძველი ისე ახალი ქართულისაგან.

ლიტერატურა

1. ქართლის ცხოვრება, 1955 – ქართლის ცხოვრება, ტ. 1, სახელგამო, თბ.
2. ქართლის ცხოვრება, 1959 – ქართლის ცხოვრება, ტ. 2, საძვროთა საქართველო, თბ.
3. ქართლის ცხოვრება, 1973 – ქართლის ცხოვრება, ტ. 4, საძვროთა საქართველო, თბ.
4. ქართლის ცხოვრების სამეცნიერო-დექლარაცია, I, 1986 – ქართლის ცხოვრების სამეცნიერო-დექლარაცია, I, დეკლარაციის შრომები, ცხოვრება ქართველთა მეცნიერთა არხის, წამება, შემდგენლები: მანანა კვაჭაძე, ნინო ნატრაძე, ზურაბ ხარჯველიძე, მათა ჩხენკელი, თამარ ხაფშია, ტომის რედაქტორი ზ. ხარჯველიძე, მეცნიერება, თბ.
5. ქართლის ცხოვრების სამეცნიერო-დექლარაცია, II, 1986 – ქართლის ცხოვრების სამეცნიერო-დექლარაცია, II, ვუანაშური, ცხოვრება ვახტანგ ვარგასლისა, შემდგენლები: ალექსანდრე ხარჯველიძე, ზურაბ ხარჯველიძე, თამარ ხაფშია; ტომის რედაქტორი ზ. ხარჯველიძე, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბ.
6. მიქაბაძე, 1956 – ა. მიქაბაძე, სახელთა ბრუნების ისტორიული ქართულში: კრ.: სახელთა ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, თბ.
7. ჩხენკელი, 1956 – ხ. ჩხენკელი, საკუთარ სახელთა ბრუნება იმკური ხელნაწერის მეცნიერთა წიგნებში: სახ. ბრ. ისტ. ქართ. ენ., თბ.
8. იმნაიშვილი, 1956 – ი. იმნაიშვილი, ნაწევარი ძველ ქართულში: ისტ. შრ., ტ. 61, თბ.
9. ბარამიძე, 1975 – დ. ბარამიძე, ნაწევრისა და წიგნებითი ნაცვალსახელთა ბრუნება სასულიერო ქართულში: ისტ. შრ., თბ.
10. ხარჯველიძე, 1984 – ზ. ხარჯველიძე, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის შესავალი, თბ.
11. დანიელი, 1979 – კ. დანიელი, უცხო ენათა გავლენის კვალი ძველი ქართული წერილობითი ძეგლების ენაში: მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, №3, თბ.
12. ძიძიგური, 1973 – შ. ძიძიგური, კავშირები ქართულ ენაში, თბ.
13. კვაჭაძე, 1966 – დ. კვაჭაძე, თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, თბ.
14. კიხარია, 1969 – ა. კიხარია, როული წინადადების შედგენალობა ძველ ქართულში, თბ.
15. სერგია, 1989 – ვ. სერგია, ტექსტის დინამიკა, თბ.

დადიანი კობია შვილი

კვლევა სამედიცინო წიგნთა ენის თავისებურებაზე

ძველი სამედიცინო წიგნებიდან ენობრივად შევსწავლეთ საშუალო საუკუნეებში შექმნილი ოხსულებები, როგორცაა: ქართულად თარგმნილი: ქანანელის „უსწორო კარაბადინი“ (XI ს.), ხოჯაყოყილის „წიგნი სააქიმო“ (XIII ს.), ზაზა ფანასკერტელ-ციციშვილის ორიგინალური „სამკურნალო წიგნი – კარაბადინი“ ორ ნაწილად (XI ს.), დაეთო ბაგრატიონის მიერ ქართულად დაწერილი „აღდიგარ დაუდი“ (XVI ს.) ვითაველისწინებთ უფრო ძველი ძეგლებს ენობრივ მონაცემებსაც, როგორცაა, მაგალითად, „ციცისა შესაქმნი – სამკურნალო ტრაქტატი, შედგენილი თანე ბერაის მიერ IX-X საუკუნეებში უფრო გვიანდელი ხანისაა ნემესიოს ეფესელის „მუნებისათვის ცაცისა“-ს თარგმანი ბერძნულადან ქართულად თანე პეტრიწის მიერ XII საუკუნეში.

ქანანელის – „უსწორო კარაბადინი“, ისე როგორც ბევრი სხვა სამედიცინო ტექსტიც, დაამუშავა და გამოსცა დადი კოტეტიშვილმა 1940 წელს. მისივე გამოკვლევის თანახმად, აღნიშნული წიგნის შექმნის დრო „უნდა იყოს XI-XII საუკუნე, უფრო კი XI საუკუნე“ [ქან., XIX]. რაც შეეხება დ. კოტეტიშვილის მიერვე უფრო ადრე გამოკვლულ წიგნს („წიგნი სააქიმო“) [წიგ., ს.], გამოძეგმლის აზრით, მისი დედანი დაწერილია არაბულ ენაზე არა უადრეს XI და არა უგვიანეს XII საუკუნისა, პირველად ქართულად გადმოთარგმნილია ხოჯაყოყილის მიერ XIII საუკუნის დასაწყისში, უკანასკნელად გადაწერილია XIV-XV საუკუნის ფარგლებში. „ხოჯა“ სააქიმო პირი უნდა ყოფილიყო ეროვნებით ქართველი, წიგნის დანიშნულებიდან გამომდინარე, მისი ენა საერთოა, ხელხური, რაზეც მოუთხოვს კიდევ თვით გამოძეგმელი.

ზრცელი მოკვლეობის სამკურნალო დანიშნულების წიგნების ავტორთა შუა საუკუნეების საქართველოში ფართოდ ცნობილი მკურნალი, მწიგნობარი და პოლიტიკური მოღვაწე ზაზა ციციშვილი – ძირძველი გვარის – ფანასკერტელთა უკანასკნელი წარმომადგენელი და პირველი ციციშვილი. მას ეს გვარო მამის (ციცის) სახელიდან მოვლია სამხრეთ საქართველოდან (კერძოდ ფანასკერტიდან) შიდა ქართლში, ძამის ხუბაში გადმოსახლების შემდეგ, ფანასკერტელები კი ტაოს მკვიდრნი ყოფილან, ფანასკერტის ციხის მფლობელნი ბანა-ფანასკერ-

ტის ნაბიჯზე, საქართველოს ხალხგართან, ისტორიულად ერთობაზე.

საზო ცოცხლების სამკურნალო წიგნთა ხელნაწერები ბევრჯერად გამოიცა ორ წიგნად [კარაბ., ხ. ციცი], რომლებიც ორგანიზაციის და კავშირებული ერთმანეთთან. 1950 წელს გამოცემული „კარაბაღისის“ გამოცემის – მიხვილ ხალხების აზრით, მისი დაწერის თარიღი უნდა იყოს XV საუკუნის მეორე ნახევარი [იქვე გვ. XII]. იმავე რედაქტორის მიზანშეწონილად მიუხედავად კარაბაღისის გამოცემა ისე, როგორც ხელნაწერშია წარმოდგენილი. მასში უცვლელად არის დატოვებული ხელნაწერისათვის დამახასიათებელი ორთოგრაფიული შეუსაბამობანი და ტერმინთა სხვადასხვაგვარი დაწერილობა. მხოლოდ პუნქტუაციაა შეზღუდვებისაგვარად დღევანდელით [კარაბ., XXIV].

მიხვილ შენგელიის თვალსაზრისით, ხ. ყანასკრტელი-ციციშვილის „სამკურნალო წიგნის“ ხელნაწერი უცვლელად XV საუკუნის მეორე ნახევარს მიეკუთვნება, უფრო ზუსტად, ამ საუკუნის უკანასკნელ ათეულ წლებს. გადამწერი ყოყიდა ვინმე შიდალათე, მცხეთის ქადაგი, რომელიც კონსტანტინე მყვის კარზე შიდალათე-წიგნობის რიგს ასრულებდა [ხ. ციცი., 12]. გამოცემის აზრით, საზის „სამკურნალო წიგნი“ არ წარმოადგენს მხოლოდ კომპილაციას, მის ძირითად დიტორიტურულ წყაროდ ქართული სამედიცინო ძეგლები უნდა მივიჩნიოთ. შიგლი წიგნი ძირითადად ერთგვაროვანია სტილისტურად, დაცულია ერთობლიობა დეკლარაციის მახაღისა, ტერმინოლოგიისა, სამკურნალო საშუალებათა ქართული სახელწოდებებისა, სპარსულ-არაბულ ტერმინთა ქართული ტრანსკრიფციისა. ამდენად საზის წიგნი ორიგინალური ქართული ნაწარმოებია [ხ. ციცი., 23-24].

ამკარად კომპილაციური ხასიათის ნაშრომი დაეთა ბავრატონის „ადიგარ დიდი“, რომელიც ორჯერ გამოიცა დ. კორტევიშვილის რედაქციით, პირველად 1938 წელს, მეორედ – 1985 წ. (გამომც. „საბჭოთა საქართველო“). წიგნი დაწერილია XVI საუკუნის დამლევს კონსტანტინეპოლში და აღმოჩენილ იქნა 1928 წელს. მოდერული ხელნაწერი გადამწერილი ყოყიდა 1634–1635 წწ.

ნაშრომის ავტორი მეტე დაეთი, იგივე დაუდხანი, რომელიც დაბადებულია 1540 წელს, იყო შიგლი დუარსაბ პირველისა (1534–1558), დაეთი ქართულში გამოყვდა 1569 წელს, სპარსეთში მან შიგლი მუსუდ-მანთა და მამინ უწოდეს მას დაუდხანი. მისმა ძმამ ხაშიმმა დაიბრუნა ქართლის ტახტი და დაეთი წავიდა სტამბოლში. ის იქ გარდაიცვალა 1585 წ.

„თიფიგარ დაუდის“ ხელნაწერია № 270 – Q (საქ. მუხ. პაღვანერ, ცანქ-ში). ეს წიგნი შენაარსობა მეცნიერულ-მომკვლევარული ხარისხისა. ის დაწერილია ან შეესებოდა და შემოწმებულია 1579–1585 წლებში ქ. ისტამბულში (კონსტანტინოპოლში), სადაც გარდაიცვალა კიდევ დაერთ ბაქონიშვილი [დ. კოტეჯ., 31].

დასახელებულ წიგნთა ენობრივი ფაქტები (როგორც დეკლარაცია, ისე ფორმეტაკურ-გრამატიკული და სტრუქტურული) არ არის ერთგვაროვანი, თუმცა ერთი პერიოდის (სამშუალო ქართულის) ენის ასახავს. მიუხედავად თარგმნილ თუ ავთენტურ ძეგლებში დასტურდება როგორც უცხოენოვანი ტერმინები, კალკები და ფორმეტაკურად ტრანსლერაციონული ერთეულები, ისე ავთენტურული, ტრადიციული (ძველი ქართულიდან მომდინარე) და ავტორთა თანამედროვე ხაღხური მეტაფორების ამსახველი ფორმები, რომელთა ნაწილი გადმოვიდა ახალ ქართულში, ნაწილი კი ისტორიის კუთვნილებად იქცა.

I. სამედიცინო წიგნთა ენის გრაფიკულ-ორთოგრაფიული თავისებურებანი

ახალი ქართულის ჩასახვის პერიოდში (XI საუკუნის მეორე ნახევრიდან) ისტორიულად შემუშავებული ქართული სალიტერატურო ენის ორთოგრაფიული ნორმები არსებითად არ შეორეულა, მაგრამ მან საგრძნობი ცვლილება განიცადა ამ ხორმათა გამორტივება-შემოხუტებისა და დახვეწის სახით. შეიქმნა თავისებური სიჭრელე. ეს იყო ამ დროინდელ სასაუბრო ენაში მომდინარე ენობრივი პროცესების განობ-ხობიერი ასახეი, ამხვე დროს – ძველი სამწერლობი ენის ნორმების გაყდენის შედეგი. სამშუალო ქართული ხათვის ნიშანდობლივი გრაფიკულ-ორთოგრაფიული თავისებურებები ვლინდება ცალკეულ გრაფიკულ-ორთოგრაფიულ თავისებურებებში და ზოგჯერ ახალი ფორმეტური მნიშვნელობით ხმარებაში (ყმსჯელობით მხილიოდ ბეჭდურად გამოცემული ტექსტების მიხედვით).

აღნიშნული პერიოდის ქართულში მ, მ, უ ახთვის ხმარების ტრადიციის ხრულიად დარღვეულია. ეს ნიშნები, მართალია, გვხვდება, მაგრამ არც ერთი მათგანი სისტემურად არც ერთ ძეგლში არ არის გამოყენებული. ხმარების შემთხვევაშიც ზოგი მათგანის ფუნქცია სრულიად შეცვლილია, რაც შედეგია ენის ფორმეტურ სისტემაში მომხდარი ცვლილებებისა. მაგალითად, მ ამ დროისათვის (თუნდაც მე-11 საუკუნისათვის) უკვე მოშლილი ჩანს, ამით აღსახება მ-ს კლება იქ, სადა:

ის მისი აღმწერილი იყო და მისი (ა-ს) ზედმეტობა ან ა-ს ნაკლებად გამოიყენება. მაგ. 'მაგიაში ნახვა და შეტყობა. რაგანმ მაგიაში და კარგულს ნახოს აქამმან ესე მართებს' [ქან. 9, 8]; 'დავითანის აყნალო ყვად' [წიგნი ვაგაგალოს] [წიგნი ხ. 159, 30]... გუბუგება თარგმანების შემთხვევებითი ქმის აღარ იხმარება ან სპორადულად გამოიყენება ა, მ, ვ გრაფიკება, ისე როგორც იმავე პერიოდის მხატვრულ შერეობაში, თანაც - არატრადიციული დანიშნულებით.

გაცვლებით უფრო მტკიცეა უმარცვლო უ-ს გამოყენება საშუალო ქართულის ადრინდელსა და მოგვიანო ძეგლებშიც. მაგალითები: ცხუ-რის ქორცი მუხტუასა წუნთათა მიხარშიონ [ქარაბ. 10, 31]; ზედალის ქანის წყალი თუად მოვან მანუშუან [ქარაბ. 315, 40]; დუნობია ხუ ბუ-ამს... თუ წყალია დაა ბუმიდეს [წიგნი ხ. 64, 7; 64, 8]; რა ზებუო ქამან ზებუთან სხვა ხელა და სეძელი აღასი ქამან [იავ. დ. 106, 33]; მარ-ეუნათ და მარეცხინათ მოკადემული არს ზურეცან ძეგლისა მსეთა და სხვათ თაგი მათი მკურნლისა ძეგლსა მოკადემული [წიგნი ხ. 19, 1]... არის შემთხვევები, რადგანაც უმარცვლო უ გამოიყენებოდა ენით სხვა მხრივ ძველი ენობის უმარცვლო ფორმაში, მაგ.: ქრთაღისა წყალი ბუმიდეს [წიგნი ხ. 116, 8]...

რაც შეეხება ჯ-ს (ხარის) გამოყენებას, მას მტკიცე პოზიცია აქვს, რადგან ამ ასოს იმ დროს ცოცხალ მტკიცელებაში სათანადო ბგერაც შეესაბამებოდა, რომელსაც ფონოლოგიური დირბულება მჭინდა. ჯ-ს ხ-ში აღრუის შემთხვევები ხეწს ტექსტებში არ დაგვიდასტურებია, ტარდოციული ხმარების მაგალითებს კი არ მოუყვანათ მათი ხიმრავ-ლის გამო აღარაუფრს. ვამბობი მ გრაფიკაზეც, რომელიც საშუალო ქართულის ტექსტებში ძლიან იშვიათად გამოიყენებოდა, ისიც მხო-ლოდ ანბანოქებებში.

ამრიგად, სამედიცინო წიგნთა ენაშიც ნათლად ჩანს ის მდგომარე-ობა, რაც დამახასიათებელი იყო საერთოდ საშუალო ქართულისათვის არათოგრაფიის საკითხში. კერძოდ ის, რომ ა, მ, ვ, შ გრაფიკებს უკვე გამოყენებული მჭინდა ფონეტიკური საყუბუელი, რისაც გრძინობდნენ იმდროინდელი მაღვაწეებიც. მათგან პრაქტიკულად პირველმა არჩილ ბაგრატიონმა გამოიყენა თავისი შესჯულება აღნიშნული ასობის ზედმეტობის შესახებ თავის ერთ-ერთ ანბანოქებაში, რაც თავისთა-ვად ქართული არათოგრაფიის რეფორმის მოთხოვნას ნიშნავდა:

„ამთა ხიმრავლე სიტყვათა არ აქვან მე, შეგ, შეხა,
მეორედ თქმის ამათთ, პირველ მოქმელთ ასე მპოცხა,
ამისთვის დარბა, ხევათაებრ ქართული ეერ მიმოცხა,
გვემა ხამს პატრიონისაგან ფისა მის შეუპოცხა“

[არს. 1, 258].

ახეთი ტენდენცია ქართული ორთოგრაფიის დედა კრატისაღივსა ბუნებრივია, სახურველ ნადავსი შექმნიდა ორი საუკუნის შემდგომდაქაფტავების შეთავრობით განხორციელებული რეფორმებისათვის.

II. ფონეტიკური მოვლენები

სამკურნალო წიგნებში, ისე როგორც მოლიანად საშუალო ქართულის ხაერო მწერლობის ძეგლებში, გვხვდება ფონეტიკურ პროცესთა ნაირ-ნაირი შედეგები. შევეხებით ყაართოდ გავრცელებულ მოვლენებს: ასიმილაცია, დისიმილაცია, მეტათეზისი, სუბსტიტუცია, ბეგრათა შერწყმა, ჩართვა, დაკარგვა...

აღნიშნავთ შემოხვევებს, რომელთა ანალოგები იპოვება დღესაც ქართულ დიალექტში. მაგ.: *ო > ეა*: *მისი ბევა* (=სიო – შდრ. ქართლ. სიესივებს) და *სიეფუ თავსა და შირ ზედა მისჯოფეფს* [იფ. დ. 235, 15]; *ქერვძის უკეთების ჭეაბბლის პური არის* [იფ. დ. 106, 2]...

ო > უა: *მაშინ ძლივბდა შოტყუა* (=შოტყო), *კოთა თავი მაშის* [კარაბ. 41, 37].

უე > უა (=ეა > ეე): *ესე ვეადა ვრთპირად მოხარშან* [კარაბ. 11, 10]; *ვეადა ამს ოთხთა ბუნებათაყან იქმნების* [კარაბ. 4, 5]; *დავიწყოთ ყოველთა ხენთა ნაშინა... რაჟი ხენსი და ხელმძიანი ართან ვეადაბი ნაშინი ცადკოცადეც* [კარაბ. 3, 4];

უ > უი // *ვი*: *კაჟი რაშე ვებნებაფეს, ექინების და ხელაოკი გვიძება დაუწევბ* [იფ. დ. 264, 25]...

უე > ეე // *> იე*: *შეართთ მაჟით დაახოვდობ* [წიგნ. ხ. 136, 25]. შდრ. დიალექტური ხოვედ // სიბედი (იმერ.).

(2) ასიმილაცია

ა) ხმოვანთა ასიმილაცია

ცნობილია, რომ „ჩველი ქართული ენა ხმოვანთა შირის ასიმილაციისათვის ცოტა ნიშნში იძლევა“ [ციფშიძე, 1919-1920, 8], საშუალო ქართულის ძეგლებშიც „ხშირი და მრავალეყვროვანია თანხმოვანთა ასიმილაციის მაგალითები, ხმოვანთა დაშტაქვების მაგალითები შედარებით მცირეა“ [მარტაროსიუი, 1954, 94], მაგრამ მაინც არის როგორც საერო მხატვრულ თხზულებებში, ისე სამედიცინო დიტერატურის ენაში.

მაგალითები: *ეა > აა*:

ვეადაი წმდაფ ვაგალოს [წიგნ. ხ. 159, 36]; *ვეადაი დანაჟილო ძმარბა ეაბროთს და ქაშის* [წიგნ. ხ. 153, 35] // *ვეადაი ვრთყან ეაბროთს და შირ იღორღარობ* [იქვე, 153, 38].

ბი > ბი: უკვლას და ხუნისაჲს გამჯნებს და გაანბობს [იოდ. დ. 157, 25].

ბუ ბირიქით არ არის (ბ-ბი > ბ-ბ), ბ-ბ > ბ-ბ: კოწიხური და აღდ-ბის თუღლი ბირიქისა შირბისა და აღდარდუნსა... თანა ქაშობ [წიგნ. ს. 175, 17]; შირბისა და კოწიხური უსმისან ბხმსობს [იქვე, 193, 34]; — კოწიხური მკაცე [იქვე, 226, 15] ..// კოწიხურისა ბეჭმდია აქამანს [კარბ. 12, 25]...

ბიზანთა ასმიფლაცის შემთხვევებზე მოგახსია:

ბე > ბ-ბ: ბრედსაჲ კაცმან დუკსა ბორშუ მადეგის კარეად დაღუქის და მერმე მადეგის [იოდ. დ. 106, 17].

ბ-უ > ბ-ბ: მერსა ებ ადონსა, მანაჲ მწოვედ მწოვე და კარეად შემობუღლი არის ისა ხეობს და ისა ადონსა წვენიხეგან მონე კაცმან ბამი დონსამი გამოსწუროს და ხეის [იქვე, 192, 29].

ბ-ბ > ბ-ბ: კაცისა მონე მერსა უნუხუღლი / < ახიხუღლი < ახიხუნი < ახიხუნი — Pimpinella misum / ექიმან [ზ. ცაც. 258, 7]; (?) ხეუა მწკანე მადეგამა... ხეუა მკეა მადეგამა... [კარბ. 336].

3) თანხმობისას ასმიფლაცია

ბბ > ბუ: თუღლი მუფარბის ქაშობ [წიგნ. ს. 80, 5]; ბამ მონღელ წყალი თუღლი იუბს [იქვე, 39, 9]; გამოფარბი თაგისა შემობრანს [იქვე, 121, 2]...

ბბ > ბბ: ბირიხელისა თადბირი და შუნახეა [წიგნ. ს. 28, 4]; თადბირისა შუნახეა უნდა ბირიხელისა ეამსა მრავალ ფურად [იქვე, 28, 8]; თადბირი მითი იგი არს მონღელი ბელი გაბხინას [წიგნ. ს. 276, 20]... თადბირი // თათბირი — არაბ. ბიჯეა.

ბბ > ბბ: ბრ-სამეჯერ ბორშეა ამეგობს [იოდ. დ. 308, 10] // მობ-ბშუღლის დეგეოს წვენი მწოვედ კარეი არს მონე კაცმან ბორშეა ბმეგობს (=იგეობს) [იოდ. დ. 194, 15]...

ბბ > ბბ: ებე ნანკე (=მანკე), მანკეა დუღის მობთაგან იუბს არ აკურნების [წიგნ. ს. 129, 2]...

ბდ > ბი: მერმე მანბუნეა თათა არის უკვლას მუგან გაყოფეის [კარბ. 5, 31].

ბგ > ბი: იგი თუღობი ბარეა მონღელისა ბარხუღლიად იუბი ბეჭობს და კბელისა ბორხა მკაცეუბელი არს იგი იუბი გაბუნბადებს [წიგნ. ს. 136, 34]; ბუ ბნეული ხუნბად იუბს [იქვე, 78, 29].

ბე > ბე: თისა ბნ ვარდის ხეობსა ამოქლდელატე [იოდ. დ. 297, 2].

ბე > ბე: ბუ ბნეულსა მერსა ბარეგამი ბეჭლად და ბეჭეად ბუნდებს [იოდ. დ. 103, 35] // ბარეგამისა ბიბრეცე და ბეჭეად ქონა თაგად ბუნისა მადისა და მერმე მწოვედ ბინდელესა მონსწეუბს [იქვე, 104, 2].

სქ > შქ: *ესე ხენი ან მადღაობისა და ხვედობიან შქორდებს* [იად. დ. 182, 36].

ჟქ > ჭქ: *ვინცა მუდამად ბრინჯი (=ბრინჯი) ჭამოს დღვერხელი* იყოს [იად. დ. 164, 20].

პატრუქი > პატრუკი: *პატრუკო თაყვლითა დათხვართს და უანგარით მთყაროს* [წიგნ. ს. 124, 20].

ფანტ > პანტ: *ყათა შეან დათპანტობ და ასოთა მოკრახობ* [წიგნ. ს. 92, 43]; *ტანთა შეან დათპანტობ* [იქვე, 296, 32].

ბილწი > პილწი: *მხელიკისა ნიპილწე ქეშეთ გამოხაყალი* [წიგნ. ს. 111, 18]; *ამა ხენთა პილწი და ავი წყალი ყველა პირიდადმან წარმოადინოს* [იად. დ. 326, 1]; *გუამბა და სტომამშოა პილწად გასტყუადუბის* [იად. დ. 151, 26].

ს-სთან ასიმილაციით ჯგ > თქ: *გულსა ორი უური ათქს* [წიგნ. ს. 20, 16].

როგორც ჩანს, დამსჯავსება ხდება როგორც უშუალო მესობდლობაში, ისე დისტანციურად, როგორც რვერესული, ისე პრიორესული მიმართულებით. გვხვდება როგორც ერთ თანხმოვანთა მიერ მფლერის დამსჯავსების შემთხვევები, ისე, პირიქითაც.

(3) დისიმილაცია

ხშირია ხიტყვის ბილწის მკლერი თანხმოვნის (ვითარებითა ბრუნვის ნიშნის დ-ს) დღვრუების შემთხვევები მფლერ ბგერათა შემადგენელ ხიტყვებში, მაგ.: *კარგათ ცხვირთა დააჯემინოს* [წიგნ. ს. 123, 1]; *მოთ კარგათ ვრგებთ* [იქვე, 33, 27]; *ყველა ინწყლოთ და კარგათ პქნათ* [იად. დ. 98, 17]; ... *გამოსდელა მისი ოთხმოც დღეთ. გასრულებთ მისი ორას ორმოც დღეთ...* [წიგნ. ს. 17, 6]; *თუ ანა ხვათ წამოედობ* [ზ. ციკ. 89, 28]...

მდ > მთ: *რა ნეთილა ხიმეავე ვანდოდებს ამთენი ჩაურივე* [იად. დ. 223, 14].

პატ > ბატ: *ბატარად აჯადულთ რამე ბრინჯი გააშადოს* [იად. დ. 222, 35].

სქ > პქ: *რომელი კაცთა რაი მაქორდებოდებს* [წიგნ. ს. 28, 6].

ჰაქ > ჯაქ: *ყველა ჩახვეარხელა დაჯექეთ და კარგად მოხარშე* [იად. დ. 251, 35]; *ამა ვარდის წყალშოა დაჯექეთლო მიაკო ჩეარხო* [იად. დ. 247, 5].

ხმოვანთა დისიმილაციად მიგვაჩნია:

ო-თ > ო-ა: *თვითან ეს სახელაჯა მადალი და დავთ იყოს* [იად. დ. 195, 33].

ვა> ია: *მაჯა უნდა უნახოს, მათ შატკობთ* (=შეატკობნი) [იანდ. დ. 102, 34]; *საქმელთა კარგად შატკვებ* (=შეატკვებ) [იანდ. დ. 182, 30]; *კალეუ შატკეთობ* [იქვე, 118, 16]; *არ შათწინონ* [იქვე, 118, 27]; *თარაღთთა კარგად შათკობ* [იქვე, 221, 35].

(4) ბგერათა შერწყმის მაგალითთა:

ერცხე: *რამღისთა გამოდგესა ხმღვრ აუ იგი გამოდგონ ერცხე* *სარკვებლნი იტნობ* [წიგნ. ხ. 32, 25].

(5) ბგერათა მონაცვლეობა (სუბსტიტუცია).

სამშაული ქართული ძეგლები ამ მხრივაც გამოირჩევა ნიმუშთა სიუხვით და მრავალფეროვნებით. ცნობილია, რომ „ბგერათსუბსტიტუცია წარმოიქმნება ბგერათა არასწორი (არაადეკვატური) აღქმის ნიადაგზე, ამიტომ ეს მოუძღნა „აქსტიკურთა“ [ახელედიანი, 1949, 225]. მდარე მხრივ, სუბსტიტუცია მიხედვითა ისეთ მოუძღნად, რომელიც სიტყვაში ხდება უიდეალური ფონეტიკური განპირობებულობის გარეშე.

ყვინღვიფიკური ღირებულებების მონაცვლეობა შეინიშნება არა მხოლოდ სონორებში, არამედ – წინაენისმიერებში და უკანაენისმიერებში შორისაც. მაგნიან ბგერა ფორმა დიადექტური წარმოშობისაა. მაგ.:

ერმ: *შატკვდაფი* (=ფარსკვდაფი) *მათ მოუარე* [ხ. ცოდ. 78, 16].

ზმ: *შტერო ხელმწიფისა დაიზაბუნებ* [წიგნ. ხ. 9, 42]; *თუ კაცთა კვლი არა აქთხვდილა, ვერ იზაბუნა* [იქვე, 18, 33].

ღმრ: *დავიწყოთ ფორტვისა ავტბულები* [ქართ. 185, 3]; *ფორტვისა ტკოვილი* [იქვე, 185, 15]; *უშუგლოს ფორტვისა და გვერდოს ტკოვილისა* [იქვე, 186, 15].

ზმ: *კაცისა მოკლებით ხელის განსნისაგან უმეფომესი არბ* [წიგნ. ხ. 34, 8].

მზ: *ესე პირველი კარი სარქისისა საქმებსა ეპტენებს და ვიანბოს* [იანდ. დ. 98, 36]; *აიღო ბანბისა* (=ბანბისა) *ევერკისა ეველი* [ხ. ციც. 190, 18]; *ცხობიანი* (=ცხობიანი) *სერამქსა დაახუნბოებ* [წიგნ. ხ. 35, 13]; *ბაცხბე ზღა წვალბა დგებ* [იქვე, 39, 27]; *ამისე მწიფარო ხმობ* (=ხმობ) *სორცი მხურვალე და ზღელი არბ* [იანდ. დ. 152, 3]; *ხელსა და ყვერქსა ტკოვილი და შკრისი* (=ნიკრისი) *მისგან წაკვადვობ* [ქართ. 6, 33]; *საბსრქობის ტკოვილისათვის და შკრისობის სენისათვის მწიფე კარგი არბ* [იანდ. დ. 154, 12]; *მუხღვობის ტკოვილსა და შკრისისა ორსაე შაკეს* [იქვე, 114, 20]; *თუ ყვერბნი და ორსეე ყვერბისა გვერნი სტკოვილს შკრისობის ნიშანი არბ* [ქან. 29, 11]...

მზ: ხატული შვილის ნაფლას ტყობი (=ტყობი) არის [ზ. ციცი, 71, 3]; ტყობმა ზედა დადი დასვინ [წიგნ. ს. 169, 30]; ხატული შვილის ნაფლას არის ტყობი [კარაბ. 3, 24].

მ/ფ: აიღე ღორისა ნიკაფისა (=ნიკაფისა) თუაღი და თაფისა კითანისა შიგა მადე [კარაბ. 74, 37].

კ/ე: წამდანი ხლოყინისანი [კარაბ. 164, 36]; შუახუ ვის სქორდეს ხლოყინი (=ხლოყინი) [იქვე, 163, 36]; კურნე ხლოყინსა კელა წამდესთ [იქვე, 163, 22]; ყოფლოყური ხლოყინი ხისაცისი და ცაროფლოყისიგან წაჯოფდის [კარაბ. 164, 28].

კ/ე: თაგონ ტკოფილი და შაყოფი [წიგნ. ს. 30, 3].

ს/ზ: **თა ზღუნჯერცა მოსწერდეს, თისა შარაძისა და დელოყაფისა შარაძისა ახუძეს** [კარაბ. 51, 23]; **რაფენია//რაფენია// რამდენია// > რახდენი > რახდენი**.

ვ/ე: **მაგრატ** (=მაგრატ) და **კადონოზ იქვეან** [წიგნ. ს. 11, 5]; **ხორხისა ხომიერე რამდესა სქვიან არამდესად ხუნაფი** [წიგნ. ს. 5, 40]; **კაცისა რამე ხუნაფი შვეკის და ესე თხის რამე ქარ შიგა იმევიძოს, იმას ხუნაფსა უქორველად უშველოს** [იად. დ. 160, 19].

მინაცვდუობენ ზგერათ კომდეს ხუბიც:

თამ/ტამ/ტამ/თხამ/თხაფ: **აღე ტამა შორი** [კარაბ. 316, 15].

ტამა შორი (=თამა შორი) ერთი დრამი [კარაბ. 117, 25];

ხუფუფისა თხნლი ბროწელოსა წელთა თხაფა შორისა ვურხითა მისდეს ვრვოს [კარაბ. 255, 34]; **დაიქორე ვიდ-ვრმანი და თხაბა შორი** [იქვე, 256, 38]. **ამა რუბისა შარბათუბისა ერთი მეტყელი თხაფა შორი ერთის ხერამდეს** [იქვე, 258, 15]; **მოიღე ტამა შორი** [იქვე, 262, 39]; **ვურხი ტამა შორი შუწეფით** [იქვე, 262, 39].

ქბ – მინაცვდუობა ხდება როდეს პროცესებთან ერთად სხვა უცხო სიტყვებშიც: **ესე ხენი მანა ხელიასა ჰგავს** [კარაბ. 15, 20] – შტრ. **შედან-ქოდა**.

მ/ე ხსიყინთა მინაცვდუობის ფაქტად მიგვაჩნია ქარტლი ქერტლის ნაცვლად [იხ. წიგნ. ს. 53, 1].

(6) **მეტათხისი**. შემოზახულია რამდენიმე ფაქტი ცოცხალი სლავურული მეტათხისიდან როგორც **კონტაქტური**, ისე **დისტანციური** მეტათხისისა; მაგალითები: **კაცს ნაფლას** (=ნაფლას) **მოუმატებს** [იად. დ. 115, 22]. **ვლნეთი და თარკუბელი** [წიგნ. ს. 16, 28]; **ვლნეთისა ტკოფილის წამელი იხმაროს** [წიგნ. ს. 181, 10]; **დუბლისა ხისხლისა სამრავლისაგან აქნების რამდელ ვლნეთსა შიგან იფის** [წიგნ. ს. 179, 10]; **ქროფელი** (=ქოროფელი) და **შვიი ძახილი და არ გაძრისა საქმადთა** [წიგნ. ს. 52, 27]; **ორივე თვალი დააქუხეთონ** (=დაახუქიონ) [წიგნ. ს. 118, 8]...

(7) გვხვდება ისევე, როგორც ქართულში ფართოდ გავრცელებული ვინაღ
ტამინირებული ფორმა – მსგ. ზავის: მსგ. ზავის მათი გვითქვამს [წიგნ.
ს. 82, 45]; ენასა შეიან ძარღვები გამოასინა შარბანისა მსგ. ზავის [იქვე,
25, 14]...

(8) ბგერათა დაკარგვის წყევლებრივ საფუძვლად ედება რომე-
ლიძე ფონოლოგიური ფაქტორი, მაგ., ბგერის სისუსტე, თანხმოვან-
თა თავსუფროს დროს ქართული ენისათვის ნაკლებად ბუნებრივი ან
უწევლო კამბლექსის თავიდან აცილების მოთხოვნისებულება და სხვ.
აკარგება ბგერა ანდოუტ მოც, შუამოც, ბილიმოც.

წევნის ძველებში ბგერათა დაკარგვა ხდება შემდეგ დექსიკურ
ერთეულებში:

-უ-: მოვს წივნი და მარბაუვს [ს. ცაც. 70, 18] – (შდრ. ძვ. ქართ.).

-მ-: ხაღი^ამხაღი: და თუ ქვრთბა ხაღი ტკბილათა და მგაყათა
ძროწველათა გამოს ვრცეთის [წიგნ. ს. 173, 8].

წვადი^აწვადა: ვარა წვადად გამოს [წიგნ. ს. 160, 23].

-ტ- ცოცოტად^აცოტცოტად: ცოცოტად უნდეს ბუმა რომელ^ა მავი
არს იყოს [წიგნ. ს. 29, 33]; რაა^ა მავისა შეყვანის ცოცოტად მუნათ გულბა
მარბველრუბს [წიგნ. ს. 21, 22]; ცოცოტად ქარვეულბა გამოდეს [წიგნ.
ს. 142, 42].

-თ- ქექუთო (ქქუქუთო): ბარდი და თასკუთრი და შარბა რომელ
თვალთა ქექუთოთისა შეიან გქნებთ [წიგნ. ს. 97, 17]; მუღათა მატარბა
გამოსნდოს თვალთა ქექუთოთისა ანუ ავალთა კელათა ხარბაგისთ
რდებო [წიგნ. ს. 97, 22].

-რგ-: კარ^აკარგა: კაცი რასკა კათბა სქამს და ან სვამს ეს კათ
სასმელ-საქმელეთი ეველი კარგ ბისხლად გარდაიტქვევის კათ ხორ-
ცებთ კათ კათ შექამდუბთ კათ შარბათუბთ თახლო კუვრცებთ ვხე ვუ-
ვლი კარგ ბისხლად გარდაიტქვევის [იფ. დ. 99, 29]...

საინტერესოა, რამდენ არის დაკარგული პ ადმოსიველური ენებიდან
ნახესხებ სიტყვებში, არც თავში, არც ფუფის შუაში, მაგ.: მქელბა და
უბუბურბა მავად (=ავად) გახდის [წიგნ. ს. 34, 17]. მათთა სტრამქათა
შეგან მავი გასარვეული შეყრილ იყოს [წიგნ. ს. 34, 17]. მათთა სტრამქათა
შეგან მავი გასარვეული შეყრილ იყოს [იქვე, 170, 6]; ვხე მადებთ (=ადე-
ბთ) იბმარბს [წიგნ. ს. 64, 35]; წამბურბთა წელათა შეზღვროს და მადად
შეგნას [იქვე, 64, 39]; წამბლი მუნებთისა აძვარბ მომბთა (=ომბთა)
დღესა... მემომბარბ (=მომბარბ) და გულბარბ ბამს რომელი მომბთა საქმე
იყოდეს [წიგნ. ს. 9, 36]; ვხე შარბო ხამბა ხამბათბა (=ხამბთა) და გამბა
ანბუ შეგანბონ რომე არ დაბრბან [იფ. დ. 104, 31]; მურმე ხამბა ხამბათ-
ბა უკანა... ცოცად შეარბონ [იქვე]; საქამად მხურვალი გამბემოდეს

[წიგნ. ხ. 173, 18]; *თეთრი და წითელი ცხელი გაიდნოს და მოსკან მადამა* (=მადამო) *ქნის* [წიგნ. ხ. 173, 34]...

(9) **ბეჭერის ჩართვა.** განსაკუთრებით ხშირად ჩაერთვის *ვ. წყნე* დებრიე თ-ს მეზობლად, სოცჯერ ე-სთანაც, მაგალითები: (*ამაგბ-სათვის*) *ეველასათვის მწველ კარგი არის* [იდე, დ. 191, 4]; *ამაგბ-სათვის კი წამალი არის* [იდე, 194, 31]; *ახოვების ტყვიელს უშუკლას* [იდე, დ. 211, 37]; *ერთი კარი აღმოსავლეთისაკენ მჭონდეს და ერთი კარი მრდილოეთისაკენ და მრდილოეთის კარი მუღამავად მსხლიოვებს* [იდე, დ. 105, 35]; *დას მწუწრთოვებს* [წიგნ. ხ. 180, 4]; *სოფელ ხლითა დუღ-დებდეს და აწუწრვებს* [იდე, 172, 16].

დამოწმებული ფაქტები გვიჩვენებენ ქართული ენის ისტორიული ფონეტიკის დამახასიათებელ ნიშნებს.

II. მორფოლოგიური თავისებურებანი

ა) სახელთა ბრუნვა

ზენ მიერ განხილულ ძეგლებში სახელთა, კერძოდ, საზოგადო სახელთა ბრუნვა არსებითად ახალი ქართულისებურია (მხედველობაში გვაქვს ბრუნვის ნიშნები და სახელის ფუძესთან მათი ურთიერთქმედების შედეგები).

შეუეხებით მხოლოდ ისეთ მოვლენებს, რომლებიც ძველი ქართულის ანარეკლს წარმოადგენენ და ამდენად გარდაამავალი პერიოდის ვითარების ასახეენ, სახელობით ბრუნვაში ხმოვანფუძიან სახელებს საზოგადოდ არ დაერთვით ნიშნად -ი, არც სრული ხმოვანი-ი, მხოლოდ *ზოგიერთ ძეგლში* *ზოგიერთ შემთხვევაში* დაერთვის -ი სახელობითის ფორმას, უმეტეს წილად – მახვერედ ხიტყვას. მაგ.: *ხწავლად და გაყოფად მისი* [წიგნ. ხ. 3, 10]; *შენა ბგად ტანისა ხომოთელისა* [იდე, 3, 15]; *ზაფრად რომელი არბუნებაური იყოს ოთხყუხი იწნების* [იდე, 14, 24]; *ხვედა რომელი ბუნებაური იყოს* [იდე, 14, 37]... *წყენი ბაეხშია* [იდე, ხათ.] *კარი მეჯახისა შეტყმბინაა* [იდე, 3, 16]; *თვალთ გუშაო ტანისაა* [იდე, 19, 17]; *იგი ხელშიწიფე არს ტანისაა... იგი ვა ზირი არს ტანისაა* [იდე, 19, 1]; *ამათჳანი მწარი წონი დანაყენ დაკორენ* [ს. ცოც III, 5]...

როგორც მანს, ი-ს ხმარება უფრო დამახასიათებელია XIII საუკუნის ძეგლისათვის („წიგნი ხააქშია“). ამივე წიგნში ერთი ამჟამად ხმოვანფუძიანი სიტყვა „წონა“ იხმარება, როგორც თანხოვანფუძიანი (სახელობით ბრუნვაში): *ოთხისა დანვისა წონი ყველია დანაილი* [წიგნ. ხ. 159, 9]; *ეარდი სამისა დრამისა წონი არის ფორმით ანადოგიური*

საქვე დიდი-სა (=დიდი). „ეყვისსტეფოსანსა“ და „არწილიანში“, **წინსწინა/წინა**-ც ისეთვე წყვილის ქმნის, რაგორც ცილი/ცილა, ძალი/ძალა და მისი [დროშაობი, 1966, 38].

საყურადღებოდ მიგვაჩნია ებრატიკური ხმოვნის მსგავსი დანაშნულებით **ა-ს** გამოყენება მსაზღვრელი სატყვის ნაწილთაობითარი სახელისობის ყოარმებში, მაგ.: *ჯღნოსა ტყედილის წამლა თბის-რის* [წიგნ. ს. 181, 10]; *ძალიძლი შვი და ზანჯადიღობისა* [ს. ცოც. 136, 16]...

გამოთყენება ისი საცკადსახელი იგი-ს პარაღელურად და მისვანვე ნაწარმოები განსაზღვრებითი საცვე-ლი თბითი, მაგ.: *აწ რამე დაეწროთა თბი უკეთათ* [კარამ. 9, 29]. *რამელსაჲა ხაღლშაგან თბი აწვეტ შენ ნუ დახლეუბი* [ქან. 5, 26]. *თბი საყრისა ნიშანა* [ს. ცოც. 69, 17]; *თბი ატან და თბი ატამს* [იად. დ. 116, 28] // *თბი ლან და თბი კამან* [იად. დ. 116, 28]; *რავჯარეა წყალი თბითი არის* [კარამ. 360, 22].

სახელთა ბრუნებაში ეურადღებახ იქვეც ა ყურთანა შეუკვეციყო ყოარმები (იგულისხმება, რა თქმა უნდა, სასოვადო არსებითი სახელეუბი) ნათესაობით-მოქმედებით ბრუნებლსა და -ებ-ის მრავლობითში. მაგ.: *ამ აძ ზანჯან ძალიანსა წვენშვი ცოქა თბის ნაღელლიც გაჯორუყათ* [იად. დ. 300, 15]; *ნადავ თაგის ძაძუნასა ზვთის დეხებდურ* [წიგნ. ს. 56, 8] (ძაძუნაა – არან. ბაბუნა – გვირილა); *მოცელი დაღობის ტუტ-ასსა შარაბითა* [წიგნ. ს. 140, 6]; *აუ ესე მარკა ჯღდასტან ქმნილ იყოს არწყოსი ხელთა წველთა* [წიგნ. ს. 278, 44]; *ცაბ ვერის ზონისა-ბარო... ქამის* [იქვე, 157, 8]; *ანბონისი და კამბა თხელი* [ს. ცოც. 147, 5]; *ცა შაბა ცხობო-ცხობო რამელავ სხვდათა უკან შოცა* [წიგ. ს. დეცხიკ]; *ძაღლ-მათა თაგის თბანდის* [წიგნ. ს. 56, 44]... *ესე სამი ეური გვორიღავბი ხამნე მხურვალთ და ხმელთა* [იად. დ. 207, 34]; *სჭომეცე გაწმინდოს ან რწვეთათ, ან თენაუბითა* [იად. დ. 249, 24]. *ამ თენისა ქმისა წესა და რეცე ეველი თენაგებთა კარშვი ბწროთა* [იად. დ. 324, 26]...

არ იკვეცება არც საწყისები მრავლობითში: *ამ საყბულ შვი საყრსა ცხელეგებბი და მხურვალთ ავადუოფაგბი და მხურვალთ სენუ-ბი... მრავლად თენის* [იად. დ. 100, 34]; *ამ შემოდგომამოცა ხელისა ხაგნებო და ავადუოფაგბი ძვერსა და მრავალი თენებთ* [იქვე, 101, 4]; *სა შმარ შვი მკუდაარსი და მბაპანუკებბა ნახელეს* [იად. დ. 102, 25]...

არ იკვეცება ყუბის ბილი ა ულ (აურ) ხუციქის დართვის დროსაც, მაგ.: *საწელ-უღე მისი ზაფრავლისი ყოცხელის ხამნეზნსაგან თენებთ* [წიგნ. ს. 211, 4]; *თაიცა ზაფრავლისი ყოცხელისი ხამნეველის-იგან იყოს აგი არს რამელ უწამებოღეს* [იქვე, 214, 8].

არ იკვებება არც „ღეისო“: *ღვინობა წყალსა სძიდვს ცოცხობასა* [წიგნ. ს. 79, 14]...

გვხვდება შეუკუმშავი ფორმებიც, მაგ.: *საქამდსა ხაზბისა და კაკაბისა კალიად შექმნილსა ქამდვს* [წიგნ. ს. 139, 41]; *საპონისა ნუ დიასინ* [ს. ციკ. 87, 25]...

იკუმშება კომპოზიციის მეორე წევრად „აბანა“, მაგ.: *ბილო ქველ-აბნისა სი შანი ხნუელისა ყველასაგან ჯგუთნით ისი არის* [ს. ციკ. 69, 13].

თანინი მრავლობითი ხანათესაობითარი მოქმედებითი ბრუნვის უთანდებულო ფორმა ასრულებს გამოსედიითის ფუნქციას, მაგ.: *ისთიფრადლი დია სისბლისა დენისაგან იქნემის რომელი ტინისაგან გამოვიდუს ქვეშეთ ანუ ცხვირათათ* [წიგნ. ს. 68, 11].

გამოიყენება მსახლურელი ნაწევარი ხიტყვისათან სხვადასხვა ბრუნვაში – სახლურულის წინ, მაგალითები: *ვგების რამელ ვხე მანკო სვედისაგან ქმნილ იუოს* [წიგნ. ს. 74, 39]; *თბილსაძილო ვხე ზეთი ან მხე შივი და ან ცეცხლის პარსა მკოკონსა აღავ ზეთა შვიცხობ* [იად. დ. 191, 6]; *რა ბრული იხო წიგნები ენახეთ და გაფსონჯეო შროვეო მოყენ-და* [იად. დ. 95, 7]; *თუ ამო ნიგო ზმან კაცსა აწყინოს* [იად. დ. 191, 1]; *აწუ თუ ამო ვევა ზმან კაცსა აწყინოს* [იად. დ. 191, 29]; *და თუ ამით წამლითა რომელ ვეთაქვამს არ გამოთვლადვს* [წიგნ. ს. 140, 11]...

მსახლურელი სუფხართავი სოფჯერ ვბ-იანი მრავლობითის ფორმაც ეთანხმება სახლურულს, მაგ.: *და ამის ბუტყენათა შუა წათლებო ძაბლევბო არს* [წიგნ. ს. 19, 34]...

პრეპოზიციურ შეთანხმებულ მსახლურულად გამოყენებულია არა ნაწილაკი მოთხრობითი ბრუნვის ნიშნის ახალი ფორმით (-შ): *და თუ ვხე ენისა დაბბო ძელთან ცემისაგან იუოს ამისი წამლი არამ აქიმბან არ ვაციოთ* [იად. დ. 325, 23] – შდრ. დიადექტური: *არა კაცმა არ იყოლი და მისო. ხანს, ძლიეროა ბრუნვაში შეთანხმების ტენდენცია.*

პრეპოზიციური ხმოვანყუბიანი მსახლურულიც ბრუნვაში სრული ნიშნით ეთანხმება სახლურულს. მოქმედებით ბრუნვაში სოფჯერ ნათესაობითის ანალოგიური ფორმაა გამოყენებული, მაგ.: *ლიობს ბანითთივა მგავის ნარინჯის ჩანითათსთანა არის* [იად. დ. 192, 9]; *ვუღან ვუბისსა ქამდვს უ სპო თბილთათა წელითა* [წიგნ. ს. 140, 38]... *ამისი წამლი და გამჭარვებელი მგავის საქმლვბითა, მგავის შარბალებითა და მგავის ხილვბითა არის* [იად. დ. 194, 17].

გვხვდება მსახლურულად გამოყენებული რაოდენობითი რიცხვითი სახელი „სამოცდაციედიმეტრი“ ნაწილობრივ არქაული ფორმით: *კაცსა ტანისა შიგან სამოცდა შეიდმეტრი ვიო არს* [წიგნ. ს. 26, 26].

ბ) ხახვლათა წარმოქმნა

საქართველოს
საქართველოს

(1) ზედხარბოვი ხახვლის ხარისხის ფორმების წარმოება

ზოგი მისაზრებთი, ქართულში ხარისხის მხოლოდ ერთი ფორმა ცნობილია „ულ ამ ზესი“, „ქმადლეის“ ტიპისა... თავისი მანარმობები აქვთ უფრობით და ოდნობით ხარისხებს, უფრობითის – უ-ე უ-ეს, ოდნობითის – მო-ო. ამბოჯის ხარისხის პირვანდელ ხეუქესად ნაქარბოვლეთა ე-ან-ო, უ მინხეულთა იმავე წარმოშობისად, რაფორბისად ქვევის უ- ხოლა-ეს (ამხეხეს-რეს)-ის ს არის ნათესაობითი ბრუნვის ნაშნისხეული, ე-ი. „უფრობითთა ხარისხის ფორმები არსებობთად ნაგუ ნეტივარი ხახვლები.“ [შანიძე, 1973, 143]. იხტორულად კა. უქრობენ, შედარებით ხარისხის ფორმები ქართველურ ენებში ზნერო წარმოშობისაა [მაჭავარიანი, 1959, 129].

ქართულ კიდობებში ხარისხის ფორმები, რაფორც ცნობილია, ადწერილობითია, მათ ხაწარმოებლად ხაჭორია 'ხწი' ხელების ხმარება (შეტად, ძრავად // ძიენ // ძიელ). ხაღიტერატურა ქართულში ამავე ფუნქციით გამოყენებულა: ფრად, უფლად, ძაღიან, შეტად და სხვა; აგრეთვე სტილისტიკური ხერხები. ადწერთია წარმოება ძველ ქართულს ნაკლებად ახახათებდა.

ხაშუად ქართულში უფრობითი ხარისხის მანარმოებლად უბორატესობა ენიტება უ-ე, უ-ო არქაულ კონფიქსებს, შედარებით შესლუვლად გამოაქენება უ-ეს.

ძველ ხაშუდიტინო ძველებში გვხვდება ხარისხის წარმოების მრავადფერობა ფორმები (ყველაზე არქაული და ყველაზე ახალი, ხაღიტერატურო ან დიალექტური):

ა) უფრობითი ხარისხი: უ-ე // უ-ო, უ-ეს // უ-ონ; მიც. ბრ. + უ-ეს; ნათ. ბრ. + უ-ეს ნათ. ბრ. + გან. + უ-ეს. ბ) ოდნობითი ხარისხი: მო-ო // მო-ე.

მაგალითები:

უ-ე, უ-ო: მიწანა მინა უფიანე დაღობის [წიგნ. ხ. 17, 43]; კურნებათ რაოცა ბისმელისაგან იყოს უანდებს არს და უფიანე კურნების [წიგნ. ხ. 93, 2]; და თუ ცოცხი ღირავილი დანობლი ბარბისა გამბროს უფიანე კურნების [წიგნ. ხ. 151, 28]; ზოგეკორ ხეობდეს ზოგეკორ უფიანე იყოს [წიგნ. ხ. 126, 26]... ზოგეკორ უფრო იყოს ზოგეკორ უმცროს [წიგნ. ხ. 125, 17]... რაბზონცა უფიანე იყოს უმცროს ინახვის [წიგნ. ხ. 115, 16]; თუ ზეცა ქვეშე უბნო ხეობდეს და მათ ირთო თათთა ქვეშე უღობო არა ქალწული არს [ზ. ციც. 84, 35]...

უ-ეს // უ-ის: ადგილი მისი ტანისა შიგან მკერდის ქვეშეთ ცოცხათ უჭეუბოესი არს მარჯვენით კერბით [წიგნ. ხ. 20, 33]; ამხსოვსკი ტყავი უთხები მაქუც ზეუნ კვლათაი [ბუნ. 87, 4]; და თუ ცოცხისა უძნობდეს მან უმცრობის იყოს [წიგნ. ხ. 129, 7]; ერთი თავი მისგან უმბნით და ერთი უწლათისი [წიგნ. ხ. 20, 15]...

ზიც. ბრ. + უ-ეს: აძანობ უკეთები აძანო აბ არის რომე ძველი და დიდი აძანო იყოს [იად. დ. 110, 6]; უმჯობებთა ყველაბა წამალბა [წიგნ. ხ. 93, 9]; ესე ერთის ხორცი ყოველს ხორცს უარ (=უარესი) არის [იად. დ. 155, 1]; ძველი ნივთი ზი რომე ერთის წლასა ეთიმე და ან უყრო იყოს საწამლავს უარ (=უარესი) არის [იად. დ. 190, 38]; თუ კაცი ბევრს თუესსა სჭამს ეს იყოდეთ საწამლავს უარ არის [იად. დ. 157, 13]...

ნათ. ბრ. + უ-ეს (+გან): ესე აბი უმჯობესი არს ყოველთა წამლისა [წიგნ. ხ. 86, 15]; პურების უკეთები სვარბლის პური არის... ხორცების უკეთები ცხურის მიშკის ხორცი არის [იად. დ. 106, 2]; ყოველის გუარის ხორცების უკეთები ბატკნის ხორცი არის [იად. დ. 151, 9]...

ნათ. ბრ. + გან + უ-ეს: ყველაბისგან უმჯობესი იყო არს [წიგნ. ხ. 85, 6]; ყველაბისგან უმჯობესი დროანკადისა ზეთი არის [წიგნ. ხ. 121, 9]; ესე ცნობისა მისი არს და ერთსებისგან უჭეუბობთა [წიგნ. ხ. 27, 33]; დაამბადებელი დმუროთი აქიმთაგან უაქიმესი არს [წიგნ. ხ. 18, 26]; მისი ხურელი უფიწრესია ყველასა მსხვისა ხურელთაგან [წიგნ. ხ. 18, 36]; დუიბლი უდიადებულესი არის (=უყრო დიდი) სტომასებისგან [კარაბ. 123, 19]...

ძველი ქართველისაგან განსხვავებით, საშუალო ქართულის ტექსტებში ამჟღავნად ჩანს უ. წ. ოდნაობითი ხარისხის ფორმები, უმეტესად მო-თ კანფიქსით. მაგ.:

ცოქარამე მოტკობ მომზუნო და მომზურვადო სიჭმელეპი ექამის [იად. დ. 461, 30]; *სამე მომხბოთ დანაყოს* [იად. დ. 340, 9]; *მოთხი შილაყვლავი აქამან* [იად. დ. 272, 24]; *მუდამ თბილო ტკობელი და მომწო* (=მომწეველი) *სიჭმელი უნდა აქამან* [იად. დ. 269, 37]; *თუ ზელა მოვბო* (=მოცხელი) *წყალი ბევრი უნდა დათხბან* [იად. დ. 247, 26]; *მოპრტყო მოპრტყო* *პაბები შეჭენათ* [იად. დ. 258, 2]...

გვხვდება ოდნაობითი ხარისხის ერთგვარად ორიგინალური მო-ე წარმოებაც. მაგ.: *ესე სისხლი შავი და მოხტე იყოს* [იად. დ. 458, 7]; *ასრისაგან ყველადეს და ვერად მოყვითლუ იყოს* [წიგნ. ხ. 271, 24]; *ყერი მუჯანუ და მოშვეე სიკუდილთა ნიშანი არის* [ს. ციცი. 79, 15]; *ნიშანი მისი ესე არს - თვალთა ტკივლი უკრებლათა მოწითანე* [ქან. 8, 23]...
შდრ. მოსქო, მოშავო...

ხარისხის ფორმების ახალი წარმოება (მო-ე) არ შეეცვლება საშუალო ქართულის მხატვრულ ტექსტებში; მათი წარმოადგენს საშუალო-ეპიკურ წიგნებში. ეტიკრობით, ადასტურებს ამ ერთ კიდვე უფრო დიდ სიხელდასხვას ხელხურ შეტყულებასთან, ვიდრე თუნდაც საერთო თხზულებებისა. ამითვე შეიძლება ახსინას ბევრი სხვა თავისებური წარმოების მქონე სახელის გამოყენებაც იმავე (სამელოცოთ) წიგნებში.

(2) სახელთა წარმოქმნის სხვა შემთხვევები

ა) კინობითის მწარმოებლათაა წამოადგენილი და ხშირად გამოყენება **ბედიბედა** (=ბედიბედა): *ხოსრო ბედიბედა დანავე* [იად. დ. 223, 13]...

ბ) უდაბლოდობით შეეცვება **აბლაბუდე** (=აბლაბუდა): *ეთა აბლაბუდე სახელი იქნების* [წიგნ. ხ. 24, 9].

გ) გეხედება არქაული სუფიქსებით წარმოებულ ფორმებს:

-**ედა**: **კბიდედი** (=დაკბიდედი): *ხურომაჯი დამადა დამრომანი მარდუთი ხმელისაგან და კუთისაგან შევნით კრთი არს კბიდედი და მოქაფებელი* [კარიბ. 121, 5].

-**იფ**: *ხალო ენსიათ და სქენათ არს ჩრდელი და მართელი იადენ არაქელ ეოველენით* [ბუნ. 82, 5].

მისაღიოდრელი -**იფ** დაბოდობა არა გვაქვს:

ხეველითა ხანგრძელი (=ხანგრძლივი) *იქნების* [ზ. ციც. 88, 17].

-**ოვან**: *ერგების ეოველათა მკრდოვანათა* [ზ. ციც. 177, 4].

დ) თავისებურად იწარმოება -**ობა** სუფიქსიანი აბსტრაქტული სახელები, მაგ.:

აგებულეთობა თორქელთა [კარიბ. 288, 35]; *ხეველითა ვეოვებობა იქნება* *თხი ართს რომე საქმელი კარგა შუაწყო* [ქან. 6, 4]; *წვალთა განიადება და მონგარათა დადნობა და მწუნობა* (=წუნობინობა) *ფრთად* [ზ. ციც. 75, 37]; *თი შანთ არდაბწველეთობათა* [წიგნ. ხ. 83, 13]...

ე) აბსტრაქტული სახელები ფართოდ იწარმოება ხო-ე კონკრეტით, ზოგჯერ მეტად არითინადურადაც. მაგალითები:

ბინოტე თველემისა და ბინხლობაგან არს [ზ. ციც. 83, 1]; *თმისა შათისა ბილვედე და ბელბო* [ზ. ციც. 78, 15]; *ხიბმე და ბინვედე იარზე ცოქა აქეს* [იად. დ. 166, 24]; *ხიწველულე თვალთა და გაბერბლობათი შიხი* [წიგნ. ხ. 107, 36]; *უთხლობათა და სიმეფობათე და იყობ* [წიგნ. ხ. 81, 31]; *საქუზე რომელსა ჰქვანთ არაბულად მდობათ* [წიგნ. ხ. 248, 3]; *იხელის სიბობა შიანე ენათა ხენი ართს* [იად. დ. 345, 34]; *თუ ეს თარქობი მარდელთა ხი შემქდორე ზელა კაცის ქობის სიმეშქდორესა უშელონ და იღარ მოვეთა* [იად. დ. 427, 11]...

იშვიათად გვხვდება ხი-ო წარმოებაც, მაგ.: *ეს ძარღვებისა ხიქლო* (=ხიწურიდღე) *ხიხმესა და ხენისა მიცოქაფებსა მისაქავესს* [სფდ. დ. 103, 33].

ე) ხმნიზედის („წინ“) მოქმედებითი ბრუნვის ნიშნაინი ფორმა უნდა იყოს უ თავსართთან (ხარისხის მიწარმოებუდღითან? = ღ. კ.) ერთად შებანებ კონტექსტში: *უწინათი* (=უწინარესი, უპირველესი = ღ. კ.) *ნიშანი ზოგათასა ტაბახისა ვრჯების ვოფელთა შერდოფინთა* [ზ. ცაც. 177, 4]. უ-ს გარეშე იგივე სიტყვა უკავშირდება ნაცვაფლსახელს და მიღებულა კომპოზიტად *თუ დახედნეთ, რომე მისი სტომაქი ვრდელად იყოს ძვევე ამასწინათი წამელი კნას* [კარაბ. 14, 5].

ზ) ყუქუგაორკვევებულ კომპოზიტებში პირველი შემადგენელი შეუცვლელად არის წარმოდგენილი და არა იხე, როგორც ახად ქართულში. მაგ.: *ყვალა ცაღვე-ცაღვე დაუწოქურთა* [კარაბ. 8, 21]; *ყვალასი ნიშანი ცაღვე-ცაღვე ხქურთა* [კარაბ. 3, 4]; *თუ იგი ძარღვი თითთა შერთა ქვეშე ვფოქნეს სხეულად და მადღე-მადღე იკოდა ვთა ხასხლისაყან არის სხეული იგი... იდეს თათი დახეფა წურდელად და თხელად მოუხედეს და მადღე-მადღე იკოდა ვთა კვერცხის გულისა ნუღელისა ნიშანი არის* [ზ. ცაც. 83, 35].

თ) იშვიათად არის გამოყენებული არსებითი სახელისაგან წარმოქმნილ ზედხართაეთა უარყოფითი ფორმები არ ნაწილდაკის დართვით, მაგ.: *თუთი ამთა ვარჯვასაყან ვარჯევრად არიან ვრთი ბუნებური, მეთრე არბუნებური* (=არაბუნებრივი)... *რამელი ბუნებაური იყოს ნიშანი მისი იგი არს* [წიგნ. ს. 13, 31]. *მადღამი რამელი არ-ბუნებაური იყოს რათხვერა იქნების* [იქვე, 14, 9]...

ი) კომპოზიტთა შორის ვერადღებას იტყვევს თან თანდებულისა და საწყისების შეერთებით მიღებული წიგნური ღუქსებები: *თანშეკრვა და თანშეშვა: შერხდობელი იყოს კიდეთა შერებად და თანშეკრვად მადღა* [ბუჩ. 63, 1]; *ყოფელი სხეული უკუშ რათხთა ასათა არის თანშეშვა* [იქვე, 58, 7]; *ასთა მსოფლებრივი არის ნაწილი ყოფელად უბ ცირქი სხეულთა თანშეშვისაი* [იქვე, 61, 3]; *თანშეშვა განმარტებულა როგორც: შესაყება, შერევა, ცთახთა (შდრ. განხჯი), სხვი ჭვგლებში სწორედ უყრო ეს ბუნებრივი, ტრადიციული, გასაყები, ხაღსური ფორმა იხმარება – შესაყება: თუ ხიხელი და შვი ნუღელი შეხჯდნენ, იყვე ნიშანი არის ვთა კვერცხის გულისა ნუღელისა ეს რანვე მჭერნია და არა შვიზავედთან ვარემე რათხთა ბუნებითი* [ზ. ცაც. 72, 23].

ხაღსური სიტყვათშემოქმედების მრავალფეროვნება გაზომვადიანებულა ხმსურ წარმოიქმნებშიც.

ზმნის უღლებსია და წარმოქმნის თავისებურებანი

საქართველოს
ლინგვისტიკის
ინსტიტუტი

ზმნის უღლებსია და წარმოქმნაში უწინააღმდეგეს იტყვიან როგორც ძველი ქართულის, ისე ფაქტიობრივად ახალი ხალიტერატიული ენის, აგრეთვე დიალექტური და სუფიკტური თანავინაღვური ინფორმაციული ხალების ცოცხალი მუდგულების ნიმუშები. შექვერდებით ცალკეულ არასინტეტიკურ მოვლენებზე ზმნურ კატეგორიათა მიხედვით მკორე ხაილქებრაციით მასილის თანხლებით, მაგალითად:

(1) გვხვდება სუბიექტური მესამე პირის ნიშნად მრავლობით რიცხვში ახალი ქართულის -ნენ სუფიქსი: *მუშანი ტეფლოდენ* [წიგნ. ხ. 153, 23]...

(2) მიცემით ბრუნვაში დასმული სახელის მრავლობითობის აღმნიშვნელი (-თ-ი) რილში ვხვდებით S₁-ან სუფიქსს: *ბღონი კაკაა ყრთა-სა ნაკელად აჭუან* [წიგნ. ხ. 25, 22].

(3) ნართიან მრავლობითში დასმული პირდაპირი თბიექტის მრავლობითობა ზმნაში ხშირად არის გამოსატყული ძველი წესით მესამის სუფიქსით (-ენ-). მაგ.: *ამის ვაფლიტგან მწარნი წონნი შემკობენ* [ხ. ციკ. 110, 30]; *ებენი ვითად მონაყენ* (=დანაყენ) [კარობ. 72, 34]; *შემკობენ ენე წამადნი დანაყენ კლის-კლე და დახვრენე მართათ* [კარობ. 57, 5]; *დანაყენ ენე წამადნი და შეზაღენ* [კარობ. 39, 18]; *იღვენ ესეოთარნი ნი შანნი ნაბნებ იყოფა რამე* [ქან. 8, 27]...

(4) გვხვდება ძველი II ბრძანებითის მკორე პირის ფორმები, მაგ.: *ენე იყოფა კაკისა ანო უნათყოფ ეახშების და დანე შედების* [ად. დ. 99, 19]; *თუ რესება თუთრი და ყუთილის ფურად სეცმბენ იყოფა დარნებ ბნული იყო* [ხ. ციკ. 69, 7]; *კურნებდი რითთა ვრილათა და აბუებ დი წვალსა ცივსა* [კარობ. 17, 10].

გვხვდება ერთი და იმავე ზმნის ფონეტიკურად განსხვავებული II ბრძანებითის II პირის პირადედიური ფორმები: *გაცურ II გაცარ*: პირველი – ქახიელის კარბადისში, მკორე – ფახასკერტელისაში. მაგ.: *ზინე აყოფა თურბითთა და შეტრა ვრთმანერთათა იღუნთ დანაყენ გაცურ* [ქან. 7, 11]; *ევალა ხწოზად დანაყენ და გაცარ* [კარობ. 42, 9]; *ევალა დანაყენ და გაცარ* [იქვე, 54, 30]; *იბრეშუშითთა გაცარ* [კარობ. 62, 3]... იმავე შწკრიესა და პირში ზომა-წონის აღმნიშვნელი ზმნები მეტად თავისებურად – ხილმუობითის -ი სუფიქსით არის გამოყენებული:

თუ ხწინდე ებრეთ წონი (=წინე აწინე); *თუ ზომეც ებრეთ ზომი* (=გაზომეც) [კარობ. 420, 12].

ბრძანებითში გამოყენებული წყვეტილის ფუძე -ვე სუფიქსითაა წარმოქმნილი: *ხამსე ტყავი გაასრევით* [ად. დ. 223, 10].

(5) გამოყენებულია სტატიკური ენებითის აქმეოს მესამე პირის ფორმის დიალექტური ვარიანტი -*ეს*-ს დაბოლოებითი *და* მხოველი კერძების გვლისა არს ხინაველუ და კიდავებ იგი დუბილმა [წიგ. 70, 36].

(6) ნახახვლარი საშუალო გვარის ზმნის აქმეოს მესამე პირში გამოყენებულია უთემისინშია ყუქეს + ა (*ამეშველი ზმნა არს-ის შე-შადგენელი ხმოვანი*); *ყოელი ძარგუი ამ ქვალუსითა თხარებხ და წელი არის და ამ ქვალუსითა ცოცხალი* (= ცოცხლობს) [იად. დ. 99, 17]; *ძველად შეიჭრუვბას, თუ მკედიარია და თუ ცოცხალია* [კარაბ. 51, 12]...

(7) გამოიყენება ძველი ხელმოძიების ფორმები: *და თუ გამოყრდეს ავარ იკურნებხ* [წიგ. ხ. 116, 6]...

(8) -*ამ თემისინშია*ნი ზმნის მესამე პირის აღმნიშვნელი ძველი ყალიბი I ხეროის ხაერცობიან მწკრივებში შევკვლილია საშუალო ქართულისათვის დამახასიათებელი ფორმით (*მიღს-ემუ*): *მართანა ჭკამოს და ჭეჭმუღს* [წიგ. ხ. 247, 7]. გეხვედება ძველიც: *მიწეთა კიება წყალსა ზურგა თხმუღს* [წიგ. ხ. 247, 7].

(9) ძველისბველი ფორმით გამოიყენება ზმნა უნა (=უნდა), ხაერცობი *დ-ს* გარეშე: *დადი ხანი უნა ამისსა უკანა დეოამასა* [წიგ. ხ. 39, 1]; *ძარგელ შორიანსა მჭენებრობასა უნა ხწველია* [იქვე, 38, 45]...

(10) ხშირად იხმარება ზმნა "ხიყება" I ხეროის ხაერცობიან მწკრივებში უთემისინშიად და ოჯ ხაერცობის გარეშე. ზმნაში წარმოდგენილი -*ფ* ხეფიქსა, ხანს, ჯერ კიდევ არ არის შეხორცებული ყუქესთან. მაგალითები: *კაცი რომე შეწით და ან გარეთ ხიფდეს მო-ატანე წველი აფორუ დანაყუ და ხამხოვრე ზედა დაადუ* [იად. დ. 401, 35]; *და თუ კაცი მწოვედ ხიფდეს...* [იად. დ. 399, 24]; *თუ კაცსა დეობლი არ უხიფდეს და აღარც ხიფსე ჭესნდეს* [იად. დ. 354, 33]; *კაცსა რომე ხიფიდათეან ხიხა ხწიფდეს და ან ხიფდეს მიხთვის მწოვედ კარგი წამელი არის* [იად. დ. 213, 11]; *კობდის ტაეთელ ზედა ღრთილათე უხიფდეს* [იად. დ. 304, 33]; *კაცსა კობდები წენარად და წენარად დაუ წუბს ტაეთელსა და ღრთლები კი არ უხიფდეს* [იქვე, 305, 10]...

(11) ზოგი ზმნის ყუქე წარმოდგენილია ტრადიციული -*თე* ხეფიქსის გარეშე: *მა შინ გუეაი გაფართდეს* [წიგ. ხ. 115, 15]; *და თუ ხაქსე გაწველდეს და ხორხი შეფწრდეს ესე წამელი ხორხისა მამკროს* [იქვე, 152, 17]...

ასევე გაურთულებელი და რუდუცირებული ყუქებით გამოიყენება ზოგი ხევა ზმნაც, მაგ.: *ხეომჯე გაუწმდეს და მანკისა აფიელი დაბ-ცრდეს* [წიგ. ხ. 66, 5]; *არწეთისრამელი ხეომჯე მანკისა ხათუნთისა გან გაწმდეს* [იქვე, 172]; *გუაროშია აფინთათისა წველითა გარეცხის*

ჩამედოცინო წიგნთა ენაში ხაწყისური ფორმების წარმოების თვალსაზრისით სხვა ხასიათის თხზულებათა ენისაგან მკვეთრად განსხვავებული ფორმები არ შეგვიჩინა. მეტი ორიგინალობით ხასიათდება მიმდევობა.

(2) მიმდევობა

ქ. წ. მოქმედებითი გვარის მიმდევობაში, რომელიც როგორც ცნობილია, ემყარება I სერის თემის, თემის ნიშანი, სადაც კი არის, სვეტლებრივ ხანს (გარდა ი თემის ნიშნაანი სმნებისა). ამ მიმდევობის ძირითადი მაწარმოებელია მ პრეფიქსი ან მასთან ერთად —ელ ხუფიქსიც. მაწარმოებლის რიგში გამოდიან სხვა ვლენენტებიც (მ—არ, მ—არც, მ—ად, მ—ედ, მ—ედ, მთ—ად, მთ—ედ და სხვ.). ტექსტებში გვხვდება განსხვავებული (მ(ა)—გ, მ—თ...) მაგალითებიც:

მა—ე: *თუ თაკანი იყოს მაშენე* (=მარცხებული) *იქნების* [წიგნ. ს. 115, 9]; *ყველა თვალის მაწინარე და მაზიანე არის* [იად. დ. 285, 15]...

მ—ედ (=მ—ად): *ყოველისა სენისა მკურნელი წამალი* [იად. დ. 285, 15]; *ავადმყოფსა მკურნელი მკურნებს* [იქვე, 97, 33]...

მ—ე: *ამისი წამალი და მშველე ან შატარი და ან თაველი არის* [იად. დ. 162, 11]; *თუ ამს თაველმან კაცსა აწყინოს ამისი მშველე და წამლი შტავე ხაქმელი არის* [იად. დ. 183, 7]; *ამისი მშველე და ვამსარვესი წამლი ეკბელი ხასმელი და ხაქმელი არის* [იქვე, 107, 12]; *აწუ ხახვსან თუ კაცსა აწყინოს ამისი წამლი და მშველე ძმარა მაწინი და ქონი არის* [იქვე, 204, 3]...

საშუალო გვარის მიმდევობები შედარებით ნაკლებია.

მ(ა)—თ: *კაცისა სტომასი და ეს ხუარბალი ერთმანეთ შუდა შუსავებული არის და სტომასის მაშენო და შემრგო თხილვეული კაცისა სტომასშივა არა ლავა* [იქვე, 163, 6]...

მ—ად (=მ—არც) *მართალი მაცანი მჯეხის ხომხურვალისაგან იქნების* [წიგნ. ს. 38, 39];

მთ—ე კონფიქსით მაწარმოებია ორიგინალური მიმდევობა *მოვიწყე* (=დამიწივებული, გულმაივიცი): *რთი ამას ბუტენსა ძევი წაეკადოს კაცი მოვიწყე იქნების* [წიგნ. ს. 20, 2].

დავით ბაგრატიონის თხზულებაში („იადიგარ დაუდი“) ყურადღებას იქცევს მიმდევობის თავისებური, ძველი ვალების წარმოება, რაც ახლა დიალექტებში დასტურდება. მხედველობაში გვაქვს „მტკივანი“ — „სივანი“ — ტიპი.

აღნიშნული (მტკივანი, მხივანი) ფორმები გამოიყენება დამოუკიდებლადაც, მაგრამ უფრო ხშირად — მსახვერულად, კლდე უფრო ხშირად ის შედის კომპოზიტის შემადგენლობაში მუარე ნაწი-

ღად და მოვლიანად ვახსიანდურავს სხვა სიტყვებს. *მაგალითები:*

(1) *და თუ კაცს ყველა მწოდველ კაცსავედგს მოყვანე მართვე და მტკივანსა და მხივანსა ყველ ზედა ეარვადღობს თბილად შემოსილან* [იად. დ. 336, 7]; *ონჯა სიკხისა და ხომბურვალისაგან მხივანსა და მტკივანსა თვალშეჯა კვერცხის ცილა ნაჩვეთას* [იად. დ. 155, 24]; *მხივანსა აღავე ზედა დაიდვას* [იქვე, 163, 9]; *მხივანსა რაზედმე დაიდოს* [იქვე, 401, 10]; *მტკივანსა აღავე ზედა შემოსილან* [იქვე, 248, 27]; *მტკივანს ევრ ზედა დაწვეს* [იქვე, 296, 36]...

(2) *ახრე უნდა თვალმტკივანი კაცი ამს სიკვებმა და ამ რივმა სიკვებებმა უნდა ვრდოს* [იად. დ. 283, 14]; *ამრიგმან თვალმტკივანმან კაციმან ბ მორად იის ვრძო, დღულუფრის ვრძო და ტკბილის ნეშის ვრძობებმა შოვტევენ* [იქვე, 240, 5]; *თვალმტკივანსა კაცსა თავზედა შემოსილანთ* [იქვე, 242, 9]; *თვალმტკივანსა კაცსა უზნობა აქამთ* [იად. დ. 250, 11]; *ამს ვურმტკივანსა კაცსა თბილობილო ვურმეა ნაახიას* [იქვე, 257, 6]; *ვლალმტკივანსა კაცსა ყველ შეჯა ნაბერობს* [იქვე, 337, 17]; *თვალმტკივანსა კაცსა ბუდამ შევი ხელსახოცი შუბლ ზედა უნდა ვრანს* [იქვე, 285, 29]; *კბალმტკივანსა კაცსა ძალიანად წაუბვან კბალოს ძორშეჯა* [იქვე, 307, 4]; *შერმე ამს კვეთმტკივანსა კაცსა თავი მოსპარტე* [იქვე, 2247, 6]...

საერთოდაც ამ ძეგლისათვის ჩამსწლობდიყა ხალხური ენობრივი ფორმების ხიმრავდე.

ფორმაუცედულო სიტყვები და ნაწილაკები

(1) **ზმნიზედა.** შუა საუკუნეთა სამედიცინა თხზულებებში, ისე როგორც იმავე პერიოდის მხატვრულ ტექსტებში, ესელებით პირველადი ზმნიზედების როგორც ტრადიციულ, ძველ ფორმებს, ისე – გვიანდელს, საკუთრავ საშუაელ ქართულში ჩამოყადებებუდს. *ზმნიზედათა მრავალფეროვანი და მრავალრიცხოვანი დექსიკური ფონდიდან საექიმო ტექსტებში ზეწი ყურადღება მიიქვია სოციერთმა დექსიკურმა ერთეულმა, მაგ.: ბოლომ // ბოლო (=ბოლოს, მოკლედ...):*

ბოლომ რასაც იღვენ შვერვობთ ამს ავასი გამოსა შვერა და მიზეწო ავასი.პავისაგან შვეწრებმს [იად. დ. 527, 27]; *ბოლომ გერმანერის ეს ზენა სახსვლისგან აყობ* [იქვე, 507, 25]; *ბოლომ ყოველას ვერის გროლის ზენისა და ბაღვამბის წამელა არას* [იად. დ. 213, 13]; *ბოლომ ყოველსა ვერსა ზენსა და ქობსა თავთავისი შესიყვრა წამლები უნდა ვეწო* [იქვე, 123, 9]; *ბოლომ ხეწიასა ზენისა უყვალხა კაცსა ეული და ხეწამაქი ბუდამ*

მადღარო ჟანდუხ [იქვე, 128, 28]; *ბოლომ დიამს ზის ადამის ტყობის ნახვა დიამს ზის პირუჭუჭუყის ნახვა... ესე ვუვლა კაი არის ბოლომ რაიქ თუელსა ან ტუენსა, ან ვერსა და ან ვუვლა იამუბის... ეს ვუვლა კაი არის* [იქვე, 119, 2]; *ბოლომ ამ რაიქა ხვედაანსა ხენსა და კაცისა ვროლა და ხმული სახმული და საჭმელი ვუვლა აქვენს* [იქვე, 109, 11]... *ბოლო რაიქა ან ტუენსა ან ვუვლა და ან თუელსა იამუბის ვუვლა კაი წამლი არის* [იქვე, 243, 33]; *ბოლო ვუვლათვის წამლის უცოვსა აქისობა ეს არის რამე ცოქა ხისხლი გამოუშუან* [იქვე, 136, 24]...

ხევათვის გაურკვეველია ამ სიტყვის ფორმის ჩამოყალიბების გზა. *ბოლომ* > *ბოლიმ* > *ბოლოს*, თუ: *ბოლომ* / *ბოლიმ* / *ბოლოს*?

უხათოფ (= უსათოფ): *უხათოფ თავის ტკოვალსა უწყულის* [იად. დ. 242, 20]; *კაცმან ვხვები უხათოფ ქნას* [იქვე, 115, 27]; *უხათოფ სურვანდოსა აუშლას* [იქვე, 116, 20]; *უხათოფ ირთვე ავი და ხისკუდილო ნამანი არის* [იქვე, 148, 17]; *უხათოფ ან ხორხვიდოსა და ან შამხალსა შაკენ* [იქვე, 160, 6]...

თუკითაფ გამოიყენება თანამედროვე ფორმაც – **უხათოფ**, უფიქრობი, დისიმულირებული დეკლენა (*უხათოფ*) და **დიდუქტურია უფროსი-ერთი** (= **უფროსი ხშირად**, **უშუტესად**).

აქე ამ რაიქა ხენი და თავის ტკოვალსა უფროსი ერთი ვა შაფხულ ზე და იუვარდების [იად. დ. 241, 3]; *თავის ტკოვალსა უფროსი ერთი ხა ვრადოსაჯან იქნების* [იქვე, 280, 22]; *უხათოფ უფროსი ერთი ვარასსა და სურვანდოსაჯან იქნების* [იქვე, 322, 4]; *აქე უფროსი ერთი დიბისა მი ხეზი სამხურვალისა და ვარამსაჯან იქნების* [იქვე, 322, 27]; *უფროსი ერთი კაცისა ესე ხენი და ენისა შუხუთა ამისთვის დავმართვის რამე კაცმან ძვერო ავი საჭმელი ჭამის* [იქვე, 324, 28]...

სხვა ძველში იმავე მნიშვნელობით გამოიყენებულა **უფროსი II უფროსი**:

ვთარქდაი მისი ცოქიასა ჭამსაჯან იქნების და უფროსი ძვროსა წავკადობს [წიგნ. ხ. 137, 43]; *ხამურადე პირისი უფროსი სერამქისა სამხურვალისაჯან იქნების* [იქვე, 140, 44]; *იფი ხინვადე ზაფროსი ვა აფელ ხებს და ძუნება მის პირასვე ვაჟე ზენის და უფროსი ვაწკადო შუქნების* [წიგნ. ხ. 139, 33]...

ადხანიშნავია ვაორკეცებული სმინხედები: **ზედაი ზედა**, **ვაშვაშ**, **დიდუვუდ დიდუვუდ** (= **დიდობობი**), **გვიან გვიანად**, **ფიცხლა ფიცხლა**, **წყნარად და წყნარად**, **ძალიან ძალიანად** და სხვ. მაგ.: *უფროსი ესე მარკი ზედაი ზედა მარხვისაჯან იქნების* [წიგნ. ხ. 114, 10]; *მა შან ვაშვაშ პარსა შუქნებდენ* [იქვე, 142, 30]; *დამთა სამროსანთა და ნოსარსა თარქობდენ და ვაშვაშ დია ზახეძის* [იქვე, 80, 16]; *დიდუვუდ დიდუვუდ*

კულაობა და ბიჭინელებსა ახმევეს [იოდ. დ. 267, 25]; **დიდუელ დიდუელად** თბილისი ბიჭინეა ქაბის [იქვე, 257, 36]; **დიდუელ** ულ **დიდუელ მხურვალე** მიე უნები ქაბის [იოდ. დ. 248, 30]; **დიდუელ დიდუელ** თაყს ნუ მთავრობან [იოდ. დ. 116, 22]; **თუ ხნუელისა მთავისა ძარღვი გვიან გვიანად სეველებს** [იოდ. დ. 104, 12]; **თუ ხნუელისა ავადმყოფისა ძარღვები ცხელი ჭბინებს და ან მწოვევ მესრად და მესრად ფიცხლად და ფიცხლად უცებებს და ძარღვებოცა დაჭიმულ დაჭიმული ჭბინებს აკოფი ბაყრისა სამრავლესა მოხსნავებს** [იოდ. დ. 231, 7]; **ფიცხლად ფიცხლად გავეულიბელებს** [იოდ. დ. 265, 10]; **ძალიან ძალიანად ეურ შიგა უნდა ჩახსბონ** [იქვე, 269, 29]...

სახოგადოდ საშუაოდ ქართულს ახსიათებს უმნიხელების სიმრავლე და მრავალფეროვნება. დიდ ნაწილს შეადგენენ წარმოქმნილი უმნიხელები: გვიხედება რიცხორც ძველი ქართულიდან ცნობილი და ოდნავ ფორმაცვდილი, ისე შემდეგ განხილი უმნიხელები: აწე, ვირე, მართ, აზომ, ეზომ, იზომ, მწეც (დ), მიწყოთ/მიწვივ/მიწყო, ვაშად, უნდოგვარად, შორხ-გვარად... გათხ, შიხ, წათხ... და სხვ. ყოველ განსხვავებული ხახათის ტექსტში, ბუნებრივია, შეიხედება განსხვავებული უმნიხელები, მათეიმეტეს – ხაღხის უშუალო მოხმარებისათვის გამომხეულ ისეა წიგნებში, რეგისტრაცია სამკურნალო კომპოზიციები, რაც დადასტურდა კადეც ხეხით მიუყინილი ხაღხური ფორმიხით.

(2) **თანდებული**, განხილულ ტექსტებში გამოყენებულია მოცემული პერთოდის ქართული სალიტერატურო გნისათვის დამახასიათებელი თანდებულები. მათი რიცხვი დიდია და ფორმა – მეტად მრავალგვარო, რადგან აქ წარმოდგენილია რიცხორც ტრადიციული (ძველი ქართულიდან მშობინარც), ისე საშუალო საუკუნეებში სამოფალიბებული ფორმიები (მაგ.: გან + მეტო, -და (> -და), დამ/ დამე..., მებო, ვოთ/ ვით, წილ, ძლით (= super), ნათ. ბო. + -ისა + გან + კადე, მიც. ბო. -სა + უკანის // უკანით...).

სახოგადოდ საშუალო ქართულის მხატვრულ ტექსტებში გამოყენილი თანდებულები აღრე საგანგებოდ შევისწავლეთ. რაც შეეხება თანდებულთა წარმოდგენას სამკურნალო წიგნებში, თუნდაც არასულსტი სურათის შეხამხნელად დავიმოწმებთ სოგიერო მათგანს ტექსტობრივი მახალით. მაგალითები:

-**ვოთა**: **რითუნ ნახო თვარო თმავთა ბევებოყს აკოფა რითე ტრეული ვავერტელდეს** [ქახ. 14, 34]; **აადუდე წელითა რითე წებოვითა შეეყმნას** [კობაბ. 226, 5]; **არით ძარღვთა შუა თმავთა წურული ძარღვი არხ** [ზ. ციც. 86, 2]...

-**კე** (კენკერბო): *მუნებდა მან ტყავისა კე გაავერებს* [წიგნ. ხ. 57, 9]; *ორი სამი ჭაქაი ყელსა მამკიდოს კბრითკე* [წიგნ. ხ. 132, 5]; *ჭუნითკე რომელ მანკი იყოს ძახლდყო გაიხსნას* [წიგნ. ხ. 253, 40]...

-**გან** (მოქ. ბრ.): *რადეა ადრითგან და წელსულებელ იყოს* [წიგნ. ხ. 123, 34]; *თუ ბადღამიფგან ქმნილ იყოს* [იქვე, 72, 11]...

-**შეგა(ნ) // ზიგა(ნ)**: *სამსა დღეშეგა თვითთს ვერ აძანოშეგა იძნონ* [იქვე, 243, 19]; *დღეს ბაქრთხტიანოშეგა ამისთანა და ამგვარსი ქართული წიგნი სააკისმო არ იყო* [იქვე, 95, 12]; *მათ წიგნებშეგა ეწერა* [იქვე, 95, 17]... *თუგსა შეგან თრეველ ხამეველ არ წყოს* [წიგნ. ხ. 117, 27]; *ერთი ფერჭმიგან ჩეგა და თვბამიგან გათუოვეს* [კარაბ. 5, 30]; *ერთი ძარღუნი ვნა შეგან მამოგა და ერთი ბაგეტიგან* [კარაბ. 3, 18]...

-**შდი(ნ)**: *სადამშია ის ნაქამი საქმელა არ მოეხარვის ხხვიი ბექმელის ნუ ხქამი* [იად. დ. 106, 15]; *ახრე უნდა ადგომის უკანი თავად ხუთსა დღეშდი* [იად. დ. 117, 20]; *ნელად ადულე დილაშდინ* [კარაბ. 287, 35]; *პირამშდინ და ნიკაფამშდინ მამოვიდოადის* [წიგნ. ხ. 130, 38]...

-**ის** (ნათ. ბრ.) + **გან** + **კიდე** (-გარდა): *ყოველბა ხქამადბა ნუ ქამს ქრთილასა წელსიგან კიდე* [წიგნ. ხ. 164, 7]; *აქიმოდისა შეენიერთა და ეანნიერთა თხტაქათა ახრე უთქვამს რომელ სამისიგან კიდე არა არბ* [წიგნ. ხ. 13, 17]...

-**ხა** (მოც. ბრ.) + **უკანის // უკანით** (...-ის შემდეგ).

კოცთავან მან ჭეშობა უკანის (-ხეშ შემდეგ) *არა ნახოს* [ხ. ციც. 70, 13]; *ორმოცსა დღებსა უკანის ვაგი ეახულოურდებთს დიახვრის და ოთხმოცსა დღებსა უკანის ქალი* [კარაბ. 360, 14]; *რწვევბა უკანის ერთი შორმათი ყოყათა ხაბი ჭამოს* [წიგნ. ხ. 72, 45]; *საქმადბა უკანით დაა დავეცემოდის* [იქვე, 73, 41]; *საქამდსა მუხუდოს წვენსა ურწყობა უხმარეძეც და უკანის* (-შემდეგ) *დურავეოსა და ვართისა ხორცსა ქამდეს* [იქვე, 78, 35]

-**დადმუდადმა(ნ)** (-დამ, -დან).

გარჯადამს უყავ რასაცა უზემლი ჩამადბი [ქან. 5, 24]; *ბომზორ ეადე გარჯადამს შენით შევალბ* [წიგნ. ხ. 31, 23]; *საურა უკანდადმა დაადურვეინე* [იად. დ. 102, 8]; *თუ ეხუართა დადმა დაუწყოს დენა კანისინა* [ხ. ციც. 89, 15]; *ტუნიდადმა თათხმეტნი ძარღუნი მამოველენ ტევეა ტანშეგან* [კარაბ. 4, 37]; *სისხლი ამი ვოყადის ძარღვიდადმან გამოიუშეან* [იად. დ. 227, 19]; *ადგლოდადმან არ დაახრან* [იქვე, 106, 22]; *ამა სავეჭმისა წიგნებდადმან გამოყრებულო და დავკადიო წიგნებს გამოყარნივეო* [იქვე, 96, 1]; *ტუნიდადმან სივრივე შევი და თუადოს აგრადლებს* [კარაბ. 5, 7]...

მეზრ (7):

ერთადვე არს მეზრს საყოველთაოდ და ქობიბრთვე ერთადვე მეზრს წინააღმდეგეთა [მუხ. 131, 16]; არს უკვე მეზრს წინააღმდეგეთა, ერთადვე მეზრს დახვედრობთა მიდრეკეთი დასაძამ ერთთა მე თუხებობრთუ ძირველი რთბქლი გარდაცვლის [იქვე, 117, 21].

-ქვეშეთ): თუ შუბლისა ქვეშეთ არს [წიგნ. ხ. 128, 18].

თანდებულთა ამ მოკლე ჩამონათვადიდანაც ჩანს, რომ წყნს ხაკველვე მახალაში დიდი რთლი უდევს ხადსურთ, ფაქტობრთვედ დაადექტური მოვლენების შედეგად მიღებულ ერთეულებს (მაგ.: გვ. შიგან/წიგან, მდი(5); უკანის, დადმა(5)), რაც გამოუდენთა საშუალო ქართულის ენობრთვი ეთობრების საერთო სურათთა.

(3) კავშირთ

საგანგებოდ შევისწავლეთ კავშირთა დექსიკური ფონდის შესადგენლობა საშუალო ქართულის (XII–XVIII სს.) ბიეკური, პრთხოული, ისტორთული და ხამართლებელი ბეგებების მიხედეთ. ესობრებლობთ შექდებისდაგვარად ენობრთვედ ხანდი აკადემთური გამოცემებთ. შუშობთ გაცვთადეთლთ კავშირზე არსებულმა დიტერატურამ, განსაკუთრებთ შ. ძიბეურთსა და ფ. ერთულიშეთლის სექციბლურმა ნაშრომებმა, მიული ტექსტობლოგიური მახალთ კი წვენ თეთთინ ამოცკრბეთ, გავთბადისზეთ და დამოუკიდებლად მიველთ სოცთერთ დასკვნამდე. შ. ძიბეურთს წიგნის ერთ-ერთ ტაბულაში (გვ. 476), წარმოვტენიდ მხოლოდ საშუალო ქართულისათვის დამახასობთებულ კავშირთა 21 ერთეულს წვენი მზრთვ დავქმბატეთ თთხი ფონთა (ამბდ, და ანუ, ისობ, მთთ რამეთუ). ახლთ, რთდვსაც ამ თვალხაზრთსობთც დავთკვრდთ სბქდთცნთ წიგნთა დექსიკურ ფონდს, შევთბლთ უკვე ცნობთდ 25 ერთეულს დავქმბატთთ კიდვე თთხი კავშირთ: დათუ, მამათუ, ეთბამცბბბ, ენ იცეს ბბ, მართბლთ, ეს ახლად გამოუდენთდი კავშირ-დექსთები არ წარმოადგენს ბეკრობრთვედ და კონსტრუქციბულად ამსობლუტურად დამოუკიდებულ ერთეულებს, მბგრამ, თუ გავთთთვლისწინებთ მთთ ანბლოგიურ ფონთებს, რთმლებთც უკვე დამკეთდობებული ართბ ქართულ ენობრთვ ფონდში რთგორც კავშირებთ (მაგ.: ანუთუ, ცნბთუ, დათუ, დაბბთუ, ეთბარცბ რბ, ენბბთცბ იგბ, თუ სთქბბ და ხხე), ეყთკრბობთ, არ ართს შეუბლებული ამ თთხი ერთეულის მთთვლბც მთთზე. ამგეთბრად, გბმოვთ, რომ ხაკეთრთვ საშუალო ქართულის კავშირთთა ფონდი იქნებთ (25+4) 29* დექსიკური ერთეული (რბც, რბ

* შერ. ბველი ქართულისა და ახალი ქართული სპოტერატურთ ენის გამოცვლეთთ მიღებული კავშირთთა რბცბთ 24:25, შ. ძიბეურთს მონოგრაფთის მიხედეთ (გვ. 476).

თქმა უნდა, არ არის ხაზოვანი რაოდენობა და ის შეიძლება კვლავ გაიზარდოს გამოკვლეული მასილის გაზრდასთან ერთად. ეს კონსტანტაა, რომ თუნდაც მხოლოდ კავშირთა ყოფნის მიხედვით ხაზოვანი ქართული გამოირჩევა მდინარი და ერთგვარიად დამოუკიდებელი ქვეტრეკტურა სივრცულ მოვლიანი ქართული ხელიტრეკტურა ქნის.

მოიყვანიო ახლად გამოკვლეული კავშირთა დასამოწმებელ მასილას, მაგალითების დიდი ნაწილი ქართული (არანათარგმნი) წყაროდან – დ. ბაგრატიონის „თავთვარ დაუღო“-დან არის:

და თუ (=თუ): *თავთვარ ტკუყავლა რამველი ხინველისაგან თვის და თუ ხინველისაგან* [წიგნ. ხ. 3, 31]; *თავთვარ ტკუყავლა ხინველისაგან თვის და თუ ბაღღმისაგან* [იქვე, 3, 33]; *თავთვარ ტკუყავლა წაყრისაგან თვის და თუ სველისაგან* [იქვე, 3, 91]; *რამთა ხინვერვალისაგან თვის და თუ ხინვერვალისაგან* [იქვე, 6, 4]; *გუჯლის ტკუყავლა ხინვერვალისაგან თვის და თუ ხინვერვალისაგან ხინვერვალისაგან თვის და თუ ხინვერვალისაგან* [იქვე, 6, 10]; *და თუ ცუფრეთათა ზეთი ანუ ბაძუნაგათა თავთა და ეყრსა და ცხეთსა ავხოს კარგი არის* [იქვე, 60, 3]...

მაშა თუ (=თუ, თუ მაინც?): *მაშა თუ უბაღობა გამოხინვეს თისა ზეთითა ქვლის დედათა ხითა ბინბა დაბოღვოს და თავთა ზეზობღვან* [წიგნ. ხ. 80, 29]; *მაშა თუ არ ვეზინოს უმჯობესი ავი არს რამვე ღრბელ და მაშინოს* [იქვე, 135, 8]; *მაშა თუ თვის ხინვერვალი თათა ხინვერვალისაგან და უხინვერვალისაგან ბეღისა მაშა ზეთითა ხე* [კარბ. 202, 7]; *მაშა თუ უჯლის დედათა დათა თვის და ამათ არ გამოხინვეს ცოქათ თხელი თეთრსა ხინვერვათა შატრისა გამოთის და თინბოს* [წიგნ. ხ. 143, 1]; *მაშა თუ ამათ რამველი გუთოქვანთა არ გათხინოს თეთრათა ანუ ბარბოსთა ბიბი გამოთის* [იქვე, 126, 31]; *მაშა თუ თვის ხინვერვალი ავი მკუფრვალი დახინვე მაშინა ვარდათა* [კარბ. 203, 39].

ვითამცადა (=ანუ, ე.ი. – უღრ ახლდ ქართულს ვითამცადა).

მოთქანე ხინა მაცა ვითამცადა ეყუყუათს ხის ყუთოღოთ [იად. დ. 366, 32]; *მოთქანოს ბაძუნაგა ვითამცადა გუთოღლის ეყუყუათ, ყარაყუშანი ვითამცადა იბინვეთ ბაღაბოთ ბუთ ბაღაბოს ვითამცადა ბეღის ეყუათ ეყუთოღოთ და აქლოღუ ბეღიჯა ვითამცადა ეყუათ ქანგან ან თეხლი და ან ბაღაბოთ* [იად. დ. 248, 22]; *თის დღაღვან უბინან ვითამცადა ვიღვერვათ* [იად. დ. 275, 37]; *ყენა დედათა უყონ ვითამცადა რამელი და ცოქა თენათ* [იად. დ. 265, 16]; *ბაძათა ვითამცადა ეყუთელი და თეთრთა გუთოღოთ* [იქვე, 281, 22]; *მუზღათათა არის ვითამცადა წუზელი და წურელი და დაცაველი წამლები* [იქვე, 300, 10]; *აღუარგარა ვითამცადა ვარველი ტარხინათ* [იქვე, 304, 13]; *ხარბინი კანეიხინს უბინან ვითამცადა ბაღაბოღვან თეხლოთ* [იქვე, 327, 10].

საბრძნისა თუ მანისა უხიხის ვითამყავდა ამ ხინგის ძალაზისა [იქვე, 329, 12]; მოაჯანუ ქარსა ვითამყავდა ვარდის კაქაქისა [იქვე, 330, 37]; მოა-
რადათი არის ვითამყავდა წურხლო და ვაყდარო წამლები [იქვე, 331, 17]; ვაყდარის საბრძო ვითამყავდა ვაჯქარაო [იქვე, 342, 28] და სხვ. მრ.

ვინიცისდა (-ვინიცობაა, თუ ვინიცობაა, თუ...):

ვინიცისდა სჯოს სჯინაღმის კაცის სუჯდომითა სუას და აქო-
ნის ახისა წამლო და მწველო სასურის წყენი და ან ვუჯდამა მჯინო
არის [იხ. დ. 163, 29]; **ვინიცისდა** კაცის სჯინაჯი მწოვედ ვაჯუჯდებს
და ან სჯინაჯი ავმალის მოაჯანუ სუთა ვარსამო თაყდო... [იხ. დ.
528, 19]; **ვინიცისდა** ახრეგმა სხ სელის დენამან კაცს მწოვედ ვაინსენ-
ტის ასეთი წამლები უნდა მისეცნ [იქვე, 355, 21]; **ვინიცისდა** შიე ვურ-
შიეა კალეე წყლო ვარსენს მოაჯანუთყელო ბანბა... [იქვე, 299, 32] **ვინი-
ცისდა** კაცის თვადშიეა წათვლა ვარსენს ეს წამლო მანსიხანი არ
უნდა უყონ... [იქვე, 287, 1]; **ვინიცისდა** ესე ავადსიყუე მწოვედ სუჯქად
და უხვხურად ყოს... [იქვე, 250, 17]; **ვინიცისდა** ვნე ბერმან კაცმან
სუჯთომათ სუას და აქუნისის [იქვე, 186, 25] და სხვ. მრ.

უციქრობით, მოყვანილი კონტაქტებშიც დამოჯერებლად ადას-
ტურებენ გამოყვანილ ერთეულთა კავშირის ფუნქციით გამოყენებას
დახახილვებულ ერთეული მოცულობის ტექსტებში. ხუთ სუგნებულად
არ ექებით ამ კავშირებს რაფორე; ფუნქციური უჯუჯის წყურებს და
ყოყარვლებით მათი რაფორე; მხოლოდ დექსიკური მახადის განხილ-
ვით, თუმცა ისედაც ამკარაა, რომ ყოველი მათგანი (ბილი თახიდან)
გამოყენებულთა მკავშირებულ სიტყვებად რაულ ქვეწყობიდ წი-
ნადეებსაში, ე. ი. ისინი მატექსტებობრებელი კავშირებია.

(4) ნაწილაკები

ნაწილაკთა კლასიფიკაცია არ მოყვებენია არც მხოლოდ სტრუქ-
ტურული, არც ფუნქციური და არც ანბანური პრინციპით. საინალი-
სო მახალა დაყვებით დემონტარული ფორმალური ნიშნით: სიტყვას-
თან შერწყმული ნაწილაკები, ცალკე მდგომი სიტყვა-ნაწილაკები,
სიტყვათსუერთებით მიღებული ნაწილაკები. საშუადი ქართულის
სერთო ნაწილაკურ ფინდში აღმინდა: ა) ძველი ქართულისაგან მომ-
დინარე ნაწილაკები (-ა, -გე, -მე, -რე, -ში, -შიე, -ცა, -ცა, -და...); ბ) ახალ
ქართულში ფართოდ ვაფრცულვული, მაგრამ საშუალ ქართულში
წარმაქმნილი ნაწილაკები (ბარეჟ, ვანა, ეთომ, თათქის, თითქო,
თურმე, კინაღამ, ღამის, ნეტაეა, -ოდე, ხოლმე); გ) საკუთრივ საშუალ
ქართულში მოქმედი ნაწილაკები (კვლა, მაშა/მაში, მაშინც, ნეტარბი,
ნუშმე, ოღონ, ქვე ყოდა/ყოდე/ ხოდე, თუ სოქვა...), სამივე უჯუჯში
(ამდენად – სამივე მერთოდში) ნაწილაკთა რაოდენობრივი თახიფარ-
დაბა თითქმის თანაბარია.

სამედიცინო წიგნთა ენაში არ გამოვლენებულა, რაიმე უცნობი ნაწილაკი, ოდნებ, მაგეანია, რომ მოცემული ტექსტებში ერთხანდაკის მხრივ დახასიათების დროს ანგარიში უნდა გაეწიოს სოციალური მათემატიკის გამოყენების ხასიათს. აღნიშნავენ მხოლოდ რამდენიმე ნაწილაკის გავრცელების თავისებურებას კონტექსტებში. მაგ.: -ოდე-ცა, -რე, რომეცა, თუარემ(და), ყოდე(მე), თუ თქმის, -თქუა.

-ოდე ნაწილაკი დღევანდელი ფორმითა და ფუნქციით (მახლანკითობის აღხანიშნავედ) მეტად მცირე რაოდენობითაა დადასტურებული მიუღ საშუაოდ ქართულში, თანაც მაცემთა ბრუნვაზე დარყით; მაგ.: პირველ ხაშსაოდე დღეა მხურვალის ძალა ხუბის მუღლაბი ჭვარ[იად. დ. 350, 12]...

-ცა ნაწილაკი აქაც დაერთვის ძველი ქართულის ყიდვას, ერთ მხრივ, თანხმობასზე გათიყებულ ხიტყვასაც (მაგ.: ხოცა მუწოვნის წურვლასა [წიგნ. ს. 34, 21]; მხორე მხრივ – უშუალოდ ზმნას, მაგ.: ფრებინცა რომელ დაა მტარეებისგან ქმნულ იყოს [წიგნ. ს. 240, 42]...

-რე აღნიშნავს „ოტჯაოთ“, „მკორედ“, მაგ.: თუ მტვრო შარხ იყოს ოსარ მშვილდას მისეცხ და თუ ატლოსრე იყოს, შუბი მისეცხ [წიგნ. ს. 9, 40].

რომეცა – რთული ნაწილაკია, დამოუკიდებლად თხარება და შეესაბამება დღევანდელ რომეც-ს, მაგ.: თაჟად კაცსა საქმელი არ მოყრდების და რომეცა ჭამი მოყრდეს კურა ხეამის და რომეცა ჭამის კურ ხეღლაისებ და რომეცა საყლაბოს ომსაყა მხელად და ხარჯვლით სოღაასებ [იად. დ. 333, 14].

თუარემ/თუარემდა – ფუნქციურად უფროს დღევანდელი გახითქმის თუ არა და / და არა: თორემ), მაგ.: კაცმან დღაც საქმელი თაჟად ერთხელ თუარემ თარჯელ ჭამის და იყოყნის [იად. დ. 107, 1]; ... თუარემ ხაშმ დღევნისთ, კაცმან ხარჯი არა ჭამის [იად. დ. 117, 20]; ერთლსა და ხელსა ეყუღასა ერთლოს და სუ ჭამენ თუარამდა უსათუოდ აქუ კნს [იქვე, 116, 29].

ყოდე(ა) ძველ ქართულში მოხვეულია ერთ-ერთ ვარიანტად ზმნისზე დისა ყოდეად/ყოდეად/ყოდეადმე/ყოდეადვე. საშუაოდ ქართულში ყოდე-ს მნიშვნელობა ბუნდოანია რთვორე ზმნისზედისა. ის გამოყენებული ზანს ნაწილაკის ფუნქციით, რომლის მნიშვნელობის შკატრად განხაზღვრა ჭირს. ყოდეა/ყოდე-ს ნაწილაკობას მხარს უჭერს ყოქრობა, ისიც, რომ ახად ქართულში გავრცელებული ნაწილაკი ხოდემე (<ხუვადმე) გამკვარყადეა: ხოდე+მე, ძველსა და საშუაოდ ქართულში გამოყენებულსა ხოდე, რომლის ფუნქცია ახსნილი არ არის, მის პარადიდურად გამოიყენებოდა ყოდეა/ყოდე/ყოდე თუ თუე ფუნქციით. სეენი ახრით, ბევრათა მინაცვლებისე ხით არ უნდა

იყოს შეუძლებელი მათი (ხოდმე/ყოდ) დაკავშირება ერთმანეთთან. მრავალჯერ ხსიანობის გამოხატვა ხოდმე-ით გვიანდელი ნანსე იმდროინდელი დელი, როდესაც უკვე მიწვილი იყო სალიტერატურო ქართულში ძველ მწერეთა (ხოდმეობათების) წარმოება. ამიტომაც საშუაოდ ქართულში დადასტურებული ხოდმე/ ხვადმე-ს გამოყენების თანაოროდელი შემოსევაში მრავალჯერ ხსიანობის აღნიშვნა არ ეძიარება ახალი ქართულის წესს.

დ. ბაგრატიონის შრომაში გვხვდება ყოდმე (ყოდ+მე – ნაწილაკი). ვუიქრობთ, დღევანდელი ხოდმე-ს შინაშენელობით. მაგ.: ამა წამლებმა თაე ხედა წათვამენ ყოდმე [იად. დ. 245, 7]; რაც შეეხება „კუთხისტეოთხანში“ დადასტურებულ ხოდმე-ს, ის იქ არ უნდა უდრიდეს დღევანდელ ხოდმე-ს ვაევი მოკალ მე ხოდმე ვეღლაი ტენი ძარდას [ვტ. 1611, 1]. ხეენი აზრით, ტექსტი მოთხოვს სემოთ ნახსენებ ყოდმე-ს (ცოდ-ცოდკე); ყოდ (ხმნახედა)+მე (პირველი პირის ნაცეაღსახედი და არა ნაწილაკი -მე). ვ. ა.: ახალი ხოდმე მიღებული უნდა იყოს ყოდმე-საგან (ყოდ+მე ნაწილაკი).

ყოდ-თან შერწყმული და ნაწილაკიანი ფორმა, ვუიქრობთ, სმნახედა და არა ნაწილაკი (აღნიშნავს „ოდნავ“, „მეორედ“ ...). მაგ.: თუ ან ყოდა ხიცხე და ხიმხურვალე ტრინდეს და ან გურება სული კარეიდ არ იყოს ახეთმა ნურას აქმეფა, რომე ხიცხე და ხიმხურვალე მისცეს [იად. დ. 117, 34].

თუ ითქმის – რიი სიტყვის შერწყმით მიღებულია მოახლოებითი ფუნქციის მქონე ნაწილაკი: თუ ითქმისოთეითქმისოთითქმის, ხეენს ტექსტებში იშვიათად დასტურდება არქაული ვარიანტიც, მაგალითად: ესე ტუაბი აბრე რეიდ კუთხის საახდებს დაუქროთ რომე თუ ითქმის ამა დაბწყან [იად. დ. 269, 16].

ასევე დასტურდება რიი სიტყვისაგან წარმომდგარი სხვათა სიტყვის ნაწილაკი მეოქი (<მე ეოქვი) და უფრო იშვიათად გამოყენებული თქო-ს პირველსახე – თქვა. მაგ.: ესე რიი თათრული საჯესო წრეხები ქართულად ეადმოყათარეშანო მეოქი [იად. დ. 95, 21]; მართლად და ურეხეთთ ვარდმოყადო მეოქი [იქვე, 96, 19]... ოდეს ნახო სნეული კითხე, ოდეს დასნეულით-თეუა [ზ. ციც. 30, 2].

ნაწილაკთა წარმოქმნის ამგვარი მაგალითებითაც დადასტურებენ იმ ვარაუდებს, რომ საშუალო ქართული სალიტერატურო ენა მართებულად არის მიხნეული მწერლობის დემოკრატიზაციის შედეგად ხიდსური ფორმებით გამოიღობებულად.

კამი მოხარშის და ვაქუროს და ამხსი წყენი თბილთბილად ღებნა უშველოს [382, 2]; ... გუდას მოკურ-
ცვა და პარის წელის დენა ორივე უშველოს [195, 34] და სხვ. მრ.

ბ) ეშველოს + სახელდობით (არალიტერატურული ნორმა):

ვინცა ევრა სტკოვდეს და თბილ-თბილა ესე ნაეყნის სეთა ევრა-
შეგა მათწვეთასს ევრის ტკოვლი ეშველოს [191, 9]; ვინცა ბეგნი ბოდო-
კა ხისხინსა კაქცხა აქამსს ხისხა ეშველოს [203, 7]; ვინცა ამი თათ-
ეპისი წყენთა; თაყა დათბანსს, თაყის ტკოვლი ეშველოს [203, 23];
ვინცა... ხიყრუვე ეშველოს [204, 22]; ვინცა ან თხი, ან ღუღუყუროსა
და ან ვარჯის სეთი ამბითა გაყეწობს და თაყ სეგა შეზოყ ხოს, თაყის
ტკოვლი ეშველოს [278, 12]; ევრის ტკოვლი და ბუღლი ეშველოს [279,
9]; ევრის ტკოვლი ეშველოს [301, 18; 301, 27; 301, 17; 302, 10]; ... ვინ-
ცა ამი ვაჟ საბანისა ორთა მოხარშის და შექამდოდ ქნის და თბილთ-
ბილი ქამსს ბეგდა ეშველოს [342, 26]; და თუ თაყი დედაკაცხა
სტკოვდეს ეს ნუშის სეთი ორხვევ ე ბეურ შველა მათწვეთასს და თაყის
ტკოვლი ეშველოს [279, 10]; ვინცა კბილის მარშეგა თბილად ვარხეუ
წიხვან კბილის ტკოვლი ეშველოს [306, 11]; ვინცა ენჯრის ხელი
დაჩაყოს და თაყელ-ში ამხსურხისს და ქამის ტკოვლი ეშველოს [409,
38] და სხვ. მრ.

ოცივე სიტყვათშეხამება იშუათად გეხედება დამოკიდებულ წი-
ნადიდებებშიც, მაგ.: ხელბოსთა თაყის ტკოვლი არ ეშველოს ხიყრცა
და მხურვალთა სიტყვლი არ უნდა ქამსს [24, 22]; და თუ ამი წინან
წამდებთათა ან თაყის ტკოვლი და ან გულმაეწეობა არ ეშველოს
მოთქანე რეხინა ეარჯელა პეტხა... [251, 31]...

ანილოგიური შემთხვევები სხვა ხმების მონაწილეობით: ვინცა
კნიკანი ამარ შეგა მადელთას და მარშეგა იშვეთასს კბილის ტკოვლი
ვაეშეაბ [315, 30]; ვინცა კარბუნა დეჭოს და ქამის კბილის ხისხლი
დაბწვეთობ [314, 28]...

(2) ახელ შეყოფადს+სახელდობით (არალიტერატურული ნორმა):

ა) უშველის:

ვინც ხინდის ყრთალი დაჩაყოს და ამხსი წყენი თყელ შეგა მათ-
წვეთასს თყელთა ეარბმლის დენა უშველის [298, 27]; ვინცა თყოყის
ხისხლი თყელ შეგა მათწვეთასს ტკოვლი და ბეწე ორივე უშველის
[290, 1]; ვინცა დიაყის ხისხლი თყელ შეგა გამოჯოსს თყელის ბეწე
უშველის [290, 7]; ვინც ბოდოკა ქამსს კარყად დაუბანსს და პარის
წელის დენა უშველის [202, 29].

ბ) ეშველებს:

რა კაცო მუღსა ბაღყაშსა სიფრასა და დამწვარსა ხელთყმს დაღურის კაცსა უსათორ თაყის ტკივილიცა ეშველებს [246, 27]; ... კაცო მოღად უზონოფ დარსნების და თაყის ტკივილიცა ეშველებს [245, 35]; მზურჯელსა სასმელსა და საქმელსა ეუღლასა არაღონ და თაყის ტკივილი უხათორ ეშველებს [242, 22]; ვასკა ამისა წვენი გაათბოს და თბილობილი ვერ შივი ნააწვეთოს ვურის ტკივილი ეშველებს [200, 13];

(3) ახალ მყოყადს+მოცემითი (ახალი დღეტერატურული ნორმა):

კაცმან რომე ვხე დედაკაცისა მხე თუად შივი ნააწვეთოს თუადის ტკივილსა უშველის [ი.დ. დ. 160, 29]; ... თის წვალი ასეთი თანე ნაფახსა მს შინვე უშველის [205, 23]; მკაცვანს თუე ზედა შვითადეს თაყის ტკივილსა მს შინვე უშველის [206, 2]; ... ვურის ტკივილსაცა უშველის [296, 38]; ამა ხერხსა ეუღლასა უშველის [206, 8]; ... ვურის სიმსბეზისა და ტკივილსა ორხავე უშველის [300, 32]; ... ხაფთაქვლებისა ტკივილსა უშველის [206, 23]; ... ხველან უშველის [343, 17]; ... თუადთა სიმბნდელსა უშველის [290, 33]; ... ლუილის ტკივილსა და სიმბნდელსა უშველის [354, 32] და სხვ. მრ.

ამკარა სიტყველე ერთი და ისავე კონსტრუქციის ფარგლებში, ვუჭრობით, გამოწვეული უნდა იყოს მოცემულ და ახალიფურ სმნათა სინტაქსური კონსტრუქციის ვერ კიდევ ჩამოუყალიბებლობით, ვიდრე საბოლოო (3) ეარიახტი გაიმარჯვებდა. სხვა შესაძლო მიზეზებიდან, როგორიცაა: ავტორისეული ან ვადამწერის შეცდომები, დიალექტური ფორმები და ა. შ., დამაჯერებელი იქნებოდა უფრო დაბლექტური ფორმები, მაგრამ ჩვენ ისინი ვერ ვერ დავადასტურებთ.

IV. დექსიკური თავისებურებანი

რამდენადაც სენი შრომის ხაჯხად ავიღეთ ხამედიცინო ხასათის წიგნების ენა, ბუნებრივია, რომ იმთავითვე განისაზღვრა მეტნაე დებად სპეციალური ენობრივი მოველენების შესაძლო არსებობა როგორც ზოგადად მოცემული დარგის წიგნებში, ისე ცალკეულ ატკორთა ნაწერებში. სპეციალურობის ხარისხი მოსალოდნელიც იყო, რომ მაღალი იქნებოდა, პირველ რიგში, დექსიკის ხეფრისში. სამკუნადლო ხასიათის თსხუდელებში, ბუნებრივია, უხეად არის წარმოადგენილი სპეციალური ტერმინოლოგია (სხუელის ნაწილთა, დაავადებების, წამდეების, ნიეთერებათა, მცენარეთა და სხვ. დასახელებები). ორეგინალურთა და ქართულად თარგმნილიც, დექსიკურ თავისებურებებზე მსჯელობისას ამჯერად შემოვიფარგლებით მხოლოდ ისეთი სიტყვებისა და ტერმინების დასახელებით, რომლებიც უსთაურვ

ხედ ხაშუად ქარაუდში თუ გაერეულბუდი (არც ბუდში, არც აბადში). მათი კონტექსტური მნიშვნელობა დღეს მხოლოდ რომელიმე დიალექტში თუა შემორჩენილი და ამდენად ახეთი მახადის წარმოქმნა მნიშვნელოვანია ისტორიული დიალექტოლოგიის თუადსახრისით მკვადლითები:

რახთომერთი = რამდენი;

ახთომერთი/ახთონერთი/ახთენერთი/ახთომერთი = იმდენი;

ახთომერთი აძინას რამე რედად გამზადებს ტკივილი [ხ. ციცი, 87, 22]; მერამ ხხუა ხახხლი ამ ქათანშიუან დაქორე ახთომერთი რამე ხახხლი თხა შუეან კადვეუ დაბრეს [კარაბ. 304, 34]; გსევა იმ წამად-შუეა მადრედუ თუთასადეან ახთონერთთა რამე ხუდა ავანისს [კარაბ. 220, 30]; ახთენერთთა ხახხი დავედუ რამე მახას ხხუდისა ამზეუ შუეკუო [ქან. 5, 12]; რახთომერთთა გამსა იხინსა აქთომერთთა ილუიხს [ხ. ციცი, 90, 33]...

ერთმანერთთა რდენი = თანაბარი.

მარო დო შაფი მამთათი ერთმანერთთასოდენი ვედლაი დანაუდლი და გაეროლია თადუდათა შუხადობს [წიგნ. ხ. 12, 42];

თიქნები - ეენებთა სილუთქლებზე (დ. კოტეტი).

თიქნებ ზედა კოქოში მოიკლას [იად. დ. 240, 18];

იარადი - ხანედებუდი (ხაქმლის)

ეს იარადები (ხადამდლა მახესი დარინანი...) ხრუდად ამ ხორც ზედა დამხანკოთ და ამ იარად ზედა ძრახვი დავეარუთ [იად. დ. 222, 9];

იუდუმი - ?

იქნისთა იუდუმით თუთასადეან ირისა დრამისა წინი [წიგნ. ხ. 108, 9];

(ი)ჭობლი - წობლი (დ. კოტეტი).

და თუადლი იჭობლსა იქნადეს თუთოთი და რუხი შადეან შუეშუეის და ევდს ქიქსი მადკლას [წიგნ. ხ. 104, 19]; ცრემლი დო ქობლი უნდა იუას და ამ დოა ბქოთადეს [იქვე, 104, 39]...

კათოლიკე ძარღვი = დიდი ძარღვი მკლავის შიგნითა მხარეს (დ. კოტეტი).

მა შინ ვიუხსენ მახ კათოლიკე ანუ კეთილა ანუ კოქსა ზედათ რამე ძარღვი არს და ვიუ შუი მახ ზედა ხუთი დედუ [კარაბ. 39, 4]; ვიუხსენ მახ კათოლიკე [იქვე, 40, 10]; კათოლიკე ძარღვი [იქვე, 33, 6].

კარაუდის/კარაუდის/კარაუდა - განუყოფლება, განაწილება, დარვი (დ. კოტეტი); ქუთაიცი.

ხაქმლისა შუეკობა ამცე ქეპო კარაუდში ხწერია [ქან. 9, 28]; ხაქამლისა შუეკობა ამას ქეპო კარაუდში ხწერია [ქან. 10, 4]; შუეკობა და ნახეა კოვლისადუერისა კარაუდისა [იქვე, 11, 27].

დღუოკა/დღუკო/დღუოკო/დღუკოთ/დოკა - სამკურნალო წამელი სე-
შუალებათა ერთი-ერთი სახე „რომელ არიან საღოკედნი“ (დ. კოტეხ.)
დაეწყოთ თქვამა შეწყენათა დობთათათა დღუოკთა რომელ
არიან საღოკედნი რომელნი ვრტკეთიან ვოჯუდათა და საღობოთა [წ.
ცოც. 192, 22]; საშანი დღუოკთა რომელ არის ტაბაშობისა [იქვე 193,
9]; საშანი ძირთაუფლოსა დღუოკთა [იქვე, 194, 4]...

მარილი ნაფთი (წნაეთი) - ?

მარილი ნაფთი და ვარაყუდლი თუთაობიდან ვარაშისა წინი ვე-
ლი დასავალი წყლისა შეხადოს [წიგნი, ს. 58, 38].

მტერთა დაცემა - „რაბუღად საბრი - ირახუღად ბუდაყქისი (დ.
კოტეხ.) პნედა (კრუნისხეუბი). შერ. „ეყუხისხეყუასხის“ მტერდაცემუ-
დღი. შახადა იხიდე [წიგნი, ს. 318].

სათაგეე - იღლია (დ. კოტეხ.) ხახხარი. შერ. **თაგუნა** - „შხხელი
ძარღუნო“ (ს. წუბ.).

ორივე ხისხო ძარღუეპი და ორივე მკლავეპი სათაგუნთანა ზე-
ღოსხანოყათა შერად შუკრან [იად. დ. 269, 28]; ვერქისა სათაგუ-
თა ძარღუეპიეა ვაუბხერ [კარაბ. 17, 21]...

საშაედათდ - ?

რაკეკის საშაედათდ თუი წადოს თუი ასეკედეუბის [იად. დ. 295, 2].

სიმსარიდე, მსრიფი - ? შერ. ხაში - ჩაბი-ჩუმი (ქველ).

იდეხ ვუთხეხეხ ნესტუთი აითთა შუნთა ქვეშე ვუთანად და ხუტუდ
წურად და მსრიფ იუთს ტან ვათარმედ შუი სეუღელი ვაბლიურტუ
და ხისხეტედი ვუთანად ვუთა ხეორილეხა მოყუასწაეუბს ხიმსარიფე
შიო - ხიმსლეუსა [ს. ცოც. 72, 2].

სუფუფი - ყხეხილი წამელი (დ. კოტეხ.).

ოჯაობთაჯტხსმჯტუხა დეუსა შეტენ ვხე ხუფუფი, რომე ე.ახსნს
[კარაბ. 22, 5].

წინტელი/წინტილი - წერტილი ანუ პატარა დაქა (დ. კოტეხ.).

საშანი ტარყაბისი თუ არს რომელი წაეღლი წინტელი თუელი
შუნთა მანდეს [წიგნი, ს. 106, 33]; თუელითა გამოსწდუბის თუთაო წოყ
ლი წინტილი [იქვე, 108, 22].

ხიღთი - არაბ. ხეუღლის წყენი (დ. კოტეხ.).

შუთხე ხიღთი ხაურა არის [იად. დ. 99, 13]; მუთხე ხიღთი ძე-
ღამი არის [იქვე, 100, 1]; შუთხე ხიღთი ხედა არს [იქვე, 100, 6] და
სხე შრ.

დექსიკოს მხრივაც ძველ სამედიცინო წიგნთა ვნის თავისებურებათა ერთი-ერთი მნიშვნელოვანი წყარო, ვეფხრობით, არის შინ ავტობიოგრაფიული მონაგრეწეულთა დიალექტურთა წარმომადგენლობა, იმდროინდელი ცოცხელი ხელდასრუტე ენის მხლავრთა ზეგავლენა, უცხოური დექსიკოსთა კლასიკობა.

საერთოდ კი, განხილულ წიგნთა ენობრიუთა ფაქტობის იმავე მერათობის მხატვრული თხზულებობის მონაცემობათან შედარება გვაფიქრებინებს, რომ ე. წ. სამუადლი ქართული მართლაც სახათადრება ერთგვარი თვითმყოფობით ვნის ევვლა დონესე.

შეზიკლებანი

- იად. დ. - დ. ბატრატიონი, „თადღვართ დავუდ“, თბ., 1985.
- კარაბ. - ზ. ფანახკერტელ-ციციშვილი, „სამკურნალო კარაბადინი“, მ. სააკაშვილის რედაქციით, თბ., 1950.
- დ. კოტეტი - ჯადო კოტეტიშვილის დექსიკონი, რომელიც დავროთის მის ვამოცემებს („წიგნი საიქიმო“, ქანახელის „უწიწორო კარაბადინი“, „თადღვართ დავუდ“).
- ქან. - ქანახელის „უწიწორო კარაბადინი“, თბ., 1940.
- ზ. ციც. - ზაზა ფანახკერტელ-ციციშვილი, „სამკურნალო წიგნი - კარაბადინი“, მ. შენგელიას რედაქციით, თბ., 1959.
- ნ. ზუბ. - ნიკო ზუბინიშვილი, „ქართული დექსიკონი“, თბ., 1961.
- წიგნ. ს. - „წიგნი საიქიმო“, ტყვ., 1936.

ლიტერატურა

1. ფიქშიძე, 1919-1920 - ი. ფიქშიძე, ანიმლაციისა და დიხომილაციის წიგნი ქართულსა და მგვრულსა: ტყვ. უნ. მოამბე, №1, თბ.
2. მარტიაროსოვი, 1954 - ა. მარტიაროსოვი, საერთო მწერლობის ძველები ფონეტიკური თავისებურებანი: იცვ. ტ. VI, თბ.
3. ახვლედიანი, 1949 - ვ. ახვლედიანი, ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, თბ.
4. დომთათიძე, 1966 - ქ. დომთათიძე, დილა სიტყვის დიდ-სახვობი-სათვის „ფილსიტყვისანში“: იცვ. ტ. XV, თბ.
5. შანიძე, 1973 - ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბ.
6. მაჭავარიანი, 1959 - ვ. მაჭავარიანი, შედარებითი ხარისხის ფორმათა გენეზისისათვის ქართველურ ენებში, თსუ შრომები, 71, თბ.

ლამარა ნო შაძე

ზოგობითი ბრახატიკული გოგონის სოციალური ბუნების შესახებ

უნა რომ სოციალური მოედენია, საფუძვლთაოდ არის აღიარებული მკვლევართა მიერ.

„ველა დროის ერთ-ერთი უდიდესი დინგვისტი – ფერდინანდ დე სოხოური წერდა: „ენა... სამეტყველო პრაქტიკის წყალობით დაიღვცხა: „ველაში, ვინც ეკუთვნის სასოგადოებრივ კოლექტივს ესაა გრამატიკული სისტემა, პოტენციურად არსებული ყოველ ტვინში, ანუ, უკეთ რომ ვთქვათ, ინდივიდთა მიუდღი ჯგუფის ტვინში, ვინაიდან ენა სრულად არ არსებობს არცერთ მათგანში, ის არსებობს სრული სახით მხოლოდ მასაში“ [სოხოური, 1977, 52].

ენობრივი კოლექტივის ქვეცნობიერი ფსიქიკური და სოციალური ქვევა განაპირობებს ეროვნულ ენათა თავისთავადობასა და მათ სტრუქტურათა განსხვავებულობას.

„ცხოვრების ველა მხარე გარდააქმნება ფსიქოლოგიურ ექვო-აღენტებად, წარმოადგენებად, რომლებიც ასოცირდება ენობრივ წარმოადგენებათს.“ – აღნიშნავს ბოდუენ დე კურტენე [კურტენე, 1927, 312].

ამრიგად, ენა ის იარაღია, რომლის მეშვეობითაც ხორციელდება ექსტრადინგვისტური სამყაროსა და ადამიანთა გამოცდილების მენტალური რეპრეზენტაცია. ენაში ასისება ადამიანის მიერ შექმნილი რეალური სამყაროს უნიკალური ეროვნულ-ენობრივი სურათი. ამ სურათის შტრიხებში აღბედილია ენობრივი კოლექტივის ცხოვრების წესი და სოციალური ვითარება.

ამის დამოდასტურებელი უამრავი ფაქტის მოძებნა შეიძლება ენათა დექსიკოსა თუ გრამატიკულ სტრუქტურებში. ამჯერად ხეენ ეთნიკურ სახედებს, წარმომადგლობის აღმნიშვნელ აუციქებსა და ამ სემანტიკის მქონე სიტყვათა შეხამებადობას შევეხებით, სადაც, ეფიქრობთ, მკაფიოდ არის გამოფლენილი ენის სოციალური ბუნება. საქმე შეეხება – ეთო, -ელ სუფიქსებსა და -ის მარყეზას, რომელიც ნათესაობითის ნიშნია და ხშირად წარმოქმნელ სუფიქსადაც გათაზრება.

-ელ სუფიქსი, რიგორც ცნობილია, ადგილის აღმნიშვნელ სახელთაგან აწარმოებს წარმომადგლობის სახედებს: ქადაქელ-ი, სოფელ-ი, დაბ-ელ-ი, ბარ-ელ-ი, თბილის-ელ-ი, ბათუმ-ელ-ი, მოსკოვ-ელ-ი, პარიზ-ელ-ი... [ჯორბენაძე, კობახიძე, ბერიძე, 1988, 140].

ამრიგად, ველ სუფიქსიანი წარმომავლობის სახელები აღნიშნავენ ამ ადგილის მკვიდრს, რომელ ზეც ძირეული სიტყვა მოუთითებს (თმა-ლი-ი → თმალი-ხელ-ი), მაგრამ ხშირ შემთხვევაში ამგვარად ნაწარმოები სიტყვები ეთნიკურ კუთვნილებაზე გამოხატავს, თუ ის ქვეყნის აღნიშნულ სახელს დაერთვის, მაგ., სიტყვებში ხან-ელ-ი, ინგლის-ელ-ი, პოლონ-ელ-ი, ინდო-ელ-ი, ქართუ-ელ-ი, ფრ-ელ-ი, გერმან-ელ-ი, უნგრ-ელ-ი, სპარს-ელ-ი და ა. შ. აქცენტო არა ტომობინიზე (რომელი ქვეყნის მცხოვრებია), არამედ ეთნიკურ კუთვნილებაზე გაკეთებულია. ამაზევე მოგვანიშნებს ის ფაქტიც, რომ ისინი (ზეცხო ჩამოთვლილი სიტყვები) ეთნიკური კუთვნილების გამოხატველი უსუფიქსო სახელების პარალელურად ფუნქციონირებენ, ისეაქვია, როგორც ბაკია: რუსი, ჩეხი, ყირგიზი, ყრანგი, არაბი, ჩეჩენი, ბერძენი, მინდოლი, ოსი, ბასკი და მისი.

ამგვარი აზრობრივი ნიუანსების გამოჩენა ან, სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ეთნიკური კუთვნილების გამოხატვის ხარისხი სოციალური მომენტით უნდა იყოს განპირობებული. თუ ამ თვალსაზრისით ერთმანეთს შევადარებთ სიტყვებს, ერთი მხრით: ჩინელი, ინდოელი, ქართველი, გერმანელი, ებრაელი... და, მეორე მხრით: სურინამელი, ფლანდრიელი, ხლოვაკი, უნგრელი და სხვ., აშკარად დაეინახავთ სხვაობას. პირველ შემთხვევაში ეთნიკური კუთვნილება ფიქსირდება ჩვენს ცნობიერებაში, მეორე შემთხვევაში კი - გეოგრაფიული სახელით აღნიშნული ქვეყნისა თუ კუთხის მკვიდრი. სოციალური მომენტია აქ, ზეცნი აზრით, იმაში შეგვიძლია, რომ პირველი ფგუვის სიტყვები (ქართული, ებრაელი, ჩინელი...) აქტიური დექსისის კუთვნილი სიტყვებია, რახაც, აღბათ, ამ ხალხებთან ქართულენოვანი კომუნიკაციის გარკვეული კონტაქტები განიპირობებდა ისტორიული დროის ამა თუ იმ მონაკვეთში. სურინამელი, ფლანდრიელი, ხლოვაკელი, უგანდელი და მისთაანანი ქართულენოვანი კომუნიკაციის მიერ შედარებით გვიან ათვისებული, შეიძლება ითქვას, უცხო სიტყვებია.

საინტერესოდ გვეჩვენება ისიც, თუ რა მნიშვნელობაში ერთმანეთთან - ეთ, სა-ეთ აფიქსებით ნაწარმოები გეოგრაფიული და მათი შესატყვისი წარმომავლობის სახელები. შეიძლება ასეთ პარალელურ წყვილებს დაავკვირდეთ:

რუს-ი → რუს-ეთ-ი	ჩეჩენ-ი → ჩეჩენ-ეთ-ი
ჩეხ-ი → ჩეხ-ეთ-ი	ტაჯიკი → ტაჯიკ-ეთ-ი
ყრანგი-ი → ხა-ყრანგი-ეთ-ი	ყირგიზი-ი → ყირგიზ-ეთ-ი
ბერძენი-ი → ხა-ბერძენ-ეთ-ი	თურქი → თურქ-ეთ-ი

ხომეხ-ი → ხა-ხომხ-ეთ-ი

აზაბ-ი → აზაბ-ეთ-ი

შიხლოლ-ი → შიხლოლ-ეთ-ი

ბასკ-ი → ბასკ-ეთ-ი

ხადაც, ქვეყნის აღმნიშვნელი სახელი ეთნონიმოდან მიღებული ჩანს. სხვა შემთხვევებში - ელ სუფიქსი -ეთ-ს ენაცვლება და შესაბამისად ეიდებთ ასეთ წყვილებს:

ინდო-ეთ-ი - ინდო-ელ-ი

ფინ-ეთ-ი - ფინ-ელ-ი

უნგრ-ეთ-ი - უნგრ-ელ-ი

ჩინ-ეთ-ი - ჩინ-ელ-ი

მოლდავ-ეთ-ი - მოლდავ-ელ-ი

ბიდონ-ეთ-ი - ბიდონ-ელ-ი

ბულგარ-ეთ-ი - ბულგარ-ელ-ი

ესპან-ეთ-ი - ესპან-ელ-ი

აელან-ეთ-ი - აელან-ელ-ი

რუმინ-ეთ-ი - რუმინ-ელ-ი

და სხვ.

ამ ჯგუფის ხიტყვებში დაფიქსირებული ეთნონიმი - ელ სუფიქსის გარეშე თანამედროვე ქართულში არ ფუნქციონირებს. თუმცა წარმოების თვალსაზრისით მსგავსი ურთიერთმიმართების წყვილებში: იმერ-ეთ-ი - იმერ-ელ-ი, კახ-ეთ-ი - კახ-ელ-ი... - ელ სუფიქსიან ფორმას შეიძლება იმერი, კახი შეენაცვლოს (დღევანდელი ქართულის თვალსაზრისით, ეს მოძველებული ფორმებია). ისეთ უძველეს წარმონაქმნებში კი, რთვორებოცაა: კარაღ-ეთ-ი, ბერშე-ეთ-ი, სეენ-ეთ-ი, იგო-ეთ-ი, კახრ-ეთ-ი, წენ-ეთ-ი და სხვ. - ეთ მყარად ზის და - ელ სუფიქსის წინაც შენახულია: კარაღ-ეთ-ელ-ი, ბერშე-ეთ-ელ-ი, სეენ-ეთ-ელ-ი, იგო-ეთ-ელ-ი, კახრ-ეთ-ელ-ი, და ა. შ. (თუმცა არ არის გამოირცხვლი ზებერ შერყვევებაში ფორმების: კარაღელი, სეენელი - გამოფენება). მსგავს წარმოებას სისტემატ ური ხასიათი აქვს თანამედროვე ქართულში. ამის გამო უნდა იყოს, რომ „ქართული ენის მორფემებისა და მოდაღური ელემენტების დეკრიპციონში“ საგანგებოდ არის მათითებული შემთხვევები, როცა ეს კანონზომიერება დარღვეულია. აქარაში „-ეთ“ სუფიქსიანი ტომონიმებისაგან ნაწარმოებ წარმოშედობის ხახვლებს არ დაერთვის შესაბამისი ფორმანტი: დავით-ეთ-ი → დავით-ეთ ნიაზი „დავითთუელი ნიაზი“, ქავთარ-ეთ-ი → ქავთარ-ეთ აღიან „ქავთარეთელი აღი“ [ჯორბენაძე, კობახიძე, ბერიძე, 1988, 138, შენიშვნა 5].

ამრიგად, რაღაც კანონზომიერება იკვეთება - ელ და -ეთ სუფიქსების ფუნქციონირებაში. ეთნიკური კუთვნილების აღმნიშვნელი ხიტყვები ან უსუფიქსოა/მავ.: რუსი, ყრანგი და სხვ.) ან ქვეყნის სახელწოდებების - ელ სუფიქსის დართვით მიღებული წარმოქმნილი ხიტყვია.

რომელიც ან „სუფთა“ ფუძეს (ქართული ენის სიტყვათწარმოების თვალსაზრისით) დაერთვის, ან -თ-ს ენაცვლება (შდრ.: ამერიკა → ამერიკელ-ი, ინდო-ეთ-ი → ინდო-ელ-ი). ორივე სუფიქსის ერთდროულად გამოყენების შემთხვევები უნიკური წარმომადგენლობის ადრინშენდ სიტყვებში არ შეინიშნება. მიგავსი წარმოება გარკვეული ადგილის მკვიდრის აღსანიშნავად გამოიყენება, სადაც ამისავად ფუძელ-ეთ სუფიქსიანი გეოგრაფიული სახელი გამოიყენებულა (შდრ.: კარად-ეთ-ი → კარად-ეთ-ელ-ი). აქ რაიმე სოციალური მომენტის ძიება უადგილოდ გვეჩვენება.

მათგან განსხვავებით ევრაელებს იქცევის სიტყვები, რომლებიც ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნით არიან გაყოფილებული და აღმასთანა მხალსად გარკვეული სოციალური უკუყვის კუთვნილების გამოსახატავად გამოიყენებიან.

როგორც ცნობილია, ნათესაობითი ბრუნვის ერთ-ერთი ძირითადი მნიშვნელობა კუთვნილების გამოხატვაა. სწორედ ეს მნიშვნელობა უდევს საფუძვლად ნათესაობითის ფორმებს შესიტყვებებში: რუხ-ის ქალი, თათრ-ის ქალი, ციგნ-ის ქალი, ურთ-ის ქალი, ქურთ-ის ქალი, რუხ-ის ბიჭი, ურთ-ის ბიჭი, ციგნ-ის ბიჭი, ქურთ-ის გოგო და მისი. მიგავს სიტყვათშუაანხმებათა რაოდენობა შეზღუდულია, რაც, ვეიქრობი, სწორედ სოციალური მომენტით უნდა იყოს განპირობებული. არასოდეს ეამბობი: ფრანგ-ის ქალი, ინგლისელ-ის ქალი, ხმარსელ-ის ქალი ან ბიჭი და ა. შ., არამედ – ფრანგი ქალი ინგლისელი ქალი, ხმარსელი ქალი და მისი.

ნათესაობითიან ფორმებს ამ სიტყვათშუაანებებში ასევე დამკრავს ენობითის ელფერი. ისინი საბაუბრო ენის წაადიდან მოვიანი. ნეყულებრივია „ურთის ქალი“ ან „ურთის ბიჭი“, შავრამ არა – „ებრაელის ქალი“ ან „ებრაელის ბიჭი“.

ეს სიტყვათშუაანებები, როგორც აღვნიშნეთ, გარკვეულ სოციალურ სერათს ასახავენ. ისინი ქართულენოვანი კადექტრის შავრ იმ ერთენების აღამაანების მიშართ გამოიყენება, რომლებიც ქართული საზოგადოებისათვის კარვად ნაცნობნი და, შეიძლება ითქვას, მიხლობელნი არიან.

ისიც ნიშნდობილია, რომ მაშაკაცის სადაურობის გამოსახატავად ნათესაობითის ფორმებს ქართული საკლებად იყენებს. „რუხის კაცი“, „ურთის კაცი“, „თათრის კაცი“ და მისი. იშეითად იხმარება. ამ ცნებებს გამოხატავენ სიტყვები: რუხი, ურთა, თათარი და ა. შ.

ამგვარად გაფორმებული (გუნტეიურ მსახდურდლიანი) სიტყვათ-შეხამებანი ქართულში სასოჯალოდ ფართოდ გამოიყენება, მაგ.: თა-ვაჯ-ის ქალი, ვაჯ-ის ქალი, ახნაურ-ის ქალი, ექტრ-ის ქალი და სხვ. სადაც ადამიანთა სოციალურ კუთვნილებაზეა მოთხოვნა, მაგრამ ისინი წვენი ასრით, მკვეთრად ემოჯნებიან ზემოთ განხილულ სიტყვათშეხამებებს. ამრიგად, ქართული ენა საჯანგებო, განსხვავებულ გრამატიკულ ფორმებს მიმართავს გარკვეული სოციალური ფუნქციის ადამიანთა ეთნიკური კუთვნილების გამოსახატაად.

კუთვნილებას გამოხატავს ნათესაობითის ფორმები ისეთ გამოთქმებშიც, რიცორებიცაა: ქუჩის ქალი, ქუჩის ბიჭი, ბაზრის დედაკაცი, დედას ბიჭი (ბოლო ორი მაგალითი რუსული გამოთქმების კადკი ჩანს. შდრ.: *девичья бабу, маминский сын*). აქ ამგვარად გამოიყენებიან უარყოფითი შეფერვლობა თუთ ავსტრიის შინაარსიდან გამომდინარეობს.

საქურადღებთა, რომ გრამატიკულ ფორმაზე სემანტიკური მომენტის სეგაღუნა აღინიშნება სიტყვათშეხამებაში „დედას ბიჭი“, სადაც მოსადლოდნელი კვეცა არ მომხდარა (შდრ.: დედ-ის). დღეს ეს გამოთქმა იდითია, რომელშიც გრამატიკული თეაღსაზროსით არასწორი ფორმა დაფიქსირდა და მართლწერის წესების შესაბამისად მისი გაფორმება უკვე შეუძლებელია.

ანალოგიურ მოუღუნახთან გვაქვს საქმე გამოთქმებში: დედასი ხარ თუ მამასი? („ბატარო ბიჭი, ეისი ხარ? დედასი თუ მამასი“, თ. ბეკაშვილი), პაპასი ოქრო ეის არის?... (შდრ.: დედ-ის, მამ-ის, პაპ-ის). კვეცის უგულვებელყოფა სახაუბრო ენაში დამკვიდრებულ გარკვეულ სიტყვათშეხამებებში, რომელთა ფუნქციონირების არგალიც უოყთო ხახათის დიადლოგებია, შესაძლია, ამჯერადაც სოციალური მომენტით ათხსნას. როდესაც ავსტრიის შინაარსი ან გამოყენების სფერო გრამატიკულ ფორმაზე ახდენს სეგაღუნას, ვეიქრობთ, საქმე გვაქვს ენის სოციალური ბუნების გამოუღუნახთან.

დამოწმებული ლიტერატურა

- კურტენე, 1927 – *Болуен де Куртене, II, M.*
 სოხოურა, 1977 – *Ф. де Сосიორ, Труды по языкознанию, M.*
 ჯორბენაძე, კობახიძე, ბერიძე, 1988 – *ბ. ჯორბენაძე, მ. კობახიძე, მ. ბერიძე, ქართული ენის მორფემებისა და მორფოლოგიკული ერთეულების დექსიკონი, თბ., 1988.*

„გადმო წინავ, მაშვე ეანავ დავკარიო, განი, განი“
/კახურის.../

მსგავსი ფორმები არც თანამედროვე შინაგონი დიდიკრატორ-ისთვისაა უცხო, რასაც ცხადია, გარკვეული სტილისტური დანიშნულება ეკისრება: „ჩამო აქ, ძალიან კარგ რასმე გეცემო“ /ვ. ბარბოვი/; „გუდას სწუერის განახოს ბადრადა, ამო, ამოდი მაღუო“ /ეივა/; „ჩამო, წავიდეთ ხატისხევაზე“ /ა. კალანდარიძე/.

ქართული ენის შიდა დიალექტებში დასტურდება ხშირად რომელიმე ფორმის თვალსაზრისით სახელის ნათესაობითი ბრუნვის ეფექტში ზის, და რომელთა ფუნქციონირება სწორედ სემოთნახსენები ხმინისწინები შეიცნობა: მოის, წაის, გადაის, გადმოის, ამოის, ჩამოის და სხვ.

„გაბრძოეს დეკეთისაკე, წინ დავტყუენეს ცხეაროთ,
ქიბღუხის თავა გადაის, შენატოს დასწერ გეგაროთ“
/ხაღბ. თუშ/;

„თბდობით ამოხარდა, თორღვა, ძაგანის გეგაროთ,
ამაგეს ამოყოლა ნათო და ნადგურდალით“
/ხაღბ. ხეეს/.

„ჯარნი რი დავარდებთან, ჯარზე თავდაბლად დასჯდოდი,
თარქშს რომ დავრჩევთან, ცხენ შახკაშიდი, შახვედი,
თუკი სახელის ქმნა გინდა, კაი ვაგაკეთან დასჯდგოდი,
ჩაის სახედი წინ-წინა, ამოის უკვე დასჯდგოდი“
/ხაღბ. ფშ/.

რაკი ეს ფორმები ნათესაობითობა, ცხადია, ისინი ამოსავლად სახელობითი ბრუნვის ფორმებსაც გულისხმობს, მაგრამ დამოუკიდებლად მოე, წაე, გამოე, გადმოე და ა.შ. არსად ჩანს არც დიალექტებში და მით უმეტეს, არც სალიტერატურო ქართულში. სამაგიეროდ თუ შურში მითითებება თხზული სახელები, რომელთა მეორე კომპონენტები სწორედ სემოთ ნახსენები ნაზმინისწინარი სახელები ჩანს, სადაც მასუბსტიანტივებულ ვლემენტად -ე სუფიქტი გამოდის. ესენია: ცხეარმოე, ევეღგე, კახეთწავ, თახებამოე, ვარგავ და ა.შ. ვეღვა ესენი ეთნოგრაფიული საწესწვეულებო ტერმინებია წელიწადის გარკვეული ნიშნადი დროების აღმნიშვნელები, რომელთა უმეტესობას შესაბამისი რიტუალებიც ახლავს თან.

„ცხეარმოე“ ცხერის ფარების საზამთრო საბოვრებიდან დაბრუნების პერიოდია, ძველი სტილით მაისის პირველი ნახევარი წლის განსაკუთრებულად სასეში დღეები ძველი თუშეთის ყოფაში: ამ დროს შინ ბრუნდებიან ექესი-შეიდი თვის წინ სახელიდან წასული მამაკაცე

ბა. შინ დარჩენილი ქალები ამ დროისთვის განსაკუთრებულად ექსპლუატაციას განიცდიდნენ – სახლ-კარს დაახუფთავენდნენ, საცხოვრებლებში მართავენ, დაევიდნენ და დააწკრიადებდნენ სოფლის გზა-ბილიკებსა და მისადგომებსაც ვა. თუითონაც მიირთვებოდნენ, მოაქვინდებოდნენ. ქემებო ქალებო, ჩემებ ვლავებო. უღელდავებულნო, უღელად დაწკრიბოდნო, რადე კარს გამოსხეეთა, სახლებ რად იტყულეთ, რად ახლებ გაცეთათ, გან ცხვარმოეთა? /თუშური ნატირღლიდან/. თუშეთის სოფ. თუშში ამ დროს საღეთო ზეთის – „სანათლავს“ მართავენდნენ: „კახაფხელ თვანაყურეთა სანათლავ ვიეთო ზიარი, სამშაბათისად იქნება ეტრომთის ჯარსე ეხვარი“ /ხადს. თუშ/.

„ქარგავი“ ძველი სტილით მარტის 25 რაცხეი, ახლით 7 აბრელი, ხარკების დღე. ამ დღეს ხარი და მოხნავი ხმზოდურად გადის მამულში, ხადაც „უღელვების“ – ხვნის დაწვების რიტუალს წაატარებენ: მამულში გაიტანენ სუფრას, რომელზედაც დღეს სამი ხმალი, სამი სანთელი და არაყიანი სუფაშე მოხნავი ხარებს გუთანში შეაბაში, სამ კვადს გაატარებს, ხარ-გუთანის ვინის აღმოსაყდეთ კვლესში გაამერებს, სანთლებს დაანთებს, ერთს მარჯვენა ხარს დაატრავს მარჯვენა რქასე, შუორეს – მარცხენა ხარს მარცხენა რქასე, მესამეს უღელს მოატრავს კორასე – იმ ადგილას, ხადაც გუთინის შკლავი უღელს ებმება, ერთ ხმაღს უღელსე გადაამტვრებს, ერთ ნახევარს ერთ ხარს შეატყებს, შუორე ნახევარს შუორე ხარს, არაყით ვინწს აავებებს და ხარ-მოხნავთა მფარველი დეთაების საიდებელს იტყვის. თუ ამინდი და სამუშაო პირობები ხელს უწყობს, ხვნას გაავრძელებენ, თუ არა, ამით დაკმაყოფილებიან, ხვნის ზეზონი გახსნილია.

ახეთივე რიტუალები ახლაც სხვა წიშველ დღეებსაც: „თახებ-ნამოე“ ახალი წლის ციკლის დღესასწაულების პირველი დღე, როცა სასოყდო ხაფოცეთის განძისაქაიდან სოყელში წამოაქეთა სახად-წელი სუფრასე სახმარი ტურტვლი და სახმისებო; „კვლავი“ ანუ „კვლ-გამობედა“, კათათის ნახევარში ხეთ-შაბათი დღე, როცა მოთბავი ხმზოდურად გადის სათბში.

ახეე როელი სახვლების ნათესობითი ბრუნვის ფორმები წარმოგვადგება დროის ზმნიხელებად: ცხვარმოისბ, კახეთწათსბ, შთახ-გადისბ და სხვა: „ცხენიმე მოუკვდებისა და შქარწათსე გზაშთა, კარმმე წაექეთისა ქარგათსბ, ვინის კვალშია“ /ხადს. თუშ/.

როგორც ვხედავთ, ერთმანეთთან მჭიდროდაა დაკავშირებული სიტყვაფორმათა შემდეგი წყება: ზმნიხწინები ზმნის ბრძანებითი ფორმების წიშველიობით: მო, წა, გამო, გადმო; ამათგან ნაწარმიები სახვლები: წაფ, მოე, გადაე, გადმოე და სხვანი, გამოყენებულნი ზე-

მოთმთვევანიდ თხზულ სახელებში და ზმნისართული მნიშვნელობით გამოყენებული ამ სახელთა ნათესაობითის ფორმების წარმოშობაში ენობრივი განვითარების დინამიკა ამ კონკრეტულ შემთხვევაში ასე წარმოგვიდგება: განხორციელდა ენობრივი ეკონომიის ცნობილი პრინციპი – მინიმალური გონებრივი და ფიზიკური ძალების დახარჯვა გარკვეული ენობრივი ინფორმაციის გადმოსაცემად*. ზმნურ სიტყვაფორმათა: წადი, მიდი, გამოდი, გადმოდი... მნიშვნელობებიც კი მათმა ნაწილებმა: წა, მო, გადმო, გამო... (ამათ შორის შუალედურად შეიძლება მივიჩნიოთ გურულის წაა, მოა, გაააა, გადმოა... ფორმები). აღვთლი აქვს ხინტაგმატური ეკონომიის პრინციპის რეალისაციას. ამ ერთეულთა ზმნურობა იმდენად ხელშეხსნება, რომ უკვე ის კახის ძალით, რომ ყველა ზმნას უნდა მჭინდეს თავისი დახსელების ფორმა, ე.წ. საწესი, ანუ ზმნით გამოხატული მოქმედების სახელი, მივიღეთ სახელები: წაე, მოე, გადმოე, გადაე და ა.შ., რომლებიც მინიმალურად დროის გამომხატველ ხინტაგმებშია წაის ხანს, მოის დროს და ა.შ., რომელთაგან, აგრეთვე ხინტაგმატური ეკონომიის პრინციპის განხორციელების გზით მივიღეთ წაის, მოის, გადაის, გადმოის... დროის ზმნისართები.

რაც შეეხება ცხვარმოე, კარგაე, თახებშიამოე და ა.შ. ფორმებს, მათი შემთხვევა, აღბათ, მათმა ტერმინოლოგიურობამ შეგაპრობა: თუ გაეკრება სათანადო ეთნოგრაფიული რეაქციები, თან გაბეჭდება მათი ამსახველი ტერმინებიც, რაც ხანამედიუმში ასეცაა: კარგაე და თახებშიამოე დღეს თუშეთში არც ცოცხალი მოედენებია და არც ცოცხალი ხიტყვები. ერთნიცა და მეორენიც მხოლოდ ხსოვნის დინეზე არიან შემორჩენილნი.

* ეკონომიის პრინციპის შესახებ ენათმეცნიერებაში ნ.: А. Мартин, Основы общей лингвистики, ტრ. Новое в лингвистике, 1963, გვ. 332-338.

Термины, производные от предлогов (Резюме)

1. В горских диалектах грузинского языка встречаются производные от предлога наречия в форме родительного падежа обозначающие одновременно время и направление действия: წა-ის – ухода, მი-ის – прихода, გადაის – переходя туда, გადამის – переходя сюда: „ქობულჩის საფეხურებზე გადაის შენატის დასწვრივ უკარბო“ – переходя вершину Кибдуха, ты окрестил Шенако (туш.).

2. Подобные формы предполагают и существование соответствующих форм в именительном падеже, которые хотя самостоятельно не встречаются, однако, сохранены в ряде тушинских этнографических терминах, обозначающих сопровождающие ритуальными действиями явления: ქარგავ – начало, ცხვარმთვ – время выхода волов на поле, სახე-მზამთვ – начало зимних народных праздников, дословно: спущение бокалов.

3. Наличие упрощенных форм типа: მი, წამი, გამი, ჩამი, გადამი... можно объяснить их частым употреблением. Переходные формы: წაი, მიი, გადაი... засвидетельствованы в гურიцком диалекте. Сохранение сложных форм – ქარგავ, ცხვარმთვ, კახეთწავ... обуславливается их использованием в качестве терминов.

უნა ცანდელიანი

ძველი ქართულის დექსიკონი: ღონე/ღონა; ხაღონე/ხაღონავი

სიტყვა დღემდე უცნობი მნიშვნელობით, დადასტურებულია ძველი აღიქმის 978 წლის უძველეს ათინურ ხელნაწერში, ასევე X-XI სს კედისა და პარიზის დექსიკონარებში. იმ მნიშვნელობით, რომელსაც კონტექსტი აძლევს, ეს ხატყვა არ არის დაფიქსირებული არცერთ ძე ქართული ენის დექსიკონში. კონტექსტი კი საკმაოდ უჩვეულოა: იუდას რაფსი, თამარს, ტყუბი შეიღვი უწნდება. რაღა ბებიაქალი დაინახავს, რომ ერთ-ერთი წვილი ხელს გამოყოფს, მაშინვე წითულ ძაფს შვამამს და იტყვის, ეს პირველი დაიბადება! მაგრამ მოულოდნელად წვილმა ხელი უკანვე წაიღო და მის ხატყვად უკრ მყოფე ამა დაიბადა. კონტექსტში ეკითხვლობთ: „და ეთარ შევი ხელი მიხა. შვეხვეულად გამოვიდა მისა მიხა, და ამქემქელმან იქუა: რაისა ვახელო შენავს დინე“ (დაბ. 38: 29).

ცხადია, აქ ხატყვა ღონე ნაცნობი მნიშვნელობით (ღონე, ძალი) არ იხმარება. ეს მომენტო ტექსტის პირველ გამოცემულს, აკ. შანიძეს არ გამოსპარვია და სქოლიოში საგანგებოდაც აღუწინაგეს: „ახეა“. უჩვეულო იკითხვისი კი ტექსტში ხელუხალეუბლად დაუტოვებია [შანიძე, 1948].

არ არის გასაკვირო, რომ ამ უჩვეულო კონტექსტში „შესაქმის“ კრიტიკულ ტექსტზე მომუშავე მკვლევართა ერთადეუბაც მოიქცია და იგი საგანგებო ფაქტისა და განხვის საგანაც გამხდარა. ბ. ვიჯინი-ნიშვილისა და ც. კიკვიძის ერთობლივ წერილში, სადაც აეტოარები პირადეულური ქართული ხელნაწერებისა და ბერძნულ-სომხური ტექსტების მონაცემთა საფუძველზე განიხილავენ ამ კონტექსტს, ამ დასკვნამდე მისულან, რომ აქ უნდა ვეკითხუხ არა ღონე, არამუე დობე იკითხვისი [ვიჯინი-ნიშვილი, კიკვიძე, 1971, 34]. ეს კონიექტურა, ერთი შეხედვით ითიქის მართეუბლი (მთი უმეტეს დობე იკითხვისს მხარს უჭერს უველა დანარჩენი ქართული ხელნაწერი ჰედუს ბერძნულ-სომხური თარგმანებში), რაღათც ჩანს, ერთეუარ დაუტკაყოფიდეუბლობა იწვევლა, და აი, დაიბადების კრიტიკული ტექსტის გამოცემის შესავად წერილში, ბ. ვიჯინი-ნიშვილი ამ საკითხს უვედაე მოუბრუნდა. მან მთი-

მა ახალი ფაქტობრივი მახავი დატყობისა და პარისის დეკლარაციის ეხებან²; გამართკეა აგრეთვე, რომ მიძღვის ხელნაწერთა კრებულში ჭეშო, ძველ ტექსტში სწორედ დონე წერებულა და შემდგომ გადაუკეთებიათ დონე-დ; ამის დაემატა დატყობის დეკლარაციის სწორებაც, სადაც დონე შეცვლილია საშო იკითხვისით: „რასა განვლი შენთვის საშო“; ყოველივე ამან აერთი დააარწმუნა დონე იკითხვისის არაშეხი ხვედითობაში და წამოაყენებინა ახალი ვარიანტი: „ხომ არ არის ეს სიტყვა (დონე) ბერძნული უთუ-ს უთარგმნელად გადმოტანის შედეგი გუდ გადასელოთ“ (?! [გვიგინეშვილი, კეკელიძე, 1989, 48-49] ამგვარი ვარაუდისაკენ ავტორის, როგორც მანს, ბერძნ. პოდსხემოერო უთუ სიტყვის ზოგიერთში მნიშვნელობაშიც უბიძგა: „საშო, დედის მუცელში“ (დეორეკოს დექსიკონი), organs of generation (დიოდ-სკოტის დექსიკონი).

მეუხედავად იმისა, რომ მკვლევარი ითვლისწინებს ამ დაბრკადე ბუბსაც, რომედებაც საკმაოზე მეტია და წამოყენებულ ვარიანტს ელიბება³. იგი მონივ დაეინებოთ ეძებს გამოსავალს: ა) „ეს ფაქტია, რომ ბერძნულ ხელნაწერებს არ შემოუნახაეთ ქართული დონე-ს ამისაგადლო სიტყვა, გადამწვევტი არაი (?!). შესაძლოა, არსებულყო ისეთი ხელნაწერი, რომელშიც სწორედ უთუ იკითხებოდა და რომელშიც განიცადა რედაქცია, რასაც მოაყვა უთუ-ს გადაკეთება ფაქტად (?!). რადგან ვინც ის მნიშვნელობა, რაც მას კონტექსტში მქონდა, ამ დროის უკვე უწყველო იყო, გადაწერისას კი ამ კონტექსტურის კვალაც გაქრა“ [გვიგინეშვილი, კეკელიძე, 1989, 48-49]. ბ) რაც შეეხება გუდ გადასელოს, მის ასახსნელად მკვლევარს დასჭირდა კვლევი ერთი ბერძნულ-ქართული ნახესიხობის დაშეება: ქართ. დონ-დუნ-ძირი (და-დონ-ებული, მ-დუნ-არე, ი-დუნ-ადი), ბერძნ. უთუ/ უთუ-თან („მეხელი, ხახორი“) დააკე-შორა თათქისდა ამ მოტივით, რომ დონ-დუნ ძირს მტკიცე ქართველური ეტიმოლოგია არ ეძებება (?! [შერ. ფენრიხი, სარჯველიძე, 1990, 359]. აქედან გამომდინარე კი უწყებს, რომ გ-ს დ-ით გადმოცემა ქართული ხელნაწერატური ენის განვითარების ადრინდელ ეტაპზეც შეიძლება იტყვიოდეთ [გვიგინეშვილი, კეკელიძე, 1989, 49].

² დონე იკითხვისი დატყობისა კალის (X ს.) დეკლარაციის, რასაც მკვლევარი არ იფიქრებს.
³ ა) უთუ იკითხვისი ამ კონტექსტში სესტრუგინტის არცერთი ხელნაწერის არ იყოს; ბ) გუდ გადასელოთ ითონისა და პარისის ხელნაწერებისათვის ინტერონიზაცია.

სინამდვილეში კი საქმე სხვაგვარადაა: მართალია, თანამედროვე სადღიბურატურო ქართულში ეს ძველსძველი სიტყვა – დონე – აღარ იხმარება, გამქრალა. მაგრამ, საბედნიეროდ, იგი დიალექტებს კავშირსწინაით: დონე/დონა (აქვლან: სადონე/სადონავი) დიალექტებში ეწოდება საოცრად ხასროლი ბადის ქვედა კედესთან სავანეებოდ მოწყობილ მახეს, საიდანაც იქ მოხვედრილი თვეზი გამოხვლას ევლარ ახერხებს [ვლდონტი, 1974-75].

ქართულ კელო-ოქსათა დექსიკონში დონე/დონა-სთან მოთავბუდია აგრეთვე გარა დექსემაზე, რომლის მეხუთე მნიშვნელობა ადექვატურია დონე/დონა სიტყვის განმარტებისა. ახლოს დგას აგრეთვე ამ სიტყვის მეოთხე და მეშვიდე ნიუანსებიც: გარა' – თავსაბეჭდავი წნეღის ან ტკეხის გრეხილი, გარა' – ნიჭის მახის ნაწილი, კაშპის მოდუნედი ტოტი, ვიზი [ვლდონტი, 1974-75].

დონე/დონა ყუბთღან მომღინარეობს ახალი სადექსიკონო ერთეული – სადონე/სადონავი – ბადის ქვედა კედეზე შემოკეცლი ნაწილი, რომელშიც თვეზი ებმება: „სადონეში გაბმული კედმახის ფართხადო“ [ქვლდ, I]. სადონე – ბადის ანაკეცი (+მუეერო ZAz) ZAB [ორბეღიანი, 1991].

აშკარია, რომ დონე/დონა/სადონავის ყველა ხემოთ წარმოდგენილი მნიშვნელობები (სხვადასხვა ნიუანსით) საბოლოო ვაშში არის აფგილი, საიდანაც გამოხვლა ჭირს, უფრო ზუსტად, ეს არის ერთეუარი მახე, დაბრკოლება; ზღუდე, ტახარი.

ხემოთქმუღის შემდეგ ბერძნულ-სომხურ და სხვა ბიბლიურ წყაროებს თუ მიეუბრუნდებით, აღმოანდება, რომ ბიბლიის ქართულ თარგმანში ამ აფგილას ნაცესები კი არა, არამედ ძირძველი, ამჟამად მხილიოდ დიალექტებში შემორჩენილი მშვენიერი ქართული სიტყვა გამოუყენებიათ, რაშიც საოცარი ხიზუსტით არის სავრძნობი ქართული ენის ბუნება და ის კონტექსტი, სადაც ბავშვის განვანაზეა სავბარი იმაედროულად მშვენიერი მხატვრული ხახეც არის დახატული: ზუღის წიღში გახანენად დაბრული ზეილი, დონეში (სადონეში) უმწკოდ მოყართხადე თვეზთანაა შედარებული. აღბათ ამიტომაც შეტყვარებს გაოცებთ ბებიაქალი, როცა წითედ ძაფშებმული ამის ნაცელად ზუღრე შია განდება: „რახია განდელ შენთვის დონე“, ე. ი. როგორ გამოაღწიე აქვლანაო; შერ. як ты фактори себе преграу (ებრაუღის რუქ თარგმანი); як ты прорвался (ახალი რუქ. თ.).

რაც მოთავრია, არც ბერძნულ-სომხური ტექსტების ჩვენება ეწინააღმდეგება ძველი ქართული ტექსტების მონაცემებს. უბრალოდ, საქართო თუ იმ შესატყვისების უფრო გულმოდგინე ანადონა, ჩხრეკა

რამდენიც ამ კონტექსტშია დაფიქსირებული: ბერძნ. ფრაზაჲს ძირითადი მნიშვნელობების გაზრდა (ограла, забор; заган, огороженное место) ანატომიური სიტყვისათვის: ძიხარება: перегородка, перепонка, преграда. ამ სიტყვის კიდევ უფრო ასუსტებას ხომსური შესატყვისი ფაზტ, რამდენაც: забор, уаствова, ограла მნიშვნელობათა გვერდით ანატომიური მნიშვნელობაც აქვს: ხაყაბნ ფაზტ – анкиос, внутренная зародышная оболочка – მარხოლა. მთა უმეტეს, რომ კონტექსტში სწორედ ანატომიური სიტყვისაა წინ წამოწეული, ხაყბართა ბავშვის გაჩენაზე. ამ სწორედ ამ კონტექსტს შეუყარა* ქართულმა მთარგმნელმა თუ რედაქტორმა ჰე. ქართული შესატყვისი – დანერდონა – ბავის ის ხაყბი, ხაყბანაც, თუ გაება, თვესი თავს უღაბრ აღწევს: ეს კი გადატანითი კარგად ესადაგება ამ ეთარებას, რომელშიც გახაყინად გამზადებული ბავშვი იმყოფება დედის წიადში.

დროთა განმცვლეობაში სიტყვა „დონე“ ამ კონტექსტში გაბუნდონებულა და რედაქტორებს დაუწყითათ მისი შეცვლია სხვა სიტყვებით: პირველი ცვლილება დატადის დეცქონარშია დაფიქსირებული** , ხადაც „დონე“ შეცვლია „ხაში“ (= ხაშვლი [ხაბა]; მუცელი, დედის წიადი) სიტყვამ. ამგარაა, ამ ცვლილებიხაყნ რედაქტორს კონტექსტშიც უბიბა და იბიხაც, რომ მსგავსი გამოთქმა – „განადოს ხაში“ (გამ. 13:2,12,15) „განუდოს ხაში“ (მეს. 29:31; 30:22) – ხუთწინეულში არც თუ იშვიათად გამოიყენება, ხადახაც იგი ხაბარებაშიც კი გადასულა: „ყოველმან წუდმან, რს განადოს პირველად ხაშია, წმიდა უყდისა ეწიადის“ (დ. 2:23).

უფრო გვიან ბიბლიის ხელნაწერებში დონე შეუცვლიათ დობე სიტყვით, რაც უდავოდ ბერძნ.-სომხ. წყაროების გავლენით აიხსნება; რაგორც სემისა აღეხიშნეთ, ბერძნ. ფრაზაჲს, სომხ. ფაზტ „დონე“-საც ხაშნაეს. ეს კონტექტურა, ხადაც XVI-XVII სს-ში უნდა მიმხდარიყო, რადგანაც XVII ს-ის არ ხელნაწერში (ქეთ. 28 და H1207) გადასწორებული დობე იკათხვისის ქვეშ შენახულაა თავდაპირველი „დონე“

* კონტექსტთან ქართულ მთარგმნელთა რაქტი ბიბლიის კარგად ხანს ბველი აღიქმის ამ ნიბეშებთან. სადაც ბერძნ. ფრაზაჲს სომხ. ფაზტ სწორედ დობის, ზღუდის, დამარკოლებას ნიფასით იბიხება: დობე/ზღუდე, ეს. 3:3; დობე/ყორც, რაცხ. 22:24; პირკოლი, ეს. 37:14; აღუა. ჰქ. 5:1 და სხვ.

** არა გამოიყენებული, შებარსებულ ეთარებასთანაც გვეხრდეს სიტყ. ვ. ი. ამ იკათხვისის არქელი ფორმს დატადის დეცქონარს მქონდეს შემონახული, ხოლო იმეს ბიბლიისა და კლავარისის დეცქონარებში უკვე მისი კონტექტურა იფის აღბეჭდილი (დებო ერცლად ამ სხვ. იხ. ქვემოთ).

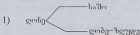

იკითხვისაც, საგულისხმოა, რომ აღნიშნული ხელნაწერები გველთურ რედაქციისა, თანაც სწორედ იმ ნაწილში, რომელაც ამდღისად ვუწოდებთ დიკარგული აქტს (შესაქმე, გამოსლევათ) ეს კი გვეუბრუნებინებს, რომ ოშკის ბიბლიისა და დექტიონარების (კალის, პარისის) შემდეგ, „ღონე“ იკითხვის XII ს-ის გველთურ თარგმანშიც უიფილა დადასტურებული.

კიდევ უფრო ხაინტკერისი და ხავედისხმო იხ არის, რომ აღნიშნულმა დექსიმამ კიდევ ერთი კონტექტურა აგურ ხვეწს თვალწინ ბიბლიის ახად ქართულ თარგმანში განიცავდა [ბიბლია, 1989], სადაც შესაბამისად ახალი იკითხვისი „ხედე“ განიდა: „როგორ გამოარდუე ხედე“ (შტრ. ებრაელის პარადელური რუსული თარგმანი: как ты построишь перепуть).

ამიტომ, ამ ძაღზე კიკანტურმა კონტექსტმა განეთარების ასეთი გზა გაიარა:

როგორც ზემოთ ითქვა, შესაბლია მერე ვარიანტიც: 2) ხაში > ღონე > ღიბე > ხედე

ამ ბილი ვარიანტისაკენ გვიბიძგებს შემდეგი მოსაზრება: უძველესი ქართული მთარგმნელებისათვის დამახასიათებელი იყო კონტექსტის თავისუფალი, ანრობრივი გადმოღება. X ს-ის დატალის დექტიონარში დადასტურებული „ხაში“ იკითხვისი სწორედ ახლად მოჩანს. მათ უძეგებს, მას არც ქართულისათვის სავარაუდო პარადელური უცხოური (ბერძნულ-სომხური) წყაროები ეწინააღმდეგება და რაც მოავართა, მხგავლი ხინტავისა – „განადოს (განუდოს) ხაში“ შესაქმისა და გამოსლვის წიგნებში ხუთგზის დასტურდება. ეს არტადლი იკითხვისი თავისი უყვებისტური შინაარსის თუ სხვა რამისხვის გამო უძეკდეს პერთოდშიც (მგანი ვარაუდით ოშკის ბიბლიის გადაწერის ხანაში)* კონიექტურის სიჯანი გამხდარა და ასე უნდა განიხილ-

* ენობლია, რომ ოშკის ბიბლიამ, რომელიც იმთავითვე ათონის ავერთა მონასტრისათვის იყო შეკვეთილი, ბიბლიის ბერძნულ წყაროებზე დაყრდნობით სწრაფივად გადამეშვება განიცავდა (ბიბლიური წიგნების დავოთა, ახალი ხანათების, ლექსიკონი და სტილისტური ანოვაციების შეტანა). ასე რომ კონიექტურა საშობადონე ვართერთა ლექსიკონი ანოვაციათავანი შეიძლება იყოს.

ყო კონტექსტთან უფრო სდამსწვნიო მიხადაგებულო დონე იქონს-
 ხეიბა, რომელღოც კადისა და პარიზის დექციონარებშიც ვაღაჯღობას
 და იქელა საყურეული გვიქს XII ს-ის გელაოურ ბიბლიაშიც ვაქრისო-
 და (შარ. გელაოური რედაქციის XVII ს-ის ირო სედნაწერის ქვედა
 ტექსტში ვაღასწორებულო „ღობე“ იქონსეისის ქვეშ ვურ კიდე „ღობე“
 იქონსეისი დახტურებუბა) თითქოს აშკარაა, რომ გეხი უცხო წვაროუ-
 ბის კონტექსტთან დაახლოებუბასკენ არის მიმაროულო: ხაშო > დონე
 > ღობე > სდულა, რაც ქართული ბიბლიური თარგმანების განვითარუ-
 ბის სიგად კონტექსტშიც ვაღება.

დატადღის დექციონარი, ქართულ დექციონარებს შორის, რიგორც სტრუქტურულად, ისე ტექსტობრივადც, ურ-ერთი უძველ-
 სია, აქელან გამომდინარე, შეიძლება დაეფენოთ სახანადიზო დექსე-
 მის დატადღური ვარანტი დონე იქონსეისის პრატიკი ბად. მათ უსწრეს,
 რომ იგი დატუღია მარხვის საკითხავთა ციკლში, რომელღოც ვან-
 საკუთრებულო სიძველით გამორჩევა. ეს საკითხავი ხამ უძველეს
 დექციონარს (კადისა, დატადღისა და პარიზისა) დაუჯავს.

და ბიღოს, შეენაშნავთ, რომ ეს ბეღლისბეული სიტყვა დონე (აქ
 მომყოლო) ვადაქანით კო „სახე“ „დაბორკულუბა“ „ტახარ“ დახახელუ-
 ბულო მნიშვნეღობით ბეღელი ქართულის დექსიკონებში დღებულ ახახ-
 უღო არ არის.

მიოთბულო დიტერატურა

1. შანიძე, 1948 – წიგნნი ბეღლისა აღოქუმისანი, ტ. I, ნაკვ. I, დაბადე-
 ბისა, გამოსდღეთათა, გამოსცა აკაკო შანიძემ, თბ.
2. ვიგინეიშვილი, კოკიძე 1971 – ბ ვიგინეიშვილი, ც. კოკიძე, შესაქ-
 მის, გამოსდღეთათა და დღეიტღელთა წიგნების ქართუ-
 ლი ეფრსივბი, „მრავალთავი“ I, თბ.
3. ვიგინეიშვილი, კოკიძე 1989 – წიგნნი ბეღლის აღოქუმისანი, ნაკვ.
 I, შესაქმისა, გამოსდღეთათა, გამოსაღეწვად მოამ სო-
 დეს ბ ვიგინეიშვილმა, ც. კოკიძემ, გამოსდღეღვა ბ.
 ვიგინეიშვილისა, თბ.
4. ეფნოხინ, სარჯვეღაძე, 1990 – ბ ეფნოხია, ს სარჯვეღაძე, ქართულ
 დურ ენათა ეტიმოლოგიური დექსიკონი.
5. დღოსიტი 1974-75 – აღ. დღოსიტი, ქართულ კიდო-ოქმათა სიტყვის
 კონა, თბ.
6. ქიჯელ, I – ქართული ენის განსორტებოთი დექსიკონი, ტ. I თბ.
7. ორბეღლიანი, 1991 – ხ. -ს. ორბეღლიანი, დექსიკონი ქართული, თბ.
8. ბიბლია, 1989 – ქართული საბტრიაოტის გამოღეწვა, თბ.

9. ქართული ენის კოფერის შრომები

ნანა ივანიშვილი

საბარძელოს რაიონის პოეტობა

საგარეჯოს რაიონი მდიდარია პიდრონიმებით, რომელთა რაოდენობა ირასზე მეტია. მაგრამ ისინი დღემდე საგანგებო შესწავლის ობიექტი არ ყოფილა. უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველოს პიდრონიმოც ვერ კიდევ საკვლევა – სუსტად არ ვიცით, თუ რამდენი ზღინარე, წყარო, წყარო, ხევი, ტბა, ჩანქერი, დღევა იყენს ქვეყანაში. საქართველოს პიდრონიმოც შესახებ ერთი მეცნიერული გამოკვლევა პროფ. ალ. დლონტს ვკუთნის [დლონტი, 1967]. ამ გამოკვლევაში დადგენილია პიდრონიმოც ძირითადი სტრუქტურულ-სემანტიკური ფორმები [დლონტი, 1967, 268-276].

სტრუქტურული თვალსაზრისით საგარეჯოს რაიონის პიდრონიმები ირ ძირითად ტიპად ფორმდება: ძირეულებად და წარმოქმნილებად.

ძირეული პიდრონიმი წვეულებრივ მომდინარეობს ზოგადი არსებითი ან ზედსართავი სახელისაგან. ფუნქცია მიხედვით იქ გამოიყოფა ორი ქვეჯგუფი:

ა. ხმოვანფუძიანი:

ა-ზე დაბოლოებული: განათლება, ექმა, მახია, ტბა, ფშა, ჩანჩრო-ალა, წანწკარა, ხეკალა.

ე-ზე დაბოლოებული: ღაკტე, შლაშე, რიყე.

სხვა ხმოვანზე დაბოლოებული ფორმები საგარეჯოს რაიონის პიდრონიმებში ვერ დაავადისტურეთ.

ბ. თანხმოვანფუძიანი: ავახანი, ალაკანი, კლმხი, ჩანქერი, ქვანტიბი.

წარმოქმნილი პიდრონიმები აგრეთვე ფორმად განიყოფება: აფიქსით ნაწარმოებნი და თხულები. პიდრონიმების აფიქსით წარმოებისას ფუნქცია აღებულია საზოგადო არსებითი სახელის, ან, ზოგჯერ, ტომისის ფუნქცია, რომელიც შესაბამისი ნაწარმოებული აფიქსი ერთეის [დლონტი, 1967, 269].

რაიონის პიდრონიმებში პრეფიქსული წარმოება არ გვხვდება. მრავლადლა სუფიქსებით ნაწარმოები პიდრონიმები, გაერკვლებულია შემდეგი სუფიქსებით:

ურ : ბუდეუჯ-ურ-ი

ურას/ულა { ტრკია-ურ-ი
 გორან-ულა, საკაღებ-ულა

ობ : ტყანტ-ობ-ი.

სოჯჯერ მაწარმოებდად სახელის მრ. რიცხვის -ებ სუფიქსით გამოიყენებულა: ბღანტუ-ებ-ი, ვუ-ებ-ი, დარ-ებ-ი.

გუხუღება კონფიქსით ნაწარმოები პღროანძებოც: სა-უ; სა-თაფე-სა-ციყ-უ მარნება.

სა-ობ : სა-წყე-ობ-ი.

საგარეუოს რაიონში თხზული პღროანძებო ძირითადად მსახვერულ-სახვერულის ტიპისაა (სადაც მსახვერულად ხელსართავი ან საგუნეტავარი სახელია: ახითხევი, თვალთხევი, დოფიანხევა, მაცვალწყალი, ბღლისწყარო, საგარწყალი, სიკარწყალი, საკვალწყალი, ტყემლიანწყალი, უხუნწყარო, ქემხევი, საღისტბა, სატყავხევა, ცხრანწყარო, წიყლისხევი, ჯანტრანწყალი, ჯანტრანხევი.

სოჯჯერ მსახვერულად ძირითა სახელებია წარმოიღვებოდა: აბტრანის წყალი, ბაჩის ტბა, ვიგის/ ვიგის წყარო, კოკიანულა, თვეჯანთ წყალი, მურთანთ წყარო, საბის წყალი, ხარის წყალი...

არის პღროანძებო, რომლებიც ვიარის სახელებიდანაა ნაწარმოები: ბეგიაანთ წყალი, ბურჯანბაძიანთ წყალი, გულთაანთ წყალი, დოდაანთ წყალი, ელითხაანთ წყალი, თვანთაანთ წყალი, მახარობდაანთ წყარო, ქართლელდაანთ წყარო, ცხვირთაანთ წყალი, ღვინთაანთ წყალი...

რამდენც ვხედავთ, თხზულ პღროანძებში მსახვერულად გამოიყენებულა რამდენიმე სახელი, სოჯჯერ ტიპობით, სახვერულად კი ხევი, წყალი, წყარო, ტბა, ვებე, დულა რიყე ეს სახვერულებო აქ ინდიკატორებოა.

ინდიკატორია წყალი

აღაქის წყალი, ამტყანთ წყალი, აყადოიანთ წყალი, ბეგიაანთ წყალი, ღვრინის წყალი, დიდი წყალი, თუმის წყალი, თხილის წყალი, კაბაღო-სიაანთ წყალი, კიდმატის წყალი, კარქართაანთ წყალი, კიდრეს წყალი, მღაში წყალი, მელის წყალი, მღებრთაანთ წყალი, მწარე წყალი, სათღისმცემლის წყალი, პანტის წყალი, სთავეს წყალი, საცხეხის წყალი, ქუთკორის წყალი, კაერთაანთ წყალი, კახთაანთ წყალი, კარახაანთ წყალი, წიყლის წყალი, წყაროს წყალი, ხრატუნის წყალი.

ინდიკატორია წყარო

საქართველოს
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა

ამის წყარო, ბებური წყარო, ბუჯიას წყარო, ვაიანო წყარო, დუღ-
ოფლის წყარო, დიდფეხების წყარო, ეშვლიანის წყარო, სემარტლის
წყარო, თვის წყარო, თხილის წყარო, კაღრეს წყარო, კოდის წყარო,
კედის წყარო, ლუღეთ წყარო, მარამჯერის წყარო, მახარიკაანო წყა-
რო, ნადირას წყარო, პაპაანო წყარო, სამაგის წყარო, ტბის წყარო,
ტურის წყარო, ჭის წყარო, ქარის წყარო, დონიტას წყარო, ვანიაანო
წყარო, ყორღის წყარო, შაშვის წყარო, შუშის წყარო, ხატინაანო
წყარო, ცრემლის წყარო, წანწკარა წყარო, წანწაღის წყარო, წინ-
წყარის წყარო.

ინდიკატორია ხეე

ანთოკის ხეე, ბედააშვილის ხეე, ბოსტნის ხეე, ბურკლიაანო
ხეე, გათრეკწმინდის ხეე, ეშმაკურაანო ხეე, ვერინის ხეე, იღარის
ხეე, კაღლოთხეე, კარაღის ხეე, კოდმასის ხეე, კოდის ხეე, კოჯის
ხეე, ღვვახეე, ღვამბრის ხეე, მოხრეკილი ხეე, მწარღვლის ხეე,
ნარცხილის ხეე, ნანოწმინდის ხეე, რუსიანის ხეე, საკორე ხეე,
სამხეე, ხეხნიაანო ხეე, უჯარმის ხეე, ფიღინაანო ხეე, ფურტრის
ხეე, ფახაანო ხეე, ბუქთან ხეე, წნორიანხეე, წყაროთხეე, ხიფა-
ბუნების ხეე, ჟორჭას ხეე.

ინდიკატორია ტბა

ბაჩიას ტბა, კუპატაჟე ტბა, შვანსე ტბა, სახარე ტბა, ჩაღიან ტბა,
ცივის ტბა, ქაჩად ტბა, ხავსიანი ტბა, ჯიქურების ტბა.

ინდიკატორია გუბე

პოტინანგუბე, უაყინგუბე, წრუბლიანგუბე...

ინდიკატორია ღვედე

გოჯინადღა

ინდიკატორია რიყე

მათიაანო რიყე, ფახაანო რიყე.

ჩვენს გამოკვლევაში წარმოიადგენთ ხაგარეჯოს რაიონის
პედრონიშთა ნაწილს და შევეცდებით მათი წარმომადგენლის დაგვა-
ჩას.

1. აეთის წყალი სოფელ ვაშვარშია. მიცვალებულის დაკრძა-
ლუიდან რამდენიმე ღვეში მისი ხელსი, განსაკუთრებით ხეხეკრება,
გარდაცვლილის სახელსე წყაროს გამოიყვანენ და მის სახელსე და-
დოცავენ. აეთი 25 წლის დაიდება.

2. ამჯენაანო წყალი წყაროა სოფელ მანაეში, სახელის წარმო-
მადგობა უცნობია.

3. ბაჩიას ტბა სოფელ ანთოკის ტყეშია. ბაჩია მეტსიხელაა ეჩადე-
ად გაეარდნილი კაციბა, რომელიც იმადებოდა ამ ტბის მიდამოებში

და ამიტომ შეარქვეს ამ ტბას ბინის ტბა.

4. ბებური წყარო // ბებურ წყალი სოფელ წყაროსთან. წყარო განიდას იქ ხაფაე ერთდგება მონბეკილი ხევი და კიდის ხევი. წარმო-
შედგება უცხოვია.

5. ბღანტყევი ტბაა ყანდაურაში. ბღანტყე „დამდგარა, თბილი, მღაშე ქარობის გამონახონი (წყალი)“ - [ქველ, I, 1976]. ხაფხის თქმით, „ბღანტყე წყალია დიდი ხნის ხაფგობა, რომელიც არხად არ გადის და არც შრება მისი მიდამოები. მცენარეები დებება შიგ, საქარბებუღია და დატყეკიანებისაგან თვალი ვერ ხეუდება“.

6. ბუტყის წყარო ქვემო ყანდაურაშია. მომდინარეობს ისა აბუ-
ხაის თოკუნისაგან.

7. განათლება წყაროა ქვემო ყანდაურის ტყეში. ტყიან ხაფხი
რომ მოდიოდა, დაფლიღებები იქ ისეუებდნენ და ამბობდნენ: წყალი
დაედიეთ და გაიჩინათღეთო.

8. გარეუქელის ტბა უდაბნოსთანაა. გადმოცემით დავით გარეუქ-
ელი შეიქრებულა ამ ადგილთან და ამიტომ მქეთო გარეუქელის ტბა.

9. გველის წყარო სავარეუის მონდარშია, უდაბნოს გზის მახლობ-
დად; წყარო ისეთი მიკლა ქილ-მოკლაქიღია, რაგორც გველი.

10. ვიარტაქმინდის ხევი ჩამოდას სოფელ ვიარტაქმინდათან და
შემდეგ ერთის თარს. ამ ხევის შეხახებ ვახუშტი ბატონიშვილი წერს:
„ხოლო მანავის დახაფღეთით არს ქვეი ვიარტაქმინდისა; გამოხდის
შუამთას და დის მრდელადამ სამჭროთ. ამის მოთეო სახელი, იდგეს
შესწარეს ვარეუის უდაბნოს დაბნები ესე, უწოდეს სა-გარეუქა“ [ვახ-
უშტი, 1973, 529].

11. ვიარტაქმინდა ნინოქმინდაშია, მიღებულა საკუთარი სახელის
ვოკინისა და დღეუ ხიყეუთა შეერთებით.

12. დედოფლის წყარო უდაბნოშია. დევენა გვეუბნება, რომ გარე-
ჯაში მიმაყად თამარ მეუფეს ამ ადგილზე რომ გაუეღია, ამოუხეთქავს
წყაროს წყალს ამიტომ ესახიან დედოფლის წყაროს.

13. დერინის წყალი კაკბეთშია, ხელად მოდუღუნებს, დერინაეს.

14. დიდუხებების წყარო ყანდაურაშია. მომდინარეობს კაცის
თოკუნისაგან.

15. ელიოზაანის წყარო უჯარმაშია, ელიოზაშვილების გამოუყა-
ნღია.

16. ეამღიანი მდ. იურის მარცხენა შენაკადია. მუდმიუწყლიანი.

17. ეერინის ხევი ანუ კიდმახი მდინარე, რომელსაც სათავე კორჭ-
ში აქვს, გვერდით სოფლის ეერინას, გომბორს და ჩადის თარში რუ-
ხანის ხევიან ერთად.

18. უცხო წყალი კაკიდეთისა და პატარძეულშია. ამ წყლებზედას ხელის მფლობელს წყალს უხადებოდა მურის მისახველად.

19. ზღმარტლის // ზღმარტლის წყარო კაკიდეთშია, უკავშირდება ზღმარტლის ხეს.

20. თამარის წყალი პატარძეულშია.

21. თეოდოსხევი ხეცა საგარეჯოში. თეოდოსიის წმინდა ვახაგისთან ჩამოცის და ამიტომ ჰქვია თეოდოსხევი.

22. ივანოს ხევი ყანდაურაშია. წყობების დროს წყალი ჩამოედის ხიდზე. გადმოცემით აქ დაედებულა ცილე-ქმარი. კაცს რქმევია ივანოსი. აქედანაა ივანოს ხევი.

თარი საგარეჯოს რაიონის მთავარი გამდინარე მდინარეა. დღემდე მისი უტომილოვია დაუდგენელია. გამოთქმულია სხვადასხვა მისახველა. პირველი თელისაზრისი ვახუშტი ბატონიშვილი ცუცოტაძის, რომელიც წერდა: „ხელი არს ქუეყანისა ამას შინა უდადებსო მდინარენი ავღაზანი და შუარე მკორე ავღაზანი არე თარი, რომელთა მთიგის სახელნი ავღონის გამო, არამედ თარი ვაძრევისათვის, ვინათგან აქუი სახელი ერთი – „თარი ამ მდინარე“ [ვახუშტი, 1973, 526]. ვახუშტი ბატონიშვილის ამ უტომილოვიათა დოკ. ვ. ბედიშვილი ხელნაწერად მოიხვეს. „რადგან ქართული ტომონიშები (სივრცონიშები) ამ წყლით არისოდეს ფორმდებოდნენ და არც ახლი ფორმდებიან“ [ბედიშვილი, 1980, 115].

ჩვენი აზრით, ვახუშტი ბატონიშვილის ხატვები: „თარი ამ მდინარე“, ნიშნავს, რომ ერთი მდინარე, თარი, ორად იქცა, ორი ვახდა. სინამდვილეში კი პირიქითაა, ორი ბატონი მდინარე, ორდეს სახელი თარი რომ იყო, ერთიანდება სოფ. ყადაღაურთან და, იქიდან მოვიდებულთ, ერთ მდინარედ მოედინება სახელწოდებით თარი.

თარ-ის ეთნონიმის იყერ- ფუძესთან აკავშირდება მ. ჯანაშვილი იგი აქედანვე მიღებულად თელავი იყერეთს, რომლისგანაც შემდგომ მერეთი მივიღეთ-ი [(СМОНИК) იან. 27, სტ. IV, Тифлис, 1900]. თარის იყერ- ფუძესთან კავშირი უდგებლად მაიხნდა ვართახიაც, რომელაც მდ. თარს ჩაერა ფორმით მოიხსენიებდა [კათალიკოსი ვართახი, ხაღვცხიკონო მახალი, ერებ. „ძველი საქართველო“, 1913, გვ. 126]*

აკად. ა. შანიძე თარ-ის ფუძეკენშვად სახელებში გაიხიხდაც (კოჯორთან ერთად) – [შანიძე, 1953, 33], ხადაც არ არის საუბარი ეტიმო-

* მ. ჯანაშვილისა და ვართახის თელისაზრისი მონიშნულია ვ. ბედიშვილის წიგნიდან [ბედიშვილი, 1980, 115].

ლოცია-ხელნაწიკაზე.

გ. ბელიშვილი წერს: «... მდ. იორის უბედექს არაქართულ ხახვლ-წოდებად ხეენ პერწუხი მიგვანისია, რაც პერვების ხალოცაეთის წყალს უნდა ნიშნავდეს» [ბელიშვილი, 1980, 116].

ყ. ა. ნაკონივი ამოდის ვახუშტი ბატონიშვილის ვაგებდიან და იორის „კაპაძიანას“-დ თარგმნის [ნაკონივი, 1966, 159].

ხეენ დღემდე არხებულ შეხედულებათა გაზიარება არ შეგვიძლია იორის ეტიმოლოგია კვლევაც საკვლევაა.

24. კალოხევი მდინარეა, ერთვის იორის პატარბეუდის ხამხრეთით. გადმოცემით ხადხი კადის დეწაედა, უცბად ხამხელი წეისი და დეაროქაევი წამოსედა, ხორბალიც წაუდევია და კალოც შუახე გაუყვია. ეხლა იქ წამოდის კალოხევი.

25. კადის წყარო არის სოფელ კაკაბეთსა და მაღღურშიც, იგი ვარჯჯას ტბის თავმაცაა. ვადაჭრილ ხეს, ხიდვანაც ამოდოდა ეს წყარო, აქონდა კადის ტურტლის ფორმა.

26. დაკბე მდ. იორის მარცხენა შეხაღდადა. კატრეთიდან წამოდის და ერთვის იორის სოფელ იორმუდანილოს მიდამოებში.

27. დეგახევი უდაბნოსია. დევი ხაერისიყერს, რუხს ნიშნავს.

28. დედეო წყარო უდაბნოსია. უკავშირდება სიტყვის დედევი.

29. მაყეიდწყალი პატარბეუდშია, ხიდვანაც წყალი იღებს სათაყვს იქ მადვლებია.

30. მახია წყაროა ხვარეულში სათაეთის ზემით (იგი, სეუთა წყალი სოფელურ გამოყარდება გახაფხულზე წისქვილს დაატრიადებს. „მახეა“ ამიტომ, რომ რაღის გამოყარდება, არავინ იცის.

31. მლაშე ტბა ახამდურაზეა. ტბა მლაშეა.

32. მლაში ყურდა თოხლიაურშია. ხეობა წვლანია.

33. შწარველას ხევი ნინოწმინდაშია. შწარე წედები გამოდის და ამიტომ აქვია შწარედელა.

34. ნამცენცის // ნამცეცის წყარო სოფელ ვაშლიანშია. პატარა კაცი ეყოილა – ნამცენცა. მას გამოუყვანია წყარო.

35. ნიკორწყალი წელსია და ხეობის ხახვლია ნინოწმინდაში. ხელხის თქმით, წყაროსა და ხეობის ირგველიე შვი ნიადავთა, ხადაც წყალი თეთრად ჩაის, რიგორც ნიკორა (კამეცი შუბლში თეთრი ნიშნი). სინამდვილეში ეს უნდა იყოს ნიკოს წყალი, ხადაც ვანხორცოდელი ს – რ დისიმილიაციური სუბსტიტუცია.

36. პანტის წყალი მახეში კალობანში ახახვლეულია და პანტის ბორში გამოდის.

37. მიტნიან გუბე კაკაბეთშია. ჭაობიანი ადგილია, ხადაც გუბე

ებია, რომლებშიც სამკურნალო წურბელებია. სახანძროს ხეობაში იზრდება.

38. რიფე პატარსეულშია. ქვიანი ადგილია და წყალი ჩამოდის.

39. რუსიანის ხევი ვაშლით უწრადება მდ. კედნახს.

40. სათავეს წყარო ვაშლით მინდაშია. საკურნოები ხეობა და წყარო იქიდან იღებს სათავეს.

41. სამხევი ჩამოდის პატარა ჩაილურში და წარმოადგენს სამხ ხევის (პირველი ხევი, მეორე და მესამე ხევი) საერას. მესამე ხევი უფრო უძახიან სამხევი.

42. საცეცე მარხები // საცეცე მარხი ხოყველ მახაშუთა. იქ მყუცებო წყალსა და დეინის აციეებდნენ.

43. სახარე ტბა საგარეჯოს მანდორში, უდაბნოს მიმართულებით, გარეჯელის ტბასთანაა, მაგრამ მასთან შედარებით უფრო პატარაა. იქ ხარები ზეამდნენ წყალს.

44. ტბა ხოყველ ბოგდანიოკაშია.

45. ტბის წყარო ვაშლით მინდაშია. წყარო ცივის მთიდან ჩამოდის და ტბად იქრდება. ამიტომ ქვეა ტბის წყარო.

46. უხუნ წყარო საგარეჯოში, ვაღბი უბანშია. ხაბის მახევეთ. უხანი ხეა [ორბედიანი, II, 156]. შესაძლებელია თურქ. უხუნის (მადლი) უკავშირდებოდეს.

47. ყმა (ფშები) წყალია დიდ ჩაილურსა და კაკაბეთში. ს.ს. ორბედიანის განმარტებით, „ყმა (ფშა, ყმანი) ჭინარისაგან წყარო მუწე ახლო გამოდგინილი“ [ორბედიანი, I, 207].

48. ქართლელაიანი წყარო ყინდაურაშია. ქართლელაშვილების გამოუყინილი.

49. ქვათკონის წყალი მახეშია და პატარსეულში. წყარო ამოშენებულია ქვათკონით.

50. დიჭის წყარო ქვემო ყინდაურაში, საბოვარში. არის პატარა წყარო. დიჭა პარდიეთი მცენარეა, მაცვალიეთი უცვლიანა, იმერეთში კვალს უძახიან.

51. დინიტას წყარო თახლიაურშია, მომდინარეობს თიკუნისაგან დინიტა.

52. კარხელის წყარო. „საქრხელი ტყის წყარო საგარეჯოს ბოლოში, იერას მარცხენა მხარეს“ (ილუღა იყინელაშვილი).

53. შუშის წყარო თახლიაურშია, იქ, სადაც შუშას ტრიათ.

54. საკადებულა ხევი ხოყველ წყაროსათავეშია. თითქოს ჩაკიდებულთაი.

55. ჩანსქერი I) ხოყველ პატარსეულში, რომელიც მუდმივად გად-

მოცულობის ციხეებიდან 2) უჯარმის ციხეების და 3) ხოც. კავშირების შესახებ

56. ჩანჩხილი // ჩანჩხილია ხეივანი კავშირების რაოდენობის განსაზღვრის მიზნით ჩანჩხილი ჩანჩხილი და ჩანჩხილი, ჩანჩხილია იგივე ჩანჩხილია ან პატარა ჩანჩხილი [ქველ., VIII, 477].

57. ცხენების წყარო მანაყშია, წყარო-წყაროდ ჩანჩხილი.

58. ცხენაწყარო – ბუნების მონაცემებისა.

59. წახკარა წყარო დიდ ჩანჩხილია, ცხენა წყაროს წყარო.

60. წყაროსი გუბე წყაროა ხოცედ კავშირების და პატარა ჩანჩხილია გუბეში ბუნების წყაროა და მის წყაროს ჩანჩხილის ან ადგილებს, რომ არ დახვედრეთ.

61. ჭეხილია წყაროა ადგილია დიდ ჩანჩხილი, მცხენებისა კავშირების, ჭეხილია, ჭეხილია ადგილია.

62. ხეივანი ტბა პატარა ტბაა მანაყში.

63. ხეივანის წყარო ხაშშია, მანაყშია მანაყშია მანაყშია ხეივანი.

64. კორჭაის ხეივანი // წყარო ხოცედ ვერძისა, კორჭაში, თითო ანაბულის განსაზღვრისა, კორჭა ხეივანულია მანაყში ხეივანის კლდეში.

65. ჯიქურების ტბა მანაყში ტბაა ხეივანის მანაყში, უდაბნოსა ახლოს, წყარო დედა წყაროს დროს, ხოცედში შრება.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. დვინტი, 1967 – ა. დვინტი, მიწათმოქმედების სტრუქტურული-სტრუქტურული უკუყვებისათვის, თბ.
2. ქველ – ქართული ენის განმარტებითი დიქციონარი, ტ. I-VIII, თბ. 1950-1964;
3. ვახუშტი, 1973 – ვახუშტი პატარაშვილი, ქართლის ცხოვრება, IV, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ.
4. ბელიშვილი, 1980 – გ. ბელიშვილი, ერწო-თიანეთის ტაძრისა, თბ.
5. შანიძე, 1953 – ა. შანიძე, ქართული გრაფიკის საფუძვლები, I, მონოგრაფია, თბ.
6. ნიკონოვი, 1966 – Никоннов В.А., Краткий топонимический словарь, М.
7. თრბელიანი, I – ხ.-ხ. თრბელიანი, დიქციონარი ქართული, თბ., I, 1991, II – 1993.
8. თრბელიანი, II – ხ.-ხ. თრბელიანი, დიქციონარი ქართული, თბ., II, 1993.

მანანა კვასცავაძე

ძართველური და ინდოევროპული

(დექსიკური პარადიგმები)

ძართველურ და ინდოევროპულ ენებში ხემანტაკურ-სტრუქტურული თავდღსაზრისით მსგავსი ძირის მქონე მრავალი დექსიკური ერთეულია. ეს მსგავსება ენების განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე შედგენილია. წდება დასკვნები, რომლებიც ინდოევროპულთა თავდაპირველი საცხოვრისისა და ქართველურ სამყაროსთან ურთიერთობების შესახებ ახელ მონაცემებს იძლევა. სწორედ ინდოევროპულენი, ქართველები (ქართველური ტომები) და ხემიტები იყენებდნენ ძირითადი ერთეული ერთეულები, რომლებიც IV-III ათასწლეულების მანძილზე ხე ზენს წველადრიცხვამდე ურთიერთობდნენ წინა ასობის გარკვეულ არვალში და ამდენად მჭიდრო კონტაქტები. მქონდათ ურთმანეთთან, რომ სიტყვები ერთი ენადან მეორეში გადადიოდა და პირველადეს მკვლევრები ამ ენებში მთელ დექსიკურ პლასტებს აღსატურებენ საერთო ხიტყვებისა და გამოთქმების [გამჭრელიძე, 1999, 81].

ამ თავდღსაზრისით გარკვეულ მახალას გვაწვდის სულხან-საბა ორბელიანის „ქართული დექსიკონის“ ბერძნული დექსიკური ნახესხადების კვლევა. სოც შემთხვევაში, ცნობილია დექსემის წვარო და შესადღებდობა გეგმდება. შევუდართო ურთმანეთის ბერძნული და ქართული ვერსიები, სოცვერ კი იძულებულნი ვართ, მხოლოდ დექსიკონების მონაცემებს დავეყრდნობო.

ბიძღლის წიგნთა თარგმანები, როგორც ცნობილია, პირველ-წვარითთან მაქსიმალური ხახლოვით ხახითადება, მრავალია დექსიკური, ფრაზოლოგიური, გრამატიკული კალკი და ნახესხები დექსიკა. ახეთ ვითარებაშიც იკვთება დექსემები, რომლებიც ბერძნულ-ქართულ პარადიკურ იკითხვისებში არა გვევდება, მაგრამ ორივე ენის დექსიკური ფინდის კუთვნილებდა.

1. აღი (+5.24 ეხათა ZAA) ცეცხლი ანადენა ZABC [საბა, 1991, 46]. ბერძნულ იკითხვისში ეხათა 5, 24 „აღის“ პარადიკურად არის ფლძ, ფლორძ, ზ (ფლერა) [სეპტუაგინტა, 1979, 572] ხევა შემთხვევებშიც, სადაც ქართულ ვერსიებში დასტურდება დექსიკური ერთეული „აღი“.

ბერძნულში მის შეესაბამება *φλόξ*, *φλογός*:

ქსამის უწყვეტსიამან განიკვეთის აღი ცუცხდობსა. ყს. 28.7.

φωστή καρπὸς σπασσπτοντος φλόγα πυρός.

[ხეპტუაგინტა, 1979, 27]

აღი ბოროსი მისიხაგან გამიფიღეს. ო. თობ. 41.12.

φλόξ δε ἐκ σπέρματος αὐτοῦ ἐκπορεύεται

[ხეპტუაგინტა, 1979, 341]

ძველ ქართულშიც გვხვდება „აღ“ ბოროს მქონე სმნა: „მოაღდა“, რასაც ქართულულურ აკოსიკოსებში შეესაბამება „მოწვეა“: „ხოცი მოაღდა და ნაღუარეფნი არინიხასანი ღაუმტკიცენა დამკლდრებდა“ *გ. რიცხე*, 21.14.

„ხოცი მოწვეა და ქვენი არინიხასანი დამტკიცენა დამკლდრებდა“ *რე. რიცხე*, 21.14.

Ζωστή ἐκλύθαιεν και τοὺς χεῖμαίφρους Ἀρσων

[ხეპტუაგინტა, 1979, 253]

აქაც ვერცა „ფლოჯ“ იყოფ, რაც არსებით სახელში *φλόξ*, *φος*, ἢ *აღი* [ვესიშანი, 1991, 1322].

მოუხედავად ტექსტების მონაცემებისა, ბერძნულში არის დეკლენაცია, თანა, თან. ობსტ. (მლ) ἢ სობსი [დვოროცკი, 1958, 75], ხოლო ობსტანტის 3 - 1) მხიხგან გამთბარო; 2) გამთბობიღელა, თბიღელი [დვოროცკი, 1958, 78-75].

აღნიშნული და სემანტიკითაც ობსტანტის ემხეგვლება „აღიონის“. „აღიონის“ ძველ ქართულში, დეკლენაციების მონაცემების მიხედვით, არ ჩანს. სადასთან ვეძიქს: *აღიონი* – ვაცისკრება ZAB. ნ. *იღლიონი*, *იღლიონი*, ვაცისკრება [საბა, 1991, 41]. ამავ დროს, ბერძნულში არის სმნა *ὀβλιω* ვე ზაენი, ვეშეებ... [ვესიშანი, 1991, 619] არც *იღლიონი* | *იღლიონი* ვარსებები ჩანს ძე. ქართულში. საერთაშორისო, რომ ეს ვარსებები სემანტიკურ „აღიონისთანაც“ იყოს კავშირში.

2. *აბურთი* (2,3 ვხაღმ.) *აბურთა*, ტაბიკის თიკი [საბა, 1991, 58] ო. *აბურთა*ის დეკლენაციების მიხედვით არის: „ტაბიკების შერსკრავთ“. ბერძნულ ევრხებში აღნიშნულია სიტყვით: *ζυρός*, ὅ *სახიწოროს უღელი* [ხეპტუაგინტა, 1979, 2] ამავ დროს, ბერძნულში არის *ἀπ-θραρος* 2 (ἀπ, *αἰσάριω*) სემით დაკიდული [ვესიშანი, 1991, 156].

3. *არგანი* (22, 4 ვხაღმ.) *საბრჯენელი ჯიხე(ა)* [საბა, 1991, 60]

ბრჯე, *ბრჯე* – თეორი, ბრწყინავი [ვესიშანი, 1991, 190]

ბრჯე – ბრჯე გველი [ვესიშანი, 1991, 190]

ტექსტების მიხედვით „არგანის“ შეესაბამება *βραχονία*, ἢ *ჯიხე(ა)* [ხეპტუაგინტა, 1979, 21] არის ძველი ქართულის დეკლენაციებში და უფლება

შენახევენ ქართული „არგანო“ თარგმანია ბერძნული სიტყვისა და
 ბაზურია.

3. უკვე ძველ ქართულში მრავალჯერ გვხვდება დიქციონერი ვი-
 თარული „აყრა“. სიბნელისათვის იგი იყენებენ, რაც „აყენო“. აყრა (+33, 23 ეს-
 თა ZA) ქუდის ანაკუფი, ვინა ხაყის აყენო ZA. [საბა, 1991, 73] ბერძნული
 რექსიტების მიხედვით: სთოს, ბ – აყრა ან ბრძანა, თოს, ბ – აყრა [ვეის-
 მანი, 1991, 200]: ავი ბერძნული აყრა იგივეა ბერძნული ქართული კერძი“ საქ. მ. ა. კ. 27, 40
 ბრძანა თხ ბრძანა თხ პნოსი...
 [ახალი აღმოჩენა, ბერძნული, 1993, 405]

სთოს ართონი [ახალი აღმოჩენა, დიქციონერი, 405] ამჟამად არის
 ბერძნულში არის დიქციონერში ბრძან, ბ ჯივი [ვეისმანი, 1991, 234], სიბ-
 ნილი „აყრითილი“ სიბნელი მიმდინარეობს და ბრძან, თხ (ფრან-
 ბრივი, უტვინი [ვეისმანი, 1991, 234].

3. ბავთი (7,12 თხ) ბრძანა მოამბე (+ბავთ Z) ZB.

ბრძანა ანბავი (7,12 თხ) A ბრძანის ბრძანის ბრძანები Cab. [საბა
 1991, გვ. 90] გვხვდება ძველ ქართულში:

მოაწია ბავთი იგი ხაჯდისა II მკ. 4.4.

ბრძან თხ ბრძანა ბრძან [ხეპტუაგინტი, 1979, 573].

ესნის ბავთი და მოაქცევი IV მკ. 19.7.

ბრძანა ბრძანა და ბრძანა ბრძანა [ხეპტუაგინტი, 1979, 737].

თქმია ბერძნულში არის სიტყვა ბრძანა იგივე, იგივე... [ვეისმანი,
 1991, 247].

3. სიბნელი ქართულური იგივე ენის დონეზე აღდგება „ბურ“ არ-
 ბრძანა.

ქართ. ბურ-	და-ბურ-ე-ა და-ბურ-ე-ილი...
მეგრ. ბურ-	ბურ-ე-ა „დაყარება“, ბურ-ენ-ის „დაყარება“;
ლაზ. ბურ-	ქივი-ბურ-ე „დაყარება“;
	ბურ-ე „დაყარება“; ბურ-ა-ბ „დაყარება“;
	ბურ-ე-ილი „დაყარება“;
სვან. ბურ-	ბურ-ე „ბნელი“; და-ბურ-ე „დაბნელება“;
	და-ბურ-ენ „დაბნელება“;
	ბურ-ენ-ბურ-ი „დაბნელება“.

გვხვდება ძველ ქართულში: და-ბურ-ის თავსა და ბურ-ის მას
 და, 22, 64. იგი იგი და-ბურ-ილი, დან. 13, 30... [ვეისმანი, ხარველიძე
 1990, 64]

სიბნელი დიქციონერში სხვა განმარტებულ:

ბურ-ე – სიბნელი დაყარება ZA. ბურ-ე-ილი დიქციონერი თავსა-

ბურჯეთი დაეყარება თავითა მათთა ზედა, ვინა ჩაქროვთაგინი მრისხანაჲ ფარონ წინდითა ტრამპუნთა და ახუ სიწმინდეთა ზედა. ბურჯა არის ხაზანთა და სამოსელებთა რასიანუ მწოდარითათვის დაეყარება და მისთანანი კედედ ბურჯელებთაგან მართუეთა რა ურთენი თუხინი დაეყარენსი Cab [საბა, 1991, 122].

ბურ- ძირითადს ხაზანს დეექსიკონში გვხვდება შემდეგი დეექსემები: აღბესადურელებს, აღსადურეებულ, ბურჯა, ბურჯელთა, დაბურჯა, დაბურჯეთი, ესადურეელთა, ებურჯელი, მბურჯა, ხადურჯა, ხადურეელი, ხადურეელი შუკელითა, ხადურე [საბა, 1991, 121].

ბერძნულთან მიმართებაში იმით არის საინტერესო, რომ იქაც არის წარმოადგენი სემანტიკით.

ბერძ. ბეჩვი, გავლიდა კინი [ვეისმანი, 1991, 260].

ბერძ. ბოული სიტყვების შემადგენელი ნაწილია და კანთას მიმართებაზე მართუთებს.

იგივე ბერძ. ხაზანს დეექსიკონში დავისტურებულ დეექსემში „ბურსეული“ თხელი ხადურანგ(ა) ZAB [საბა, 1991, 122].

6. კედედ ქარხელით და ბოულითა და მისთანათა დურს B [საბა, 1991, 345]

აკედლები ესე არს ხახეთა, ქარხელითა, ბოულითა ძირითად დურსს ამდილება ZA... აკედლები არს ხახეთა, ქარხელითა (ბოულითა Cab) და მისთანათა აკედლები და კედედს ამდილება C [საბა, 1991, 43]

ბერძნულში არის ჯამბე, ბ დურს, ტანი, შუბის ტარი... [ვეისმანი, 1991, 696] არის დიათინურში გადარებული ბერძნულიდან caulis, is m მკუნარის დურსი [მგლინანი, 1952, 94]

7. მისხინი (მისხინი CaDE) ესე არს ხეი ყურელებს მარცვადიეთა რამ(რომ B) ებას ZAB, მისხინ(ა) არს, რომელ(ი) ტირიეთა, ძედექათა, დეკათა და ვეკეთითათა ყურელებთა ქვეშე მარცვადიხეთი ების CD [საბა, 1991, 485]

საბას წყარო არ ჩანს. არ არის ძველი ქართულითა და შესაბამისების საბუნებისმეტყველო დეექსიკონებში. ძველ ბერძნულში არის ასეთი სიტყვა μάτχος, ბ ახალგაზრდა რტო, ახალგაზრდა ძროხა, ცხვირი, ახალგაზრდა დროში, ყმაწვილი, გოგონა [ვეისმანი, 1991, 827]

როგორც ჩანს, ბერძნულ „მისხინის“ აქვს „ბეჯარის“ გოგება თხევ როგორც ქართულში „მისხადს“. „მისხადი“ ძე წონის ერთეული – უფროსი დაახლოებით 4,25 გრამში, ძველი მკურნე, სულ ცოტა [ქვეცი, 1958, 438]

11. მოხ- ძირითად ბუნებრივი ქართულია. გვაქვს სვანურშიც.

ქართ. პოხ- პოხ-აჲ პოხ-იღო-ა, პოხ-იფრ-ა, სო-პოხ-იღო-ა
 ხვან. პოხ- პოხ-იღო „ღოთის ქონი“

[მ. ფუნტიხი, წ. ხარჯველაძე, 1990, 248]

ძველ და ხაშუაელ ქართულ ში საკმაოდ ბევრია „პოხ-“ ძირის შქონე
 ფესვები.

პოხა: სახრდოობა, კეცა [ი. აბულაძის დამოწმებული აქტის მრავა-
 ლი სხვადასხვა პერიოდის ტექსტი. გვ. 342]

პოხელი „ხრქელი, შროთებულნი“, „მსუქანი“.

პოხური „სოყური, მსუქანი“

პოხნიერებათ „ხამიდრე“ [ხარჯველაძე, 1995, 168]

საბასთან განმარტებულია: პოხური, განპოხება, ნაპოხარი, სო-
 პოხე, პოხელი: ზრთხანი მათნი პოხელე (ხრქელე ႁ) არიანი. ფს. 143, 14.
 ოქ. წინაჲ თსთანი პაუტს [ხვამტუაგინტა, 1979, 158]

პაუტს, ლო, თბ – სომსუქნი

პაუტთა – ეახუტებ, გამოუკეცებაჲ

პაუტს, ოა, ო – მსუქანი, ძლიერი, მკვრივი, დიდი მოკუქულობის.

პაუტსრე, უტო, ႁ – სომსუქნი [ვეისმანი, 1991, 864]

ამავე დროს ფარც, ბ დარბუჯელა, ჭამის მოფერე [დუარდუკო, 1958,
 გვ. 1710] საბას ლექსიკონში გვაქვს „ფაღოთი“, რაც სხვა ლექსიკონებ-
 ში არ დასტურდება.

ფაღოთი (ტიტხ.) გამოთავარტმანების დავადაჲ, ანუ პირად ტყა-
 ვისად, ესე თვი არს მწვერქადაჲ ვკითამოფერებისად და მკვდრობად
 სიტყვისად, რომელსა მიერ მკვადინუობდა ბაღიამ წყეფად დმროთისა
 ZAA. [საბა, 1993, 198]

12. 11. პროტიკორო ტუეჯოხიანია ჲ. ხელჯოხიანი, იასხუელი AB.
 თუიანეს ნეტაფრასში „მუედეკით თათა პროტიკოროთა“ სხვაში პროფა-
 კოროს ნაღვედაჲ პიტიახში უწერა. E [საბა, 1993, 631]

ძველ წერილობით ძეგლებში გვხვდება პროტიკორონი:

„წარტყეთონ თაგი მისი ჳრმდითა მინიკოანეს მიერ პროტიკ-
 ტოროთისა“ H. 341, 54 [ი. აბულაძე, 1973, 343]

პროტიკორო „მეთვადუფრე“: წარავლიანა მან მუესეულად კერ-
 ძათა აღმოსავლისათა პროტიკორონი. ხელთ. Nr 19-20 [ხარჯველაძე
 1995, 169].

სავსებით დასაშუებია, რომ საბასეული პროტიკორონი (თუ პროფა-
 კორონი) იგივე ლექსემა იყოს, რაც პროტიკორონი ღათანური სიტყუადან
 protector, ႁris m [pro + tecto ვიცავ, ვზეარეულობ] მცველი, მეთვადუფრე
 ხილი განსაზღვრა „ხელჯოხიანი“ უკავშირდებიდეს ბერძნულ სო-

ტყვას უნდა, ბ (თყ, თხჯა) ქვის ხამტურები იარაღი, ჩაქქინი, ცხელი თხჯა – ვაშენებ, ვაშადაებ.

ხამტურებსა ბერძნული თყ და ქართულურში დადასტურებული „ტვხ“ ძირების მსგავსება.

ქართ. ტვხ/ტვ უტვხ; ვან-ტვხ-ა; ნა-ტვხ-ი; ხა-ტვხ-ა...

მეგრ. ტახ/ტვხ ტახ-უა // ვა-ტახ-უა „ვატვხა“, „დამტურეა“.

ბ-ტახ-გნ-ქ „ვტეხავ“...

დას. ტახ-ოტახ-უ „ტვხა“, „სიმინდის აგება“

ბ-ტახ-უმ | ბ-ტახ-უმ „ვტვხ“; „დამტურეა“; ბ-ტახ-ი / ბ-ტახ-ი „ვატვხეა“.

სვან. ტხ-ღა-ტხი „ხატვხი, წერაქვი“.

[ყენრობი, სარჯველაძე, 1990, გვ. 294].

13. უთუოდ ხამტურებსა ძველ ბერძნულში და შემდეგ დათინურში დადასტურებული დექსეზა თაქსილა, ბ (thabca) ესაა ხამკეთხა სიმბოლიანი ხაქრავი არუის მსგავსი [ყენრობი, 1991, 1121] საბას დეკსიკონში რამდენიმე წაკითხვითაა შეცვნიშული:

ხამციკი (13.10 დანიელ) მცორე ნაღარა ZAB

ხამძიკი (3.10 დანიელ) ხამციკი, ნაღარა ZAB. [წვაროშია: ხამციკიხა, საბა, 1993, 40]

ნაღარა სხვათა ენაა, ქართულად ხამძიკი და დეჰმბული ბქვიან Z [საბა, 1991, 582]

ძველი ქართულის დეკსიკონებში ამ დექსეზის ხმარების შემთხვევები დადასტურებული არ არის. ამივე დროს „ხამბუკა“ უნდა იყოს კამბოზიტი ხაერათო ქართულურში არსებული ძირებიდან „ხამ“ და „ბუკე“, მაშინ, როცა ინდოევროპული ძირების მოხდევით მიხი ახსნა არ მოხერხდება.

ხამ

ქართ. ხამ- ხამ-ი; ხამ-მყოფ-ი „ხამყოფ“; ხამ-შაბათ-ი და სხვ.

მეგრ. ხემ-ი

დას. ხემ-

სვან. ხამ-სემ-/ხმ- [ყენრობი, სარჯველაძე, 1990, 265]

ბუკე

ქართ. ბუკე ბუკე-ი

მეგრ. ბუკ- ბუკი-ი „ბუკის“

სვან. ბიკ- ბიკ „ბუკის“ [ყენრობი, სარჯველაძე, 1990, 57]

ამივე დროს „დეჰმბული“ სპარსული სიტყვაა, არის დახარტემა

ლი ინსტრუმენტი, დიდი [ქეცელ, 1953, 1234] „სადარავ“ არის. ხაბა-სუღია: საკებრა „დათონის საცემელი ხარავა...“ [ქეცელ, 1958, 1396] საბას წყაროს ბერძნულ ეპოხანტ შიასაქმარე [სეპტუაგინტა, 1979, 883].

ამგეორად, „სადარა“ და „დუმრული“ „სამშაქის“ სინონიმები არ არიან. აქ მოაგონია, რომ სამკუთხედის ფორმის ინსტრუმენტი, ბერძნული ფრეს, რია და დიათ. tris, tris ფორმები, ქართულსაგან განსხვავებით, ამ კომპოზიტს ეერ შექმნიდნენ.

14. „ტაბ“ ძირი საერთო ქართველურში იკვეთება და თავის ვარიანტებს იძლევა ქართველურ ენებში:

ქართ. ტაბ-ტბ ტაბ-აჰმეღია; ტბა; ტბ-არ-ი; ტბ-ურ-ე
(ძვ. ქართ.) „ტუბჲ“...

მეგრ. ტაბ-ტაბ-აჰტაბ-ი „დრმა წყელი“, სი-ტაბ-ა „ხიდარმ“.

ღაზ. ტაბ-ოტაბ ტაბ-აჰტაბ-ი „ტაბ; მორევი; დრმა (წყელი)“

ხვან. ტუბ-ტუბ ტუბ „ხევი“; ტუბ „ტაბ“.

ტაბ- ეპოხანტი შემინახულია ტაბონიმებში: ტაბაჰმეღია, ტაბაწური და მიხა. იმერულ დიალექტში ტაბაეურო თხმარება დატაბებუ-ლი აღვალის მნიშვნელობით. [დღონტი, 1975, 116] ტაბ-ა ფრესი კანონ-სომიურად შეესატყვისება მეგრ. ტაბა და ღაზ. ტაბ-ა.

ტაბ- (სახისში) დახტურდება იმერეთისა და გურთის ტაბონიმ-აში (ტაბანიური, ტაბახია და მიხა.) გურული ტომიური და აჭარული ტომიურეტიმოვი (წელიანი ირში; დამღვარი წყელი, წესმე) მეგრულ-დაზუროდან სახესტბ ტაბში ფრესი გამოავლენენ [ფეხრიხი, სარჯულ-დაძე, 1990, 291], თუცა ძე. ბერძნულში არ ჩანს, მაგრამ დათონურში -რის ასეთი დექსემეტ: tabes, is f (tabum) დრობა, ღბობა, დაშლა; 2) ხომცხ ს. აქი.

tabum, i n (tabes) წესმე, ჭვაბი, დიავი... სავარაუდოა, დათონურ-შიც ქართველური ძირი იყოს სახესტბი თუნც სპეციფიკური მნიშ-ვნელობით, თუცა სწორედ ეს მნიშვნელობა აიხატება ქართულის დიალექტებში, ძე. ქართულის „ტბურესა“ და თანამედროვე „ტბორე-ში“. აღბათ იგივე ძირია საბას დექსიკონში ცადკი ერთეულად შე-სულ დექსემში „ტაეარნა“, რომელიც არის: ფურქო ასაკრავი (ასაკარი B) ტაღახი ZAB [საბა, 1993, 131] „ტაეარნა“ არ გვხვდება ძველი ქართუ-ლის დექსიკონებში. საბას წყარო არ ჩანს.

ეს ძღვრან მეორე საწიღია იმ მრავალრიცხოვანი საინტერესო მასაღისა, რისაც აუღენს ბერძნულ-ქართული ან უფრო ზუსტად, ქართველურ-ინდიკოლოგიური დექსიკონი ურთიერთობების შესწავ-ლა. ეს ურთიერთობები იმდენად მკიდრია, იმდენად ინდიკოლოგი-ცაა და ქართველურად სოვიერთი ძირი, რომ მათ შორის სღვარის

გაუყვება ძველინ ბრუნდია. ზოგ შემთხვევაში უბრატესებს ქართულ დურს ენიტება, ზოგჯერ, ინფორმაციულს და მრავლად დეცქსმა. რომლის საწინაო ქართულურში უნდა იყოს, მაგრამ ინფორმაციულში სასესები უკუაღელუხას ახდენს ქართულურ ენებზე და ქართულის დაადექტებზე. ამ ურთიერთობებში სემიტურაც მონაწილეობს. მრავალ შემთხვევაში ინფორმაციული და ქართულურისათვის საერთო წყაროს (სემიტურის) არსებობაა მოხაღვანელი.

გამოყენებული ლიტერატურა

- გამყრელიძე, 1999 – თამაზ გამყრელიძე, ინფორმაციული, ქართულური, სემიტურა, უფილლოლოგიურ-ისტორიული მიქანი აკადემიკოს თინათინ ქუეხნაშვილის საიუბილეო, დოფისი, თბ.
- საბა, 1991 – სულ ხან-საბა ორბელიანი, დექსიკონი ქართული I, ავტორგრაფიული ნუხსების მიხედვით მოამზადა, გამომცემელი და განმარტებათა დექსიკოს საიუბილეო დაურთო იღია აბუღაძემ, მერანი, თბ.
- საბა, 1993 – სულ ხან-საბა ორბელიანი, დექსიკონი ქართული II, ავტორგრაფიული ნუხსების მიხედვით მოამზადა, გამომცემელი და განმარტებათა დექსიკოს საიუბილეო დაურთო იღია აბუღაძემ, მერანი, თბ.
- აბუღაძე, 1973 – იღია აბუღაძე, ძველი ქართული ენის დექსიკონი, მეცნიერება, თბ.
- ხარჯველაძე, 1995 – სურაბ ხარჯველაძე, ძველი ქართული ენის დექსიკონი, თბ.
- ყენიხი, ხარჯველაძე, 1990 – ქართულურ ენათა ეტიმოლოგიური დექსიკონი, თბ.
- მაყაშვილი, 1991 – ა. მაყაშვილი, ბოტანიკური დექსიკონი, მეცნარეთა სახელწოდებანი, სახტამბოფ მოამზადა და წინახტეფიობა დაურთო გ. ნახუცრაშვილმა, მეცნიერება, თბ.
- უჩახტერტელცაიკიშვილი 1988 – ზაზა უჩახტერტელცაიკიშვილი, სამკურნალო წიგნი კარაბადინი, ტომი მეორე, ტექსტი მოამზადა, გამომცემელი, შენიშენები, საიუბილეო დაურთო პრსე, მიხეიდ შენტელიამ, მეცნიერება, თბ.

- ვეისმანი, 1991 – А. Д. Вейсман, Греческо-русский словарь, репринт V-го издания 1899 г, М.
- სეპტუაგინტა, 1979 – Septuaginta. Verkleinerte Ausgabe in einem Band. 1935, 1979 Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, Printed in Germany by Biblia-Druck, Stuttgart, interpretes edidit Alfred Rahlfs.
- ახალი აღთქმა, ბერძნული, 1993 – Nestle-Aland, Novum Testamentum Graece, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 1898 und 1993.
- დვორჯევი, 1958 – И. Х. Дворжский, Древнегреческо-русский словарь., М.
- მადლინი, 1952 – Латинско-русский словарь, составил А. М. Мадлинни, М.
- ახალი აღთქმა, ლათინური – Novum Testamentum Latinae.
- ბაგრატიონა, 1986 – იოსებ ბაგრატიონა, საბუნებისმეტყველო განმარტებითი ლექსიკონი, მეცნიერება, თბ.
- ქველ – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, I-VIII თბ., 1950-1964.

† მკვამე ქალღვანი

მრავალრიცხოვანი -არ სუბიექტის ერთი დახატვითი შენიშვნის შესახებ სპინდოზო

-არ (დრედიმბლაკითი -ნდ) სუბიექტის ძირითადი ფუნქცია სუბიექტში მრავლობითი რიცხვის გამოხატვაა: ჯან „ხარი“ – ჯანარ „ხარუბი“, ბან „ქვა“ – ბანარ „ქვები“, ჟორ „სახელი“ – ჟორ-ნდ „სახელები“ და სხვა. ამ ძირითადი ფუნქციის გვერდით -არ (-ნდ) სუბიექტია ერთ დამატებით მორფოლოგიურ ფუნქციასაც ითავებს: ეს ფუნქციაა ადამიანთა კრებულის სადაურობა-წარმომადგენლის გამოხატვა. სადაურობა-წარმომადგენლობა მხ. რიცხვში სხვაგვარად გამოიხატება, მრ. რიცხვში კი – სხვაგვარად. მაგ., ზემოსუბიექტის სახელებთან უმჯეღ, ლატელი, ეცერ, დახმეღ სადაურობა-წარმომადგენლობა მხოლოდითი რიცხვის ფორმაში მგ- (მგუ) პრეფიქსით ან მგ-ი კონფიქსით გამოიხატება: მგ-უმჯეღ „უმჯეღელი“, მგ-ლატელი „ლატაღელი“, მგ-ეცერი „ეცერელი“, მგ-დახმეღ „დახამეღელი“. მრავლობითი რიცხვის ფორმაში აფიქსი მნიშვნელობა მრ. რიცხვის -არ (ნდ) სუბიექტის გამოიხატება: უმჯეღ-არ „უმჯეღელები“, ლატელ-არ „ლატაღელები“, ეცერ-არ (ან ეცერ-ნდ) „ეცერელები“, დახმეღ-არ „დახამეღელები“. ახვეე: მგ-შეან „სვანი“ – შეან-არ „სვანები“, მგ-ლხხემ „ლხხემეღი“ – ლხხემ-არ „ლხხემეღები“ და ა. შ. შეიძლება დაბეჯითებით ითქვას, რომ -არ (-ნდ) სუბიექტი ამჟღავნებს ფორმებში (შეან-არ, ლხხემ-არ...) არის არა მხოლოდ მრავლობითი რიცხვის გამომხატველი (ე. ი. ქართ. -ებ სუბიექტის მორფოლოგიური შესატყვისი), არამედ – ადამიანთა კრებულის წარმომადგენლის გამომხატველიც (ე. ი. ქართ. -ედ -ებ სუბიექტის მორფოლოგიური შესატყვისიც). -არ (-ნდ) სუბიექტი ასეთ სახელებში, მაშასადამე, რომ ფუნქციას ასრულებს: ა) მრავლობითობის და ბ) ადამიანთა კრებულის სადაურობა-წარმომადგენლობის.

ამ სუბიექტის ფუნქციის საკითხებს არაერთი მკვლევარი შეხებია [სინაძე, 1925, 214; ჩიქობავა, 1942, 205-209; შარაძენიძე, 1954, 191]. მკვლევარის დაუსვამს კითხვა: თუ სვან. -არ (-ნდ) სუბიექტი დასახელებულ პუნქტის სახელებთან სადაურობა-წარმომადგენლობისაც გამოიხატავს (მაგ., ლხხემ-არ), რატომ არ გამოიხატავს იმახვე ქართ. -ებ და

მასხადამც, როგორც მრავლობით რიცხვს, ისე – ადამიანთა ურთულეს ხელაურობას.

ბუნებრივად ისმის კითხვა: -არ სუყეყქი ხაერთა-ქართუელური ფუტუქნიდან მომდინარე მორფოლოგიური ერთეულია, თუ – ერთი რამე დამე ქართუელური ენიდან სესხების გზით მომდინარე ელემენტი?

ქართ. -არ სუყეყქი (რბოხ-არ-ი, ხომიოთ-არ-ი...) ა. შახიძემ წახიზმად, ქართული -ედ სუყეყქის მეგრულ-ჭანურ ფონეტიკურ-მორფოლოგიურ შესატყვისად მიიხია. მაგრამ ამ ვარაუდს ერთი სერიოზული დაბრკოლება ახლავს, ხაქმე ის არის, რამ ჭანურში დასტურდება ქართ. -არ სუყეყქის კანონზომიერი ფონეტიკურ-მორფოლოგიური შესატყვისი -არ მორფოლოგიური ელემენტი; ათინ-არ-ი „ათინელი“, ვაწ-არ-ი „ვაწელი“ და სხვა [შახიძე, 1957, 29; ჩიქობავა, 1942, 187]. ეს იმას ნიშნავს, რამ ქართ. -არ სუყეყქი არის არა წანურთიდან, არამედ ხაერთა-ქართუელური ფუტუქნიდან მომდინარე, რამდის კანონზომიერი შესატყვისაც არის ჭანური -არ.

აქ უკვე დგება სვან. -არ სუყეყქის ტარობა და მისი ქართუელურ ენებში დადასტურებულ სხვა სუყეყქებთან მამართაების ხაკობა. იყა, სუყი ა სრით, არ არის მარვედელი და მომდინარეობს -ურ-ა სუყეყქითა კომინიაციისაგან. ეს სუყეყქები (-ურ, -ა) თითოდ სემანტიკური ფუნქციის ხასელებში ცალ-ცალკე გვეხედება და ერთადაც თხმარების, ცალკე აღებულად -ურ სუყეყქი (ვაფიშ-ურ, ვაბაშ-ურ...) ხადაურობა-წარმოადგლობის მარწამიებელი და, მასხადამც, ქართ. -ედ სუყეყქის ფუნქციური-ფონეტიკური შესატყვისი უნდა ყოფილიყო, -ა კი მრავლობითი რიცხვის გამომხატველია გარკვეულ შემთხვევებში, კერძოდ კი მამდობებთან მგდელ-ა „მწვემსები“, მგკმ-ა „მწმენბელები“, მგკდ-ა „მომკინი“ და სხვა [მარბიანიძე, 1954, გვ. 196].

ხადაურობა-წარმოადგლობის -ურ და კრებითობა-მრავლობითობის აღმნიშვნელ -ა სუყეყქითა შერწყმის გზით მივიდეთ მორფოლოგიური ერთეული, რამელოც თრივე ამ მნიშვნელობის გამომხატავს. ბოლო კოდურმა ა-მ კი (-ურა), რამელოც შემდეგ დაიკარგა, გამონივა წინამდელი ხმოების ცვლილება რა, როგორც ეს შვერ სხვა შემთხვევაში მოხდა სვანურში. ამგვარად უნდა იყოს მიღებული თანამედროვე სვანური -არ სუყეყქი.

ამგვარად, ქართ. -არ სუყეყქის კანონზომიერი ფუნქციური-სემანტიკური შესატყვისი არის წან. -არ, ხედის ქართ. -ედ სუყეყქითა – შვერ. -არ და სვან. -ურ (რამდობისაგანაც მომდევნო ა-ს გავლენითი შემდეგ -არ ეართანტა მივიდეთ).

აღუქმანდრე ონიანი სახელოვანი იუბილეები.....	3
ლეო კვაჭაძე პრედიკატული განსაზღვრება სვანურში.....	5
თამარ ვა შაკიძე ივერსის გამოხატვის ზოგი საკითხისათვის ქართულში.....	13
აღუქმანდრე ონიანი ხმოვნითი სისტემა თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში.....	16
ზურაბ სარჯველიძე ძველი ქართული წერილობითი ძეგლების ცნობები დასავლურქართული ტომების შესახებ.....	21
მერმან ხუბიშვილი ძველი ქართულის ვაჩ- ფუძის შესატყვისის ძიებისათვის.....	29
ეთრა ძარბაქაძე ტრადიციული ჩიტორიკა და ნეოჩიტორიკის ლინგვისტური მიმართულება.....	37
გურამ კარტოზია სვანურისა და ზანურის ურთიერთმიმართების ისტორიისათვის.....	44
ლალი კობიაშვილი „ქართლის ცხოვრების“ ენის ანალიზისათვის.....	51
ლალი კობიაშვილი ძველ სამედიცინო წიგნთა ენის თავისებურებანი.....	78
ლამარია ნო შაძე ზოგიერთი გრამატიკული მოვლენის სოციალური პუნქტის შესახებ.....	114
ვიორჯი ეოკანაძე ზნისწინებუდან ნაზნისწინარ ტერმინებამდე.....	119
ურს ეინდგლიანი ძველი ქართულის ლექსიკოდან: დონე/დონა; სადონე/სალონაგი.....	124
ნანა ივანელიშვილი სავარჯის რაიონის პიდრონიბია.....	130
მანანა კვასტაძე ქართველური და ინდოევროპული (ლექსიკური პარალელები).....	138
მაცნემე ქალღანი პრედიკატულობის -არ სუფიქსის ერთი დამატებითი ფუნქციის შესახებ სვანურში.....	147

Министерство образования Грузии
Тбилисский государственный педагогический университет
им. С.-С. Орбелиани

Труды кафедры грузинского языка
Том V
(на грузинском языке)

Тбилиси 2000

გამომცემლობის უფროსი რედაქტორი ენდი ხარაზიშვილი
რედაქტორები: ცილა კაციაშვილი
მეც დოლოძე

ხელმოწერილია და საბეჭდად: 20.11.2000
ქაღალდის ზომა 60x84
ტარაჯი: 120

კომპიუტერული უზრუნველყოფა: ზურაბ ცქვიტიანიძე

პასუხისმგებელი გამომცემელი რეზო ტალახაძე
Ответственный издатель Резо Талахадзе

თბილისის სულხან-საბა ორბელიანის სახელობის სახელმწიფო
პედაგოგიური უნივერსიტეტის საოფსეტო საამქრო
380079, თბილისი, ი. ჭავჭავაძის გამზ. 32

Офсетный цех Тбилисского государственного педагогического
университета им. С.-С. Орбелиани
380079, Тбилиси, пр. И. Чавчавадзе 32

30 39/11

